

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ”
เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง
ต.ไถ่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี

โดย นายสุวัณชัย ไตรสังขวลิต และคณะ

มกราคม 2552

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการ การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ”
เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟ่อง
ต.ไผ่โง่ง อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี

คณะผู้วิจัย

1. นายสุวัฒน์ชัย	ไพโรจน์สังขวลิต
2. นายส่วยจิโหม่ง	สังขวิมล
3. นายกรกฎ	เสตะพันธ์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

งานวิจัยในโครงการศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ เพื่อรวบรวมภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร่มุนเวียนและหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ หาแนวทางในการฟื้นฟูและปรับใช้กับวิถีชีวิตปัจจุบันอย่างเป็นรูปธรรม และหาแนวทางในการสืบทอด เจ้าของพื้นที่ หรือ “ผลงาน” กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีเป้าหมายสำคัญในการศึกษาวิจัยคือ การดูแลรักษาทรัพยากรบนหลักคิดของภูมิปัญญา ซึ่งในงานศึกษาวิจัยนอกจากการรวบรวมภูมิปัญญาในการทำไร่มุนเวียนแล้ว ยังได้สืบค้นที่มาและความสำคัญของ “ลือกาเวะ” หลักคิดหนึ่งของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จนทราบว่า ลือกาเวะเป็นเรื่องของสังคมโลก ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เกี่ยวข้องกับธรรมชาติรวมอยู่ในลือกาเวะ แต่ทั้งนี้ กรอบแนวคิดลือกาเวะและคำอธิบายที่ปรากฏอยู่ในรายงานฉบับนี้เป็นความพยายามของทีมวิจัยที่จะแปลจากภาษากะเหรี่ยงให้เป็นภาษาไทยโดยการสัมภาษณ์และอ่านคำราเพิ่มเติมแล้วเขียนเป็นกรอบแนวคิดขึ้นมา ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์ได้รับการบอกเล่า สืบต่อ และศึกษาจากคำราม่าบ้างแต่ยังไม่ใช่ว่าผู้รู้แจ้งชัดเจน กรอบแนวคิดนี้จึงยังไม่ใช่ว่าที่สุด คงต้องใช้เวลาในการศึกษาคำราม่ามากและสืบเสาะหาผู้รู้ทั้งหลายจึงจะพบคำตอบอันเป็นที่สุดของการอธิบายการกำเนิดขึ้นของโลกตามที่บรรพบุรุษของคนกะเหรี่ยง พุ่ใหญ่สืบทอดกันมา

อย่างไรก็ตามโครงการวิจัยนี้จะได้มีการขยายผลต่อในระยะที่ 2 ตามแนวทางที่เห็นร่วมกันในการฟื้นฟูภูมิปัญญาเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยการนำภูมิปัญญาลือกาเวะมาปรับใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของชุมชนอย่างเหมาะสม และเปิดพื้นที่ให้ลูกหลานได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ภูมิปัญญาร่วมไปกับผู้ใหญ่ ซึ่งทีมวิจัยและชุมชนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าสิ่งที่กำลังจะทำจะช่วยรักษาป่า รักษาบ้านหลังนี้ให้คงอยู่สืบไปอย่างยั่งยืน

คำนำ

บ้านสะเนฟ่องชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตกของ จังหวัดกาญจนบุรีที่มีระบบคิด วิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาสอดคล้องและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติมาหลายร้อยปี แต่ด้วยสถานการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาและความเจริญที่หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ชุมชนจะยังคงรักษาและสืบทอดสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสอนมาได้แต่ชุมชนก็ไม่อาจคาดเดาได้ว่าสิ่งที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบันจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปภายใต้กระแสอันเชี่ยวกราก การป้องกันรักษา และหาทางออกให้กับปัญหาจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนจะต้องคำนึงถึงก่อนที่จะทุกอย่างจะสายเกินแก้ ด้วยเหตุนี้ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงให้การสนับสนุนชุมชนในการแก้ปัญหาเพื่อให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้โดยใช้หลักคิดภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งผลการดำเนินงานตลอด 1 ปีที่ผ่านมาได้ปรากฏผลในรายงานฉบับสมบูรณ์ฉบับนี้

สุวัตรชัย ไทรสังขวลิต

หัวหน้าโครงการวิจัย

บทคัดย่อ

โครงการศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของ
คนกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ 1)
เพื่อรวบรวมภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ที่เกี่ยวกับไร้หมุนเวียน และหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ 2)
เพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและแนวทางในการปรับใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็น
รูปธรรมกับวิถีปัจจุบัน และ 3) เพื่อหาแนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาต่อไป
ขอบเขตการศึกษาเฉพาะบ้านสะเนฟ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี วิธีการเก็บรวบรวม
ข้อมูลมีทั้งการค้นคว้าจากเอกสาร หนังสือ บทความ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ การสังเกต
แบบมีส่วนร่วม การพูดคุยและสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการเป็นรายบุคคลโดยมีแนวคำถามช่วยใน
การหาคำตอบ และตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคสามเส้าและในเวที

ผลการวิจัยพบว่า

- 1) “ลือกาเวาะ” เป็นเรื่องของสังคมโลก สังคมมนุษย์ สภาพแวดล้อมรอบตัว การอยู่
ร่วมกันของคนในสังคม และคนกับธรรมชาติ ทั้งการทำมาหากิน การดูแลรักษาโรค
งานบุญ ประเพณี วัฒนธรรม การเล่นดนตรี การรำ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องมี
ต่าง ๆ ฯลฯ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นลือกาเวาะ หลักคิด “ลือกาเวาะ” จึงเป็นเสมือนแนวทาง
ในการดำเนินชีวิตที่สอนให้คนอยู่อย่างพอดี อยู่อย่างพอประมาณ รู้จักใช้ทรัพยากร
อย่างมีเหตุผลและรู้คุณค่าแต่หลักคิดลือกาเวาะไม่อาจอยู่ได้เพียงลำพังจะต้องมีหลักคิด
“ถั่งเมียเวาะ” ที่เกี่ยวกับสังขธรรม หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเข้ามาทำให้เกิดความ
พอดี และมีหลักคิด “เรียเจียเวาะ” สำหรับผู้มีอำนาจใช้กำหนดกฎระเบียบการอยู่
ร่วมกันในชุมชนเพื่อความเสมอภาค ซึ่งทั้ง 3 เวาะนี้ต้องอยู่เสมอกัน ไม่ควรให้เวาะใด
เวาะหนึ่งสูงเกินเพราะจะก่อให้เกิดปัญหา
- 2) การปลูกข้าวไร่จะเริ่มในเดือนมกราคม ใช้พื้นที่ป่าไผ่แต่ต้องไม่เลือกพื้นที่ข้อห้าม
ความเชื่อ เช่น พื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นหลังเต่า หลังช้าง, พื้นที่ที่มีน้ำผุดขึ้นจากพื้นดิน,
พื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนของลับผู้หญิง, ภูเขาที่มีลักษณะเหมือนนกกกระสาบิน, พื้นที่ที่มี
ลักษณะเหมือนลิ้นยักษ์, พื้นที่ก้นกระทะ, พื้นที่ติดภูเขาหิน เป็นต้น เมื่อเลือกพื้นที่ได้
แล้วจึงฟันไร่ ประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน ชาวบ้านจะเผาไร่เพื่อให้ดินสุก ให้เศษ
ไม้กลายเป็นปุ๋ยแล้วปลูกผัก เช่น พริก ผักชี ทิ้งไร่ไว้ประมาณ 1 เดือนจึงกลับมา
ไร่ ปลูกกระต๊อบ ปลูกผัก เดือนพฤษภาคมค้ายหญ้าเตรียมพื้นที่สำหรับหยอดข้าวใน
เดือนมิถุนายน เมื่อถึงช่วงหยอดข้าว ก่อนหยอดข้าวจะทำ “บือชีเบาะ” ปลูกข้าวเก่ากอ

เพื่อเป็นแม่ข้าว แล้วจึงหยอดข้าวในไร่ต่อ การหยอดข้าวจะใช้ไม้ไผ่เสียบไปที่หัวเสียม แล้วเจาะดินเป็นหลุมเพื่อให้คนเดินตามหลังหยอดเมล็ดข้าว ชนิดของพันธุ์ข้าวที่หยอด ขึ้นอยู่กับความชอบและภูษะตา กับคนปลูก พันธุ์ข้าวที่หยอดมีหลายพันธุ์ มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว มีทั้งพันธุ์ดั้งเดิมและพันธุ์ที่แลกเปลี่ยนมา ประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ข้าวทยอยสุกเหลือง ข้าวที่สุกก่อนจะถูกเก็บเกี่ยวจนเหลือข้าวที่สุกสุดท้าย จะเหลือไว้แก่ออกเป็นฟิออโย และจากฟิออโยไปหาบือชีเบาะเหลือไว้ 1 แแถวเป็นสะพาน เมื่อเกี่ยวส่วนอื่นจนหมดจึงมาเกี่ยวฟิออโย สะพาน และบือชีเบาะ ข้าวที่อยู่ในบือชีเบาะจะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเป็นบือหมูเพื่อใช้ในพิธีฟาดข้าว ก่อนการฟาดข้าว แม่บ้านจะเรียกขวัญฟิออโยแล้วเอาฟิออโยมาฟาด ลูกหลานเอาสะพานมาฟาด คนที่มาช่วยเอาข้าวในกองมาฟาดแล้วพัก ทำแบบนี้จนครบ 3 รอบแล้วจึงช่วยกันฟาดข้าวจนหมด วันรุ่งขึ้นจึงโบกข้าวและดวงข้าวขึ้นยุง (ปัจจุบันดวงข้าวใส่กระสอบแล้วเก็บไว้ในกระต๊อบ) เดือนธันวาคมประกอบพิธีกรรมกินข้าวใหม่เพื่อขอบคุณข้าวและเครื่องมือเครื่องมือต่าง ๆ ที่ช่วยให้มีข้าวกิน

- 3) การนำภูมิปัญญาสื่อการเวาะมาปรับใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินให้เหมาะสม สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน และเหมาะสมกับการเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเป็นแนวทางที่จะช่วยให้ภูมิปัญญาสื่อการเวาะคงอยู่และแนวทางที่จะถ่ายทอดให้กับลูกหลานได้ดีที่สุดคือการเปิดพื้นที่ให้ลูกหลานได้มีโอกาสเรียนรู้การนำภูมิปัญญาสื่อการเวาะมาปรับใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินร่วมไปกับผู้ใหญ่

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาและหาแนวทางในการฟื้นฟูและถ่ายทอด ซึ่งภูมิปัญญาไร่มุญเวียนจะคงอยู่สืบต่อไปได้ก็ต้องอาศัยป่า อาศัยธรรมชาติ ถ้าขาดธรรมชาติ ไร่มุญเวียนก็อยู่ไม่ได้ ดังนั้นการจะรักษาป่า รักษาไร่มุญเวียน และภูมิปัญญาให้คงอยู่และเคียงคู่กันต่อไปจำต้องนำภูมิปัญญามาปรับใช้ในการดูแลรักษาป่า รักษาไร่มุญเวียนโดยให้มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและให้เหมาะสมกับการเป็นชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเช่นเดียวกัน จึงควรขยายผลงานวิจัยครั้งนี้ให้เกิดรูปธรรมที่ชัดเจนในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินที่เหมาะสมกับชุมชน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรให้การยอมรับได้

สารบัญ

บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

คำนำ

บทคัดย่อ

บทที่ 1 บทนำ	1-3
บทที่ 2 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4-12
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	13-15
บทที่ 4 บริบทบ้านสะเนฟ่อง	16-39
บทที่ 5 ผลการวิจัย	40-54
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย วิเคราะห์และอภิปรายผล ข้อเสนอแนะ	55-78

ภาคผนวก

อ้างอิง

ประวัติหัวหน้าโครงการและนักวิจัย

ผลการดำเนินงานของโครงการโดยสรุป

บทความเผยแพร่ “คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้อย่างไร”

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมา / ความสำคัญของปัญหา

บ้านสะเนฟ่องชุมชนกะเหรี่ยงดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่าบริเวณชายแดนไทย-พม่าด้านจังหวัดกาญจนบุรีมากกว่า 200 ปี โดยมีการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรครอบคลุมพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในปี พ.ศ.2517 และประกาศเป็นมรดกโลกในปี พ.ศ.2534 บ้านสะเนฟ่องในอดีตตามที่มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เดิมเป็นที่ตั้งของเมืองสังขละบุรีมาก่อนโดยมีภาวะโพพระศรีสุวรรณคีรีที่ 1 เป็นเจ้าเมืองและมีการปกครองต่อเนื่องกันมา 5 ลำดับก่อนที่ทะเลเจียงปอพระศรีสุวรรณคีรีที่ 5 ย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่ตำบลวังกะ และเป็นเจ้าเมืองคนแรกระหว่างปี พ.ศ.2439-2467 ต่อมามีการสร้างเขื่อนเขาแหลมจึงย้ายไปตั้งเมืองใหม่อีกครั้งที่ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรีจนถึงปัจจุบัน โดยที่บ้านสะเนฟ่องยังคงเป็นหมู่บ้านมาถึงปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของตำบลได้โว่และมีหมู่บ้านกะเหรี่ยงในพื้นที่อีก 6 หมู่บ้าน

วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตอยู่ด้วยความเรียบง่าย ทำมาหากินด้วยการเพาะปลูกข้าวบนเนินเขา ปลูกพืชผักต่าง ๆ ไร่ในไร่ข้าวและบริเวณบ้าน เก็บหาของป่าทั้งที่เป็นอาหารและยารักษาโรค ผลิตเครื่องมือเครื่องต่าง ๆ จากวัสดุในท้องถิ่น ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงพึ่งพิงธรรมชาติและพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าวบนเขา หรือข้าวไร่ที่ต้องพึ่งพิงป่าเพื่อให้มีข้าวไว้บริโภค การทำไร่ข้าวของคนในท้องถิ่นเป็นการใช้พื้นที่เพาะปลูกแบบหมุนเวียนกันไป หรือที่เรียกว่าไร่หมุนเวียน โดยในปีแรกที่มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ชาวบ้านใช้พื้นที่เพาะปลูกอย่างน้อย 1-2 ปี หรือจนกว่าได้ข้าวน้อยลง ในปีต่อไปจึงย้ายไปบุกเบิกพื้นที่ใหม่โดยทิ้งพื้นที่เดิมเอาไว้ให้ดินมีการพักฟื้นตามธรรมชาติประมาณ 6-10 ปี หรืออย่างน้อย 4-5 ปีซึ่งชาวบ้านเรียกว่าไร่ชาก ก่อนหมุนเวียนกลับไปใช้พื้นที่เดิมเพาะปลูกอีกครั้ง โดยในแต่ละครัวเรือนใช้พื้นที่ประมาณ 2-4 ไร่เพื่อให้ได้ข้าวเพียงพอต่อการบริโภค รวมถึงปลูกพืชผักหลากหลายชนิดไว้บริโภคเพื่อการค้าและแลกเปลี่ยน เช่น แตง, งาม, พริก, ผักชี เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการเพาะปลูกข้าวบนเขาไม่ใช่แค่การถากถางป่าเพื่อให้ได้พื้นที่แต่การหาพื้นที่หรือบุกเบิกป่าใหม่สักผืนต้องคำนึงถึงปัจจัยหลายอย่าง เช่น ลักษณะของป่า ลักษณะของพื้นที่ที่เหมาะสม ข้อห้าม ความเชื่อต่าง ๆ และข้อปฏิบัติที่มีการบอกกล่าว สั่งสอนและสืบทอดกันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งการทำไร่หมุนเวียน ความเชื่อ การปฏิบัติต่าง ๆ อยู่ภายใต้หลักคิด “ลือกาเวะ” ที่รวมไปถึงการทำมาหากินทุกประเภท การทำไร่ ทำนา ทำสวน ค้าขาย รับจ้าง ประเพณี การเล่นดนตรี การรำ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เครื่องหีบงา ครกกระเดื่องพลังน้ำ เป็นต้น โดยนัยยะของชุมชน “ลือกาเวะ” จึงเป็นเรื่องทางโลกที่เกี่ยวกับคน สังคม โดยมี “ล่องเมียวเวะ” เป็นเรื่องทางธรรม พิธีกรรมความเชื่อที่เชื่อมโยงไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งคุ้มครองตามธรรมชาติ และ “เรียเจียวเวะ” เป็นเรื่องของการ

ปกครอง การวางกฎเกณฑ์ กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติร่วมกันของชุมชน หลักคิดทั้ง 3 หลักนี้เป็นความรู้ท้องถิ่นที่สั่งสมและสืบทอดมาหลายชั่วอายุคนและได้ช่วยให้ทรัพยากรธรรมชาติอยู่คู่กับชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

หากแต่วันนี้วิถีชุมชนการพึ่งตนเองกำลังเปลี่ยนแปลง หลักคิดทั้ง 3 หลักกำลังเสื่อมถอย ด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นทั้งจากการขยายครอบครัวในหมู่บ้านและการโยกย้ายเข้ามาของคนต่างถิ่น (โดยรวมมีจำนวนครัวเรือนประมาณ 137 ครัวเรือน) ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการถือครองที่ดินที่เกินกำลังแรงงานในครัวเรือน คนที่ไม่มีที่ดินทำกินจึงต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ตรงไหนที่เป็นพื้นที่ว่างไม่มีใครจับจองก็ทำการบุกเบิกทั้งที่โดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ เกิดความอยากลอง มองข้ามความเชื่อ ผ่าฝืนข้อห้าม ไม่ปฏิบัติตามบรรพบุรุษ ทำกินในพื้นที่ ๆ ไม่สมควร เกิดการทำลายทรัพยากร ทำลายป่า การพึ่งตนเองเหลือไว้แค่การทำมาหากินหากแต่ขาดการพึ่งพิงธรรมชาติและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเหมาะสม อีกทั้งความเจริญที่ติดตามเข้ามาพร้อมถนนหนทางที่สะดวกสบาย และมีไฟฟ้าใช้ คนหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกหมู่บ้านนำพาค่านิยมการใช้ชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อเพื่อการทำมาหากินภายใต้หลักคิด “ลือกาเวะ” ไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ และมีน้อยคนที่จะกลับมาทำกินบนผืนดินของพ่อแม่ ขณะที่ผลผลิตในแต่ละปีไม่แน่นอน รายได้ที่มาจากการขายพริก ขายผักชี ผักต่าง ๆ ที่เพาะปลูก และเก็บหาจากป่าไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายแต่ความอยากมีอยากได้มีมากทำให้เกือบทุกครัวเรือนมีหนี้สินจากการกู้ยืม เด็กและเยาวชนมีการศึกษาสูงขึ้น เรียนตามแบบแผนการศึกษาสมัยใหม่ เมื่อเรียนจบจากโรงเรียนในหมู่บ้านก็ศึกษาต่อและหางานทำในเมือง ส่วนเยาวชนที่อยู่บ้านไม่ได้เรียนต่อแม้จะช่วยพ่อแม่ทำอะไรแต่ไม่มีความเชื่อตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่น มองว่าความเชื่อต่าง ๆ ไม่มีเหตุผล พ่อแม่อธิบายไม่ได้ เกิดความสงสัย ไม่ปฏิบัติตาม ไม่ให้ความสำคัญ ภูมิปัญญาความรู้ต่าง ๆ จึงอยู่กับผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้อาวุโส ไม่มีการถ่ายทอดให้ลูกหลานเพราะลูกหลาน “ไม่ฟัง”

ด้วยเหตุนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้หลักผู้ใหญ่ในหมู่บ้านจึงมีความห่วงกังวลในภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักคิดหลักปฏิบัติที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะสูญหายไป หากเป็นเช่นนี้ออนาคตของหมู่บ้านอนาคตของป่าก็จะไม่มีเหลือเพราะ “เราอยู่กับป่า แต่ไม่เชื่อป่า เราก็อยู่กับป่าไม่ได้” ทีมวิจัยจึงเห็นควรให้มีการศึกษาและรวบรวมภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร้หมุนเวียนพร้อมทั้งหาคำอธิบายความเชื่อจากผู้รู้ทั้งในและนอกชุมชนและนักวิชาการ โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1. เพื่อรวบรวมภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร้หมุนเวียน และหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ
- 2.2. เพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและแนวทางในการปรับใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมกับวิถีปัจจุบัน
- 2.3. เพื่อหาแนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาต่อไป

3. คำถามการวิจัย

แนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร่หมุนเวียนของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี ควรเป็นอย่างไร

4. ผลที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- 4.1. ได้ข้อมูลภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร่หมุนเวียน และคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ
- 4.2. ได้แนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและแนวทางในการปรับใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมกับวิถีปัจจุบัน
- 4.3. ได้แนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ต่อไป

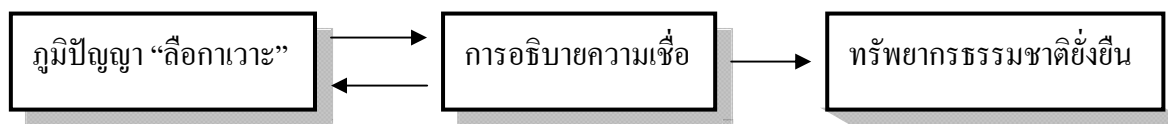
5. ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

1 กุมภาพันธ์ 2551 – 31 มกราคม 2552 (1 ปี)

6. งบประมาณ

100,000 บาท

7. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ที่เกี่ยวกับไร่หมุนเวียน และการอธิบายความหมายความเชื่อต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรมจะช่วยให้ชุมชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาและร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อไป

8. นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

ฟื้นฟูภูมิปัญญา หมายถึง การนำความรู้ท้องถิ่นของการทำไร่หมุนเวียนที่มีการอธิบายความหมายในความเชื่อต่าง ๆ อย่างเป็นรูปธรรมกลับมาปรับใช้ในวิถีปัจจุบัน

ลือกาเวะ หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติต่าง ๆ ของการทำไร่หมุนเวียน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรักษาและการป้องกันการบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” ในการสร้างสำนึกร่วมกันของชุมชน

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1. แนวคิดการวิจัย

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2542) ภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่ภูมิปัญญาความรู้ก่อกำเนิดขึ้นภายในระบบนิเวศของท้องถิ่น ภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง ในระบบนิเวศท้องถิ่นที่อาจมีต้นไม้ พืช สัตว์ แมลงหรือสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่น ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของระบบนิเวศชุดนั้นก็ย่อมมีลักษณะจำเพาะ มีพืชสมุนไพร สัตว์และอาหารเฉพาะถิ่น ที่สั่งสมและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การปรับเปลี่ยนถิ่นที่อยู่อาศัย ระบบการผลิต หรือการอพยพกลุ่มชนต่าง ๆ จึงเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่าให้สูญหายไปอย่างไม่มีวันหวนกลับ

ความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญากับท้องถิ่น ความรู้กับระบบนิเวศทำให้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญไปจากความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งวางอยู่บนหลักการพื้นฐานที่ว่าความรู้มีลักษณะเป็นสากลและแยกออกจากหากจากธรรมชาติ ในทางตรงกันข้าม ภูมิปัญญาท้องถิ่นพัฒนาและสืบต่อกันมาบนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบต่อไปหากถูกตัดขาดจากรากเหง้าทั้งในด้านของธรรมชาติและวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอด และพัฒนามาเป็นเวลานานนับร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคัดสรร ปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ แม้กระนั้นก็ดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการด้วยกันคือ ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่าอาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ

2.2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ยศ สันตสมบัติและคณะ (2542) ทำการวิจัยในเรื่องของความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งพบว่าไร่หมุนเวียนเป็นรูปแบบของการทำไร่ในลักษณะที่เกษตรกรใช้ที่ป่าโดยการตัดฟันโค่นเผาเพื่อให้ดินมีธาตุอาหารเพิ่มมากขึ้นและเพาะปลูกในช่วงระยะเวลาประมาณ 1-2 ปี จนดินขาดความอุดมสมบูรณ์จึงปล่อยให้ดินกลับคืนสู่สภาพเป็นผืนป่าอีกครั้งหนึ่ง แต่เนื่องจากเกษตรกรในระบบการทำไร่หมุนเวียนมักนิยมตัดไม้โดยปล่อยให้ไม้โตไม้ขนาดใหญ่หรือมีความสูงประมาณ 1-2 เมตรทั้งอยู่ในไร่ค่อนข้างมาก เมื่อปล่อยให้ผืนไร่ฟื้นสภาพ ต้นไม้จึงเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็วทำให้ผืนป่าคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้ภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี นอกจากนั้น การทำไร่หมุนเวียนยังเป็นระบบการผลิตที่มีการเตรียมที่ไร่ไว้ประมาณ 8-10 แปลงเพื่อให้หมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไป การหมุนเวียนในลักษณะนี้ทำให้ที่ดินสามารถพักฟื้นได้เป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 7-12 ปีและทำให้พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายไม่มากนัก การทำไร่หมุนเวียนส่วนใหญ่ยังเป็นการบริหารจัดการระบบการผลิตโดยชุมชน มีการตัดต้นไม้ ทำแนวกันไฟ และการเพาะปลูกร่วมกัน จึงมีลักษณะของการร่วมมือร่วมใจและการจัดการทรัพยากรร่วมกันโดยชุมชนเป็นสำคัญ

ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนส่วนใหญ่มีถิ่นฐานบ้านเรือนและบุกเบิกที่ดินทำกินอยู่ตามหุบเขาหรือที่ราบติดกับเชิงเขา ปกคลุมด้วยป่าเบญจพรรณอันเป็นต้นน้ำของลำห้วยขนาดเล็กซึ่งหล่อเลี้ยงระบบการผลิตแบบนาข้าวบนที่ราบแคบ ๆ ตามหุบเขา การควบคุมและจัดการน้ำรวมถึงการรักษาป่าต้นน้ำจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อระบบการผลิตของชุมชน ทำให้ชุมชนมีวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของการดำรงชีวิตที่พึ่งพิงและผูกพันอยู่กับป่าอย่างแนบแน่น มีการพัฒนาจารีตประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับผืนน้ำ และอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับป่าอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

อย่างไรก็ตาม การตั้งรกรากอยู่บนคอยและตามชายเขาติดกับที่ราบทำให้ชุมชนมักประสบปัญหาการขาดแคลนที่นาหรือมีที่นาไม่เพียงพอต่อการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ทำให้เกิดความจำเป็นในการมีระบบการผลิตแบบอื่น ๆ เข้ามาเสริม เช่น การทำสวนทำไร่และตามหัวไร่ปลายนาเพื่อปลูกพืชผักและไม้ผลเป็นอาหาร และการทำไร่หมุนเวียนบนที่สูงตามคอยใกล้หมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นป่าจึงมิใช่เป็นเพียงพื้นที่สำหรับการอนุรักษ์เท่านั้นแต่ยังเป็นพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์และทำการผลิตในรูปของ

ไร่ข้าว การจัดการป่าในรูปของไร่หมุนเวียนเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคของชุมชนจึงเป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่พบเห็นได้ในกลุ่มชาวลัวะ ปกาเกอญอและขมุ เป็นต้น

ระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบที่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางการผลิตด้วยการคัดเลือกและรักษาสายพันธุ์พืชที่ดีที่สุดเอาไว้อย่างหลากหลาย เพื่อให้เกษตรกรสามารถเลือกใช้คุณสมบัติที่แตกต่างกันออกไปของสายพันธุ์พืชในการเพาะปลูกบนที่ดินที่อาจมีลักษณะแตกต่างกันออกไป การอนุรักษ์ระบบไร่หมุนเวียน นอกจากจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการป่าอย่างยั่งยืนแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับคุณสมบัติของพืชสายพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับประเภทของดินที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกพืชเหล่านั้นอีกด้วย

งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่า ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าระบบการปลูกพืชพาณิชย์หรือโครงการปลูกป่าบนที่สูงของรัฐที่เน้นการปลูกไม้สนและไม้ยืนต้นเพียงไม่กี่ชนิดซึ่งมักตกอยู่ในสถานะล่อแหลมต่อปัญหาการรุกรานของวัชพืชและไฟป่า ในทางตรงกันข้าม ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่เน้นการสร้างผลิตภาพจากป่าอย่างยั่งยืน ไร่หมุนเวียนเป็นรูปแบบของระบบการผลิตที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร ยา แหล่งเก็บรักษาและพัฒนาสายพันธุ์พืชทั้งที่ปลูกและที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ และยังเป็นระบบการผลิตที่ช่วยลดแรงกดดันต่อป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อนันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ (2547) ทำการวิจัยระบบไร่หมุนเวียนในชุมชนหมู่บ้าน 11 แห่ง ใน 4 จังหวัดคือ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง และแม่ฮ่องสอน พบว่าระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงโดยเฉพาะชาวปกาเกอญอ ชาวโปว์ (กะเหรี่ยง) และชาวลานู(มูเซอ) สามารถจำแนกออกได้ 3 รูปแบบ ดังนี้คือ

1. ระบบไร่หมุนเวียนแบบปรับตัวอย่างยั่งยืนคือ ระบบที่ยังมีเสถียรภาพ เพราะมีรอบหมุนเวียนที่ยาวเพียงพอ ต่อการทำไร่หมุนเวียนได้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้เงื่อนไขที่ระบบนิเวศยังมีความอุดมสมบูรณ์ มีสถาบันและองค์กรชุมชนยังมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร และมีทางเลือกด้วยการพึ่งพารายได้เสริมจากการเกษตรเชิงพาณิชย์อีกบางส่วน

2. ระบบไร่หมุนเวียนแบบปรับตัวอย่างมีทางเลือกคือ ระบบที่ถูกกดดันให้ลดรอบหมุนเวียนลง แต่ชุมชนยังคงรักษาระบบหมุนเวียนไว้ได้ค่อนข้างดี เพราะสถาบันและองค์กรชุมชนยังคงมีอำนาจในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากร ขณะที่ชุมชนมีทางเลือกในการหารายได้อย่างหลากหลาย แม้จะเริ่มมีความขัดแย้งเกิดขึ้นภายในชุมชนบ้าง จากการที่บางครั้งเรือนพยายามแสวงหาประโยชน์ส่วนตัว บนที่ดินของส่วนรวมอยู่บ้างก็ตาม เมื่อถูกแรงกดดันจากรัฐ ในการจำกัดสิทธิต่างๆ มากขึ้น

3. ระบบไร่หมุนเวียนแบบปรับตัวอย่างพึ่งพา คือ ระบบที่ถูกแรงกดดันจากนโยบายรัฐ ในการจำกัดพื้นที่ทำกินลง จนทำให้ไม่สามารถรักษาระบบไร่หมุนเวียนเอาไว้ได้ พื้นที่ส่วนใหญ่จึงถูกเปลี่ยนให้เป็นไร่ถาวร และต้องหันไปพึ่งพาตลาดภายนอก ด้วยการปลูกพืชพาณิชย์ และการรับจ้างแรงงานเป็นรายได้หลัก สถาบันชุมชนเริ่มไร้อำนาจในการจัดการทรัพยากร จนระบบเกษตรและที่ดินค่อยๆ ถูกเปลี่ยนไปอยู่ภายใต้การจัดการของปัจเจกชน ซึ่งมีผลให้ระบบนิเวศเสื่อมโทรมลงตามมา

ระบบไร่หมุนเวียนเป็นการผลิต เพื่อเป้าหมายในการยังชีพเป็นหลัก เพราะชุมชนส่วนใหญ่จะปลูกข้าวไร่ผสมผสานกับพืชอาหารจำนวนมาก ซึ่งมีความหลากหลายของพันธุ์พืชสูงสุดถึง 207 สายพันธุ์ในพื้นที่ไร่ที่มีรอบหมุนเวียนยาว แต่จะเหลือเพียง 40 สายพันธุ์ในกรณีที่ไร่นั้นถูกเปลี่ยนไปเป็นไร่อารแล้ว และเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตไปในเชิงพาณิชย์ ระบบการผลิตในไร่หมุนเวียนต่อความมั่นคงทางอาหารจะมีความสำคัญมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับความสำคัญของระบบไร่หมุนเวียนในฐานะที่เป็นระบบหลัก ระบบรอง หรือระบบเสริม ในกรณีที่ระบบหลักและมีที่นาน้อย การถูกจำกัดพื้นที่ทำไร่จะมีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารอย่างมาก ชุมชนที่มีที่นานมาก และมีระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบรองหรือระบบเสริม อาจมีความมั่นคงมากกว่าเล็กน้อย แต่ชุมชนบนที่สูงส่วนใหญ่มีนาเพียงเล็กน้อยจึงมักต้องการพื้นที่ไร่ไว้สำหรับสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหาร โดย ชุมชนในพื้นที่ศึกษา 11 แห่งจะมีเพียง 4 ชุมชนเท่านั้นที่มีครัวเรือนเกินกว่าครึ่งหนึ่งของหมู่บ้านที่มีข้าวพอบริโภคตลอดทั้งปี ส่วนหนึ่งเพราะมีนามากและอีกส่วนหนึ่งเพราะมีรอบหมุนเวียนยาวและพื้นที่ยังสมบูรณ์

ระบบไร่หมุนเวียนมักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นระบบที่ใช้ที่ดินอย่างสิ้นเปลือง ด้วยการประเมินจากการมีรอบหมุนเวียนยาวซึ่งต้องการพื้นที่ไร่หลายแปลงเท่ากับจำนวนรอบหมุนเวียนเพื่อพักทิ้งไว้ให้ดินฟื้นตัวที่เรียกว่าไร่เหล่า แต่ข้อค้นพบจากการวิจัยบ่งชี้ว่า การใช้พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนในแต่ละปี ในระบบไร่หมุนเวียนรูปแบบที่ 1 และ 2 นั้นมีขนาดเล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ประเภทอื่นๆ ทั้งหมดในชุมชน เช่น นา สวน และป่าประเภทต่างๆ กล่าวคือ มีอัตราส่วนเพียงร้อยละ 0.56-5.33 เท่านั้น และหากรวมพื้นที่ไร่เหล่าทั้งหมดก็จะมีอัตราส่วนโดยเฉลี่ยเพียงร้อยละ 15 เท่านั้น เมื่อคำนวณหาพื้นที่ทำไร่เฉลี่ยต่อคนแล้วจะพบว่า ชาวบ้านคนหนึ่งจะใช้พื้นที่ทำไร่ต่อปีต่ำกว่า 1 ไร่ เท่านั้น ขณะที่ชุมชนเหล่านี้จะรักษาพื้นที่ป่า ทั้งป่าใช้สอยและป่าอนุรักษ์ไว้รวมกันในอัตราส่วนสูงมากคือ ตั้งแต่ร้อยละ 60 ถึง 80 ของพื้นที่ทั้งหมดภายใต้การจัดการของชุมชน ส่วนชุมชนที่ถูกกดดันให้ยุติการทำไร่หมุนเวียนและหันไปทำไร่อารแทนนั้นจะใช้พื้นที่ไร่อารมากกว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนมาก บางครั้งสูงถึงร้อยละ 21 ซึ่งแสดงว่า การเกษตรแบบทำไร่อารจะใช้พื้นที่มากกว่าการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน ในระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนนั้น ความมั่นคงของการผลิตและความยั่งยืนของทรัพยากรจะขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการกำหนดรอบหมุนเวียนอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าในระบบไร่หมุนเวียนรูปแบบที่ 1 และ 2 ซึ่งมีรอบหมุนเวียนอยู่ระหว่าง 5 ถึง 8 ปี แม้ว่าจะลดลงไปจากเดิมที่เคยยาวถึง 12 ปีบ้าง แต่ยังสามารถรักษารอบหมุนเวียนให้คงที่ ชาวบ้านจะได้ผลผลิตจากไร่ในระดับดีพอเพียงกับการยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันก็สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพืชในไร่ไว้ได้อย่างดี ตรงกันข้ามในกรณีที่ชุมชนถูกกดดันให้ลดรอบหมุนเวียนลง โดยเฉพาะในระบบไร่หมุนเวียนรูปแบบที่ 3 ซึ่งต้องเปลี่ยนเป็นพื้นที่ไร่อารมากขึ้น ปรากฏว่า นอกจากผลผลิตในไร่หมุนเวียนจะต่ำลงอย่างมากแล้ว ความหลากหลายของพันธุ์พืชลดลงอย่างเห็นได้ชัด พืชบางชนิดไม่สามารถขึ้นได้ในพื้นที่ที่มีอายุไร่เหล่านี้น้อยกว่า 3 ปี เช่น แตง และงา เป็นต้น ขณะเดียวกันก็เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเพราะชาวบ้านต้องใช้สารเคมีในการกำจัดหญ้าและปรับปรุงดินจนนำไปสู่การเป็นหนี้เป็นสินในที่สุด

นอกจากนั้นข้อค้นพบในงานวิจัยยังแย้งกับความเข้าใจที่ว่า การลดขนาดของพื้นที่ทำไร่และรอบหมุ่นเวียนจะช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าธรรมชาติ เพราะกลับจะผลักดันให้ชาวบ้านเปลี่ยนไปทำไร่ถาวรและผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น และเมื่อถูกซ้ำเติมจากความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและปัญหาการขาดแคลนข้าวก็จะเร่งให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ไร่ถาวร และจับจองพื้นที่ไว้เป็นไร่นำร่อง การที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิตามจารีตของชุมชนได้สร้างความไม่มั่นคงในการถือครอง ซึ่งนอกจากจะทำให้ชาวบ้านจับจองที่ดินเป็นของส่วนตัวมากขึ้นแล้วยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน จากไร่เหล่านี้นำสวน และป่าในลักษณะปรับเปลี่ยนสลับกันไปมา จนมีผลกระทบต่อการใช้และควบคุมสิทธิด้วยเช่นกัน ขณะที่สร้างความขัดแย้งในระดับต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ทั้งระหว่างปัจเจกกับปัจเจก ปัจเจกกับชุมชน เครือญาติกับปัจเจก เครือญาติกับเครือญาติ ชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับเครือข่าย และชุมชนกับรัฐ ในปัจจุบันชุมชนต่างๆ ในระบบเกษตรแบบไร่หมุ่นเวียนต้องเผชิญกับแรงกดดันจากภายนอกอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญก็คือแรงกดดันจากนโยบายของรัฐที่มักจะเน้นการบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย มากกว่าการส่งเสริมศักยภาพของชุมชนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนด้วยการบังคับให้เปลี่ยนทรัพยากรชุมชนให้เป็นของรัฐ จำกัดพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน โดยไม่ยอมรับสิทธิชุมชน ไม่ว่าชุมชนนั้นจะตั้งถิ่นฐานมานานเพียงใดก็ตาม จนทำให้ชุมชนสูญเสียที่ดินทำกิน และไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน แทนที่จะช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กลับเปิดช่องให้ผู้มีอิทธิพลเข้ามาครอบครองที่ดินไว้เป็นของส่วนตัว เพราะอำนาจชุมชนบางส่วนอ่อนแอลงจนไม่สามารถต้านทานอิทธิพลจากภายนอกได้ ชาวบ้านต้องหันไปพึ่งตลาดภายนอกมากขึ้นด้วยการปลูกพืชพาณิชย์อย่างเข้มข้นและปลูกซ้ำๆ ในพื้นที่จำกัด ชุมชนต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น มีหนี้สินที่เพิ่มขึ้น พึ่งพาตนเองได้น้อยลง จนต้องพึ่งพารายได้จากการรับจ้างรายวัน

จากข้อค้นพบในงานวิจัยพบว่า เงื่อนไขและแรงกดดันต่างๆ จากทั้งภายในและภายนอกชุมชน ทำให้ระบบการเกษตรแบบไร่หมุ่นเวียนมีลักษณะแตกต่างกันไปอย่างหลากหลาย จากระบบที่มีพลวัตในการปรับตัว ซึ่งสามารถรักษาความยั่งยืนของทรัพยากรและความมั่นคงของชีวิตได้ดี จนถึงระบบที่กำลังเผชิญกับปัญหาความไม่ยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ และความขัดแย้งต่างๆ มากมาย ตลอดจนปัญหาของความไม่มั่นคงในชีวิต โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ที่เกิดจากแรงกดดันภายนอกของชุมชน ขณะที่ยังถูกซ้ำเติมด้วยมายาคติ และอคติทางชาติพันธุ์อีกมากมาย ด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่สามารถสรุปภาพของการเกษตรแบบไร่หมุ่นเวียนแบบเหมารวมได้ เพราะจะเท่ากับเป็นการกักขังภาพลักษณ์ให้เหลือเพียงภาพเดียวแบบตายตัว ซึ่งขัดแย้งอย่างยิ่งกับข้อเท็จจริงที่พบในงานวิจัย และจะนำไปสู่การจำกัดทางเลือกเชิงนโยบายให้คับแคบ จนอาจจะเป็นการซ้ำเติมให้ปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ รุนแรงมากขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ แทนที่จะหันมาเปิดทางเลือกเชิงนโยบายให้กว้างขวางและยืดหยุ่นอย่างเพียงพอ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริงบนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน พร้อมๆ กับการสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต ด้วยการขจัดความยากจน ตามนโยบายของรัฐบาล และเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

2.3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

กุลวดี บุญภินันท์ (2540) ได้ศึกษาลักษณะการทำไร่หมุนเวียนของบ้านสะเนฟองและกองม่องทะซึ่งมีขั้นตอนปฏิบัติและพิธีกรรมหมุนเวียนไปตามรอบ 1 ปี มกราคม-กุมภาพันธ์ : เลือกพื้นที่ทำไร่และฟันไร่ มีนาคม-พฤษภาคม : เผาไร่ คายหญ้าที่เหลือ และเผาอีกครั้ง ช่วงเวลาอยู่บ้านดำข้าว เตรียมไว้สำหรับหน้าฝน และผ่าฟัน มิถุนายน-ตุลาคม : หยอดข้าว จนข้าวออกรวง พฤศจิกายน-ธันวาคม : เกี่ยวข้าว ขึ้นยุ้ง

ชาวกะเหรี่ยงไม่จับจองที่ดินเป็นของตนเอง ครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีที่ดินสำหรับทำไร่ 3 แปลง โดยหมุนเวียนปลูกเป็นแปลง ๆ ไป แปลงละ 3 ปีแล้วจึงวนกลับมาเพาะปลูกในแปลงเดิมเมื่อเข้าปีที่ 10 ปริมาณการแผ้วถางไร่จะขึ้นอยู่กับปริมาณแรงงานในครอบครัวที่จะช่วยกันปลูก ช่วยกันทำ การทำไร่หมุนเวียนจะให้โอกาสไม้ในไร่ที่ถูกฟันได้ฟื้นตัวอีกครั้งโดยตัดต้นไม้ที่เหลือต่อไว้สูง ไม่ตัดเรียดิน และไม่ผ่ากลางต่อไม้ แต่หากบางหมู่บ้านมีพื้นที่ทำไร่น้อย ระยะเวลาทิ้งห่างให้ไม้ฟื้นตัวจะน้อยลง ระยะเวลาการปลูกข้าวซ้ำในที่ดินแปลงเดิมจะมากขึ้นมีส่วนให้หน้าดินถูกทำลายได้มากขึ้น

การเลือกที่ทำไร่ส่วนมากจะเป็นพื้นที่ในเขตป่าไผ่ อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้าน สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ การเลือกที่ทำไร่มีขั้นตอนที่ละเอียดอ่อนในการใช้ประโยชน์จากผืนดินและป่าไผ่เพราะมีข้อห้ามอยู่อย่างมากมายที่ตีกรอบให้ชาวบ้านใช้ที่ดินในวงที่ค่อนข้างจำกัดและยุ่งยากต่อการบุกเบิกเลือกพื้นที่ใหม่ เช่น ห้ามเลือกพื้นที่ทำไร่ที่อยู่เหนือเขตที่มีน้ำผุดจากผืนดิน พื้นที่ที่มีลำห้วย 3 สายจรดขึ้นไปหาหรือพื้นที่ที่เป็นต้นน้ำของลำห้วย 3 สายห้ามถางป่าทำไร่ พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นหลังเต่าหรือพื้นที่สันเขา ห้ามทำไร่ในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็น “ลื่นยักษ์” ครอบครัวเดียวกันห้ามทำไร่ 3 ผืนพร้อมกันในปี ขณะเลือกที่ต้องไม่ได้ยินเสียงนก “ทู่สอง” หรือ “อีเก้ง” ร้อง ในพื้นที่ที่ทำไร่ต้องไม่มีหน่อไม้ขึ้น ต้นไผ่ผิดปกติมีการแยกแขนงเป็น 2 ลำเท่าๆกันห้ามทำไร่ เป็นต้น

เมื่อเลือกที่ดินได้แล้วก่อนการฟันไร่จะทำการเสี่ยงทายที่ดินเพื่อให้แน่ใจว่าที่ดินที่เลือกจะสามารถเพาะปลูกได้ ในการฟันไร่จะตัดไม้โดยยังคงเหลือตอสูงจากพื้นดินและจะเผาในช่วงที่อากาศแห้ง ฝนไม่ตกเมื่อเผาไร่เสร็จจะทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือนจึงกลับมาคayหญ้า และนำไม้ที่เหลือมาเผาอีกครั้ง การเผาไร่จะช่วยกำจัดวัชพืช และทำให้เกิดปุ๋ยจากชีเถ้า

การหยอดข้าวจะเริ่มขึ้นเมื่อฝนเริ่มตก ก่อนลงมือหยอดข้าวจะต้องทำพิธีขวัญข้าวแม่โพสพ การหยอดข้าวในไร่ 1 หลุม จะมีเมล็ดข้าวประมาณ 10 เมล็ด หยอดข้าวโดยไม่ต้องกลบหลุม

การเกี่ยวข้าวและขึ้นยุ้งฉาง ชาวบ้านจะเกี่ยวข้าว 9 กอก่อนแล้วนำมาผูกไว้ที่ต้นไม้อันลานฟาดข้าว หัวหน้าครอบครัวจะตีข้าวก่อนเป็นคนแรก จากนั้นคนอื่น ๆ ก็จะเข้ามาร่วม การเก็บข้าวเข้ายุ้ง ชาวบ้านจะนำข้าว 9 กอที่ผูกไว้ที่ต้นไม้อันลานฟาดข้าว นำข้าวตอก อ้อย กลั้ววางไว้ 4 มุมของยุ้งเพื่อบูชาและขอบคุณพระแม่โพสพ และนำข้าวที่ตีเรียบร้อยแล้วมาใส่ยุ้ง บางหมู่บ้านมีการทำขี้ข้าวผีโดยทำขี้ข้าวเล็ก ๆ ไว้ใต้ขี้ข้าวจริง

ในวันเดียวกันแต่ละครอบครัวจะต้องนำข้าวที่ดีแล้วกลับมาหุงทานและนำพืชผักที่ปลูกในไร่ทุกอย่างกลับมาต้มรวมกัน สิ่งที่ยิมนำใช้คือเผือกและหอย มีความหมายว่าช้า ขณะดำข้าว เวลาหุงข้าวก็นำหญ้า

เลามาผูก เมื่ออาหารเสร็จจึงเรียกคนอื่น ๆ มาทานกันเยอะ ๆ เป็นการแสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนบ้าน โดยมีความเชื่อแผ่กว่า จะช่วยให้ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ หมดซ้าลง ก่อนลงมือทานอาหารมีการบูชาเครื่องมือทำมาหากินเพื่อแสดงความขอบคุณ

จักรกฤษณ์และสุพรรณิ โพธิ์แพงพุ่ม (2546) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องการปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงจังหวัดกาญจนบุรี ที่บ้านจะแก ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตก ที่ดำรงชีวิตด้วยการทำไร่หมุนเวียนโดยมีการผสมผสานชนิดและพันธุ์พืชที่ปลูกซึ่งช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินและพึ่งพาตนเองทางอาหารของชุมชน การปลูกข้าวให้พอกินจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

ชาวกะเหรี่ยงบ้านจะแกจะเลือกพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวมาแล้วตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป ที่ดีที่สุดคือ 7 ปี เรียกว่าไร่ชากแก่ แต่ปัจจุบันมีจำนวนน้อยมาก เนื่องจากถูกจำกัดพื้นที่ซึ่งต้องเลือกจากพื้นที่ที่มีไผ่ปล้องยาว และไม่มีไผ่เนื้อแข็งมาก รวมถึงสังเกตสังคมของพืช เช่น พื้นที่ที่ถูกทิ้งไว้ 1 ปีจะพบดอกข้าว ต้นพริก ถั่ว พืชหัว ยาสูบ ถูกทิ้งไว้ 6 ปีพื้นที่จะโปร่งขึ้นมีไม้จำพวกไผ่ กระดังงาป่า สะเดาแดงขึ้นสูง พื้นดินมีหญ้าน้อยมาก เพราะถูกปกคลุมด้วยร่มไม้ พื้นที่ที่ไม่เลือกทำไร่ข้าวคือป่าดิบ ป่าทุ่ง ป่าที่มีต้นไม้หนาแน่นมาก ป่าไผ่บง และพื้นที่ที่มีลักษณะต้องห้ามตามความเชื่อ เช่น พื้นที่หลังเต่า พื้นที่ที่มีตาน้ำ

การเตรียมพื้นที่หรือการฟันไร่ ถ้าพื้นที่ที่เลือกมีไม้เนื้ออ่อนต้นใหญ่จะตัดให้เหลือความสูงห่างจากพื้นประมาณ 1 - 2 เมตร เพื่อไม่ให้ตายสามารถแตกกิ่งก้านออกใหม่ได้อีก หากเป็นไม้เนื้อแข็งจะตัดกิ่งออกให้เหลือส่วนเรือนยอดเอาไว้ ไม้จำพวกไผ่และไม้เล็ก ๆ จะนำมากองรวมกันทิ้งไว้ให้แห้งแล้วเผา ต่อมาทำการรื้อคว้ามี่ส่วนใดที่ยังไม่ถูกเผาไหม้จะถูกเผาซ้ำแล้วรื้อออกเพื่อให้ได้พื้นที่ปลูกข้าว

การปลูกข้าวใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง หยอดพันธุ์ข้าวที่เลือกทั้งข้าวอ่อนและแข็งแล้วแต่ความชอบของแต่ละครอบครัว อีกทั้งพิจารณาถึงพื้นที่ปลูกว่ามีความลาดชันมากน้อยเพียงใด พันธุ์ข้าวที่ปลูกมีมากกว่าหนึ่งชนิด ที่เก็บเกี่ยวได้เร็วปลูกไว้ใกล้ที่พัก และที่เก็บเกี่ยวได้ช้าปลูกไว้ไกลที่พัก ในปัจจุบันชาวบ้านจะแกมีพันธุ์ข้าวที่ใช้เพาะปลูกไม่น้อยกว่า 5 สายพันธุ์ซึ่งลดลงกว่าเดิม เนื่องจากพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนมีน้อยลง และพืชที่มีอยู่เป็นที่พอใจของชุมชน

การปลูกจะปนเมล็ดข้าวกับเมล็ดพืชอื่น ๆ เช่น พริก มะเขือ แตงเปรี้ยว มะเขือเทศ ดอกหงอนไก่ ดาวเรือง พืชเหล่านี้มีทั้งที่เก็บเกี่ยวผลได้ก่อนและหลังข้าว บางชนิดให้ผลผลิตได้ถึงสิ้นการเก็บเกี่ยว บริเวณไร่ข้าวจะปลูกพืชอาหารต่าง ๆ เช่น ข้าวเหนียว งาม เผือก มัน ฟักทอง ยาสูบ บวบ ฟัก พืชที่ใช้เป็นเครื่องเทศผสมในน้ำพริก น้ำพริกแกง ชนิดของพืชที่ปลูกในไร่ข้าวจะมีความหลากหลายทั้งชนิดและพันธุ์พืช เช่น แตงเปรี้ยวที่ปลูกจะมีรูปร่างต่างกันถึง 7 แบบ บวบไม่น้อยกว่า 3 ชนิด ถั่วไม่น้อยกว่า 3 ชนิด พืชที่ปลูกมีระยะเวลาเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน และบางชนิดสามารถเก็บไว้กินได้นาน เช่น แตงเปรี้ยว เผือก มัน ฟัก

การเก็บเกี่ยวจะทำในช่วงเดือนตุลาคม – เดือนพฤศจิกายนจะช่วยกันเกี่ยวข้าวเหมือนกับประเพณีลงแขก นำมาฟาดเอาเมล็ดออก และเก็บไว้ที่ยุ้งข้าวที่เตรียมไว้ใกล้ ๆ บริเวณฟาดข้าว

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2534) ทำการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ทางนิเวศน์วิทยาของชุมชนกะเหรี่ยง โดยได้ศึกษาถึงระบบความรู้ ความคิด การนิยามธรรมชาติ และมโนทัศน์ที่มีต่อระบบทางธรรมชาติ โดยพิจารณาบทบาทของความรู้ทางนิเวศวิทยาของชุมชนที่มีต่อระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เสถียรภาพของระบบการจัดการในทางนิเวศน์วิทยา และความเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน นอกจากนี้ยังได้ศึกษาถึงเงื่อนไขและปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้อีกด้วย โดยเลือกศึกษาในหมู่บ้านเกริงบอ ซึ่งอยู่ในตำบลแม่จัน อ.อุ้มผาง จ.ตาก ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรฝั่งตะวันตกอันเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุกว่า 200 ปีที่ยังคงสามารถรักษาระบบความรู้ทางนิเวศวิทยาดั้งเดิมไว้ได้ จากการศึกษาพบว่า ระบบความรู้ทางนิเวศน์วิทยาที่มีความสำคัญมากที่สุด คือระบบความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนอันเป็นระบบความรู้ที่มีคุณลักษณะที่หลากหลาย ซับซ้อน โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 5 ลักษณะ คือ 1. ความรู้เรื่องป่า 2. ความรู้เรื่องภูมิอากาศ 3. ความรู้เรื่องพืช 4. ความรู้เรื่องสัตว์ 5. ความรู้เรื่องสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ ความรู้เหล่านี้แม้จะมีความซับซ้อน และหลากหลาย หากแต่ก็มีลักษณะเป็นองค์ความรู้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันและกัน ในหลายมิติ การเข้าถึงระบบความรู้และความเชื่อมโยงของความรู้ต่าง ๆ ในระบบอย่างลึกซึ้งและแตกฉานจะช่วยให้การทำให้ข้าวประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี

ภายในระบบความรู้เกี่ยวกับธรรมชาตินี้สิ่งสำคัญอันเป็นรากฐานของความรู้คือ มโนทัศน์ที่มีเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาตามความเชื่อในวัฒนธรรมกะเหรี่ยงซึ่งได้จัดวางสรรพสิ่งที่ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้อาณาจักรเดียวกัน และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกันอย่างมีลำดับชั้นทางธรรมชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน แม่น้ำ อากาศ ดินไม้ ล้วนมีสิ่งอันคุ้มครองธรรมชาติ มีจิตวิญญาณ และมีเจ้า (ของ) คุณลักษณะสำคัญของธรรมชาติอันนี้ทำให้มนุษย์ไม่อาจครอบครองหรือเป็นเจ้าของธรรมชาติได้ ทำได้เพียงการใช้ด้วยวิถีทางแห่งการเคารพ ต่อธรรมชาติ

นอกจากนี้สำหรับมนุษย์แล้ววิถีการดำรงชีวิตภายใต้วัฒนธรรมแห่งการมีศีล มีธรรมเท่านั้นจึงจะสามารถรักษาสมดุลภาพของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติไว้ได้ ความรู้และมโนทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติเช่นนี้ ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ระบบการทำไร่หมุนเวียนมีเสถียรภาพอย่างยิ่ง ในด้านนิเวศน์วิทยาแล้ว ระบบความรู้และมโนทัศน์เช่นนี้ได้ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด โดยใช้แต่เพียงพอแก่การยังชีพในแต่ละปี การผลิตไม่ละโมภหรือสะสม และการหมุนเวียนใช้ที่ดินในระบบไร่หมุนเวียนมีความคล่องตัวและยืดหยุ่นอย่างยิ่ง เพราะไม่มีใครถือครองหรือเป็นเจ้าของที่ดิน ในด้านเสถียรภาพทางเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละปีมีความพอเพียงและเหลือจากการบริโภคอีกด้วย ทั้งนี้เพราะสภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์อันเป็นผลมาจากความเสถียรภาพของการจัดการป่า ซึ่งทำให้ป่ามีเวลาในการฟื้นตัวอย่างพอเพียง

ในการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงนั้นได้เลือกหมู่บ้านจะแก ซึ่งอยู่ใน ต.ไลโว อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรฝั่งตะวันตกเป็นกรณีศึกษา ทั้งนี้เพราะเป็นหมู่บ้านที่มีโครงการรัฐลงทำงาน พัฒนาเข้มข้นมากที่สุด และกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมและความรู้ที่สำคัญ การศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการใช้อำนาจและการ

ครอบงำจากรัฐด้วยกลไกของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การบังคับให้เปลี่ยนแปลงด้วยระบบโรงเรียน และการเก็บภาษีที่ดินของรัฐ ตลอดจนโครงการต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยปราศจากความเข้าใจถึงรากฐานความรู้และระบบวัฒนธรรมของชุมชน และด้วยตรรกะพื้นฐานของการเหยียดทางวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และมโนทัศน์ของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติอันจะส่งผลต่อเนื่องถึงระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในที่สุด

อย่างไรก็ตามการศึกษายังได้ชี้ให้เห็นถึงพลวัตภายในของชุมชนซึ่งได้ก่อรูปขึ้นเป็นขบวนการทางวัฒนธรรมเพื่อตอบโต้การเปลี่ยนแปลงพลวัตนี้เป็นผลมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ซึ่งได้ทำให้ชุมชนกะเหรี่ยงมีรากฐานทางวัฒนธรรมอันเข้มแข็ง และสิ่งนี้จะเป็เงื่อนไขสำคัญต่อการปรับทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางความรู้และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนต่อไปในอนาคต

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

3.1. ขอบเขตการศึกษา

3.1.1. ขอบเขตพื้นที่

ศึกษาและเก็บข้อมูลในหมู่ 1 บ้านสะเนฟ่องเป็นหลัก และ 3 หมู่บ้านในตำบลเดียวกัน คือ บ้านกองม่องทะ บ้านเกาะสะเด็ง และบ้านไล่โว่-ซาลาวะ เนื่องจากสามารถเดินทางไปกลับโดยการเดินเท้าได้ภายใน 1-2 วัน เพื่อหาผู้รู้ในการอธิบายความหมาย ความสำคัญ ที่มาที่ไปของ “ลือกาเวะ” และตีความอธิบายความเชื่อต่าง ๆ ในภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับไร่มุนเวียน

3.1.2. ขอบเขตเนื้อหา

แบ่งการศึกษาข้อมูลเป็น 3 ส่วน ดังนี้

- ก. ศึกษาบริบทชุมชน ประวัติศาสตร์ของชุมชน ลักษณะทั่วไปทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ การคมนาคม สาธารณูปโภค เป็นต้น
- ข. ศึกษาภูมิปัญญาลึกคิด “ลือกาเวะ” เพื่อให้รู้ความเป็นมา ความสำคัญ และองค์ประกอบที่อยู่ภายใต้หลักคิด “ลือกาเวะ”
- ค. ศึกษาองค์ความรู้เรื่องไร่มุนเวียนและคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักคิด “ลือกาเวะ”
- ง. หาแนวทางในการฟื้นฟูและปรับใช้ภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับปัจจุบัน และหาแนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา

3.2. สถานที่ดำเนินการวิจัย

หมู่ 1 บ้านสะเนฟ่อง ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี

3.3. กลุ่มเป้าหมาย

3.3.1. ทีมวิจัย

3.3.2. ผู้นำทางการ เช่น กำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ และผู้นำไม่ใช่องการ เช่น พระสงฆ์ ชาวบ้านทั่วไป

3.3.3. ผู้อาวุโส ผู้รู้ในชุมชน

3.4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.4.1. ค้นหาข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ที่มีผู้บันทึกไว้เกี่ยวกับชุมชนและองค์ความรู้เรื่องไร่มุนเวียน เช่น วิถีชีวิตกะเหรี่ยง : วิถีแห่งความผูกพันกับธรรมชาติ

กรณีศึกษา หมู่บ้านสะเนฟ่องและกองม่องทะ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี, การจัดการทรัพยากรส่วนรวม : กลไกการรักษาป่าของชาวกะเหรี่ยงบ้านสะเนฟ่อง ของกุลวดี บุญภินันท์, การปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยง จังหวัดกาญจนบุรี ที่บ้านจะแก ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี ของจักรกฤษณ์และสุพรรณิ โพธิ์แพงพุ่ม, องค์ความรู้ นิเวศน์วิทยาของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่าศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี รวมถึงข้อมูลงานวิจัยไร้หมุนเวียนของนักวิชาการ เช่น ระบบการเกษตรแบบไร้หมุนเวียน : สถานภาพและการเปลี่ยนแปลง ของอำนาจ กาญจนพันธ์และคณะ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ของยศ สันตสมบัติและคณะ นอกจากนี้ได้ค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ คือภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.4.2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ทีมวิจัยเข้าร่วมกิจกรรมการเพาะปลูกข้าวซึ่งเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของทีมวิจัยเอง

3.4.3. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการโดยมีแนวคำถามที่ช่วยในการหาคำตอบ ดังนี้

บ้านสะเนฟ่องมีความเป็นมาอย่างไร ประเพณีวัฒนธรรมในรอบปีมีอะไรบ้าง เป็นอย่างไร พิธีกรรม ความเชื่อมีอะไรบ้าง เป็นอย่างไร การศึกษาในสมัยก่อนเป็นอย่างไร

ลือกาเวาะมีความสำคัญอย่างไร มีที่มาที่ไปอย่างไร มีแค่การทำมาหากินเท่านั้นหรือที่เกี่ยวข้องกับลือกาเวาะ แล้วถั่งเมียเวาะกับเรียเฉียเวาะเกี่ยวข้องกับลือกาเวาะอย่างไร

เดือนมกราคม การเลือกพื้นที่ ต้องเลือกพื้นที่อย่างไร มีข้อห้ามในการเลือกพื้นที่อย่างไรบ้าง เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วต้องทำอะไร มีพิธีกรรมอย่างไร

เดือนกุมภาพันธ์ ฟันไร่ มีวิธีการฟันดินไม่อย่างไร มีข้อห้าม ความเชื่อหรือไม่ อย่างไร

เดือนมีนาคม-เมษายน เผาไร่ รื้อไร่ การเผาไร่ทำเพื่ออะไร ก่อนไปเผาไร่ต้องมีพิธีกรรมหรือไม่ ถ้ามีทำเพื่ออะไร ต้องดูวันที่จะไปเผาไร่หรือไม่ เพราะอะไร เมื่อไปถึงไร่ลงมือเผาเลยหรือไม่ หรือต้องทำอะไรก่อน พอเผาเสร็จแล้วทำอะไรต่อ ทั้งไร่ไ้เวลานานแค่ไหนจึงกลับมา รื้อไร่ การรื้อไร่ทำเพื่ออะไร มีความเชื่อในการรื้อไร่หรือไม่ อย่างไร รื้อไร่เสร็จแล้วทำอะไรต่อ

เดือนพฤษภาคมต้องทำอะไรบ้าง ปลูกกระต๊อบ ปลูกผักตอนไหน ปลูกอะไรบ้าง

เดือนมิถุนายน หยอดข้าว มีความสำคัญอย่างไร มีพิธีกรรมสำคัญอย่างไรบ้าง ต้องดูวันดีหรือไม่ การหยอดข้าวทำอย่างไร ข้าวที่หยอดมีกี่พันธุ์ พันธุ์อะไรบ้าง สาเหตุที่ต้องหยอดข้าวหลายพันธุ์เป็นเพราะอะไร เมื่อหยอดข้าวเสร็จทั้งไร่แล้วต้องมีพิธีกรรมอีกหรือไม่ อย่างไร ช่วงที่รอข้าวโตต้องทำอะไรบ้าง

เดือนตุลาคม เกี่ยวข้าว ฟาดข้าว ตวงข้าวขึ้นยุ้ง เกี่ยวข้าวมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง มีความเชื่อหรือไม่ เกี่ยวเสร็จแล้วทำอะไรต่อ การฟาดข้าวมีพิธีกรรมอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร ฟาดเสร็จแล้วทำอะไรต่อ ตวงข้าวขึ้นยุ้งทำอย่างไร มีพิธีกรรมหรือไม่ อย่างไร

ธันวาคม กินข้าวใหม่มีพิธีกรรม ขั้นตอนอย่างไรบ้าง

3.4.4. ขั้นตอนการเก็บข้อมูลและตรวจสอบข้อมูล

ทีมวิจัยใช้การสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถามในการเก็บข้อมูลกับผู้นำทางการและไม่ใช่ทางการ กลุ่มผู้อาวุโส ผู้รู้ และชาวบ้านทั่วไปเพื่อให้ได้ข้อมูลเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ โดยหลังจากที่ได้ข้อมูลมาแล้วทีมวิจัยใช้เทคนิคสามเส้าในการตรวจสอบข้อมูล กล่าวคือ คำถามและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลแรกหรือมาจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมของทีมวิจัยเองจะนำไปใช้ในสัมภาษณ์บุคคลอื่นโดยใช้คำถามเดิมและสิ่งที่ทีมวิจัยสังเกตแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องพร้อมทั้งตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารที่มีผู้บันทึกไว้ และนำมาตรวจสอบอีกครั้งในเวทีประชุมสรุปบทเรียน 6 เดือนแรกและเวทีถื่นข้อมูล 6 เดือนสุดท้ายก่อนปิดโครงการระยะที่ 1

3.4.5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นกระบวนการที่ไม่ได้แยกส่วนออกจากกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือทีมวิจัยเริ่มวิเคราะห์ข้อมูลตั้งแต่การเก็บข้อมูล บันทึก ตรวจสอบ และแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่ จนได้เป็นผลการวิจัย แต่ทั้งนี้จะได้ใช้งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ มาช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลด้วย

บทที่ 4

บริบทบ้านสะเนฟอง

4.1. ประวัติศาสตร์ของชุมชน

มีตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาว่าในดินแดนที่ตั้งของตำบลไล่โว่ปัจจุบัน อดีตเป็นป่าเขารกทึบที่มีด้วยกัน 99 หุบ แต่ละหุบมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่หรือจุดเด่นที่มีอยู่ เช่น ทูโพง, ที่มูกิเล่ทะเล, ที่ฉ่วย, มีเซ้ง, ที่พูเซอ, เปื่อยไ้ดล, เกาะสะเค็ง, สะเนฟอง, ไล่โว่, จะกิฟือ, ปรงดี, ไยมีหลิ, สะเนอหนา คียพะเหล, จะกา เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านอยู่และทำกินกระจัดกระจายไปทั่วทั้ง 99 หุบ (หุบหนึ่งมีชาวบ้านอยู่อาศัยประมาณ 4-5 ครอบครัว) ในพื้นที่ 99 หุบนี้ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ” เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากร มีประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย มีการปกครองกันเองโดยมี “ตะละโคว” หรือ “ถายี” เป็นผู้ดูแลซึ่งมีด้วยกัน 7 คนคือ 1. พูห่องเหว 2. พูก่องวะ 3. พูดู 4. พูหวิ 5. ย่องโท 6. ย่องตะ และ 7. ย่องเค่หมะ (พู หมายถึง ผู้อาวุโสที่มีความรู้ มีความคิด มีปัญญา ย่อง หมายถึง ผู้ที่ได้ศึกษาพระธรรมและบวชพระ 3 ปีขึ้นไป เมื่อสึกออกมาเรียกว่าย่อง)

การปกครองแบบตะละโควยึดหลักแนวคิดในการปฏิบัติ 3 หลัก คือ 1. ลือกาเวาะ 2. ถังเมียวะ และ 3. เรียเจียเวาะ โดยมีกฎหมายในการอยู่ร่วมกันที่สอดคล้องกับหลักทั้ง 3 หลัก คือ

1. สะนู่หละ เกี่ยวกับศีลธรรมและวัฒนธรรม ยึดหลักถังเมียวะซึ่งเป็นกฎระเบียบตายตัว ถ้าผู้ใดประพฤติปฏิบัติไม่อยู่ในความเที่ยงธรรม ต้องรับผิดตามกฎหมาย ถ้าผิดขั้นร้ายแรงถึงเสียชีวิต เช่น ถ้าฆ่าคนต้องถูกประหารชีวิต ถ้าประพฤติผิดประเพณี เช่น มีเรื่องชู้สาวต้องถูกลงโทษตี 30 ที ขึ้นต้นจิวให้ถึงยอดแล้วย้ายออกนอกพื้นที่ 3 ปีจึงจะกลับมาได้
2. สะนู่เจอะ เกี่ยวกับความยุติธรรมในการตัดสิน ยึดหลักลือกาเวาะที่มีการผ่อนผันได้ ถ้าความผิดไม่รุนแรง เช่น ขโมยของครั้งแรกจะถูกตีเดือน ครั้งที่ 2 ลงโทษ ครั้งที่ 3 ดิดคุก

3. สะนุกนุ่ย เกี่ยวกับการเอาโรคเอาเปรียบทุจริตคดโกง ยึดหลักเรียเจียเวาะ เช่น ถ้ามีการคดโกง เอาโรคเอาเปรียบเห็นแก่พวกพ้องแก่ตัวเอง ไม่มีความเป็นธรรม ผู้ที่ทำผิดจะถูกลงโทษแต่ลงโทษในลักษณะใดนั้นต้องไปดูหลักสะนุเจอะ

การปกครองแบบตะละโควได้ดำรงอยู่มาหลายชั่วอายุคนแม้ได้มีการเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบเจ้าเมือง มีตำแหน่งเป็นพระศรีสุวรรณคีรี แต่การประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชนยังเป็นแบบตะละโควอยู่

สะเนฟ่องเป็น 1 ใน 99 หมู่ที่มีชาวบ้านอาศัยอยู่อย่างต่อเนื่องมานานกว่า 200-300 ปี ซึ่งในช่วง 200-300 ปี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสะเนฟ่องมีการเคลื่อนย้ายไปมาอยู่ตลอด ไม่ได้อยู่เป็นหลักแหล่งถาวร เพราะย้ายตามพื้นที่ทำกิน การตั้งบ้านในหมู่บ้านสะเนฟ่องจึงมีการล้มหายและพื้นที่ดินสลับสับเปลี่ยนกันไปโดยมีที่มูกู, เล่ทะ, ที่ไร่ป่า, ปรองดี, มีเซ้ง, จะแกที่มีการตั้งบ้านร่วมสมัยเดียวกับสะเนฟ่องแต่ต่อมาเกิดการล่มสลายไปด้วยเกิดโรคระบาดทำให้เหลือที่ไร่ป่าและจะแกที่ร่วมสมัยกับสะเนฟ่อง

บ้านสะเนฟ่อง หรือที่ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “สะเน่ฟุง” ซึ่งมีความหมายว่า “ท่าแพ” เพราะในสมัยก่อนชาวบ้านจากเกาะสะเค็ง, กองม่องทะ, ปรองดี เดินทางไปมาหาสู่กันหรือออกนอกพื้นที่โดยการล่องแพมาตาม ลำห้วยเคอหะระและหุบผกที่บ้านสะเน่ฟุง

บ้านสะเนฟ่องมีความสำคัญทางการปกครองในสมัยที่มีพระศรีสุวรรณคีรีเป็นเจ้าเมือง (พระศรีสุวรรณคีรีเป็นตำแหน่งที่ได้รับพระราชทานมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งปกป้องชายแดนต่อสู้กับทหารพม่า และเป็นต้นสกุล “เสตะพันธ์” ซึ่งได้รับพระราชทานนามสกุลมาในสมัยรัชกาลที่ 6) และเป็นที่ตั้งของเมืองสังขละบุรีมาก่อน พระศรีสุวรรณคีรีองค์ที่ 5 โยกย้ายถิ่นฐานมาจากกะไฮลและเล่ากันว่าน่าจะเคยอพยพหนีภัยสงครามมาจากทางภาคเหนือแถบประเทศจีนด้วย

เหตุที่พระศรีสุวรรณคีรีอพยพมาที่บ้านสะเนฟ่องน่าจะเป็นเพราะ

1. เป็นที่ราบเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน
2. มีลำห้วยไหลผ่านหลายสาย เช่น เคอหะระ, ที่พู, ที่เยม่อ, ที่ทงบ่อง และที่จะกละ
3. เป็นพื้นที่เหมาะแก่การป้องกันข้าศึกต่าง ๆ ที่เข้ามารุกรานในหมู่บ้าน เพราะมีภูเขาโอบล้อมโดยรอบ

อาณาเขตปกครองของพระศรีสุวรรณคีรีในสมัยนั้นเล่ากันว่า เริ่มตั้งแต่จังหวัดตากมาถึงด่านพระเจดีย์สามองค์เพราะมีการเรียกขานบริเวณแถบนั้นว่า “กุ่มเซอพลอง” เลยไปถึงท่าเรือ เรียกขานบริเวณแถบนั้นว่า “คลี่สะเน่” และอาจจะเลยไปถึงพระปฐมเจดีย์ นครปฐม เรียกขานบริเวณแถบนั้นว่า “กุ่มเปอเท่อ”

เหตุที่ผู้นำกะเหรี่ยงในสมัยนั้นได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองเรียกว่าพระศรีสุวรรณคีรีเป็นเพราะมีส่วนร่วมในการนำคนกะเหรี่ยงปกป้องชายแดนไม่ให้ข้าศึกบุกรุก และยังได้รับพระราชทานพระแก้วให้เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 (บางท่านบอกว่ารัชกาลที่ 3) อันเนื่องมาจากความดีความชอบ

การปกครองในสมัยของพระศรีสุวรรณคีรีมีความสงบร่มเย็นเรื่อยมานับตั้งแต่คนที่ 1 จนมาถึงคนที่ 4 ต่อเมื่อมาถึงยุคของพระศรีสุวรรณคีรีคนที่ 5 เป็นช่วงที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย “บ้านเมืองไม่สงบสุข เกิดสงครามโลก เกิดโรคระบาดอย่างรุนแรงในหมู่บ้านทำให้ผู้คนล้มเจ็บและตายเป็นจำนวนมาก ต้องหนีภัยไปอยู่ตามหุบเขา ตามป่าเพื่อความปลอดภัย” และมีการย้ายเมืองใหม่ไปที่บ้านวังกะด้วยเหตุที่พระศรีสุวรรณคีรีได้ทำผิดจาริตประเพณีของหมู่บ้าน มีภรรยาหลายคนทำให้เกิดเรื่องไม่ดีขึ้นในหมู่บ้าน พระศรีสุวรรณคีรีจึงต้องออกจากหมู่บ้านโดยมีชาวบ้านบางส่วนย้ายตามพระศรีสุวรรณคีรีไป ซึ่งพระศรีสุวรรณคีรีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอำเภอสังขละบุรีคนแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองท้องถิ่นให้จัดตั้งเป็นเขตอำเภอ ตำบล หมู่บ้านในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าขึ้นอยู่กัตำบลลังกาและตำบลไล่โว่ซึ่งต่อมามีการยุบตำบลลังกาเหลือเพียงตำบลไล่โว่ที่มี 6 หมู่บ้าน คือบ้านสะเนพ่อง, บ้านเกาะสะเดิง, บ้านกองม่องทะ, บ้านไร่ป่า, บ้านไล่โว่-ชาลาวะ และบ้านจะแกจนถึงปัจจุบัน

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในสะเนพ่องและตำบลไล่โว่อยู่อย่างพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ทำมาหากินอยู่ในป่า อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินในการเพาะปลูก มีวัฒนธรรมในการรักษาป่า อยู่กับป่ามาโดยตลอดแม้จะมีเหตุการณ์วุ่นวายทั้งจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ปัญหาคอมมิวนิสต์ หรือแม้กระทั่งโรคระบาด แต่ชาวบ้านก็ยังไม่ละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง ประมาณปี 2516 มีการตัดเส้นทางเข้าสู่หมู่บ้านหน่วยงานราชการ นายทุน คนภายนอกเริ่มเข้าหมู่บ้านและหาประโยชน์จากป่า จนชาวบ้านต้องตั้งกฎระเบียบของหมู่บ้านขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการรักษาป่า ดังนี้

1. ไม่ล่าสัตว์ป่าทุกชนิด
2. ทำการเพาะปลูกในพื้นที่ทำกินเดิมที่เคยทำมาก่อนแล้วเท่านั้น และไม่ขายที่ทำกินให้กับบุคคลภายนอกโดยเด็ดขาด
3. ไม่ทำการใด ๆ ที่ทำให้เกิดไฟป่า
4. ใช้ประโยชน์จากป่าโดยให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์เพียงเท่าที่จำเป็นแก่การยังชีพเท่านั้น
5. ไม่อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้าน
6. ไม่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ขัดต่อกฎหมายและประเพณีวัฒนธรรมของหมู่บ้าน
7. ส่งเสริมการปฏิบัติตามความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด

แต่การบุกรุกป่ายังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและกลายเป็นข่าวใหญ่เมื่อมีเฮลิคอปเตอร์ตกที่จังหวัดนครปฐม ผู้เสียชีวิตเป็นเจ้าหน้าที่ข้าราชการที่มาล่าสัตว์ในป่าเพราะในเฮลิคอปเตอร์มีซากสัตว์ป่าอยู่หลายชนิด ชาวบ้านบอกว่า “เจ้าป่าเจ้าเขาลงโทษ” จนต้องประกาศให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ในปี พ.ศ. 2517 และประกาศเป็นมรดกโลกเมื่อปี พ.ศ. 2534

การประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และมรดกโลกในครั้งนั้นไม่ได้กันเขตที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และพื้นที่ใช้ประโยชน์ของชาวบ้านออกจากเขตทำให้

ชาวบ้านกลายเป็น ผู้บุกรุก และ พยายามผลักดันให้ ชาวบ้านออกจาก

ป่าโดยการจัดการสรรที่อยู่ที่ทำกินให้ใหม่ครอบครัวละ 14 ไร่ที่บ้าน ปะไรโหนก แต่ชาวบ้านไม่ยอมอพยพเพราะพื้นที่ที่จัดสรรให้เป็น พื้นที่โล่ง เป็นที่ดอน มีสภาพแห้งแล้ง ดินรับน้ำไม่อยู่ ไม่เหมาะกับการทำมาหากินของชาวบ้านที่ต้อง อาศัยป่าในการทำไร่ข้าว (ไร่หมุนเวียน) เพื่อยังชีพ และยังเป็นที่ดินดีขายแดน มีคนหลายกลุ่มทั้งมอญ พม่า เมื่อชาวบ้านไม่ยอมโยกย้าย การกระทบกระทั่งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้จึงมีมาอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีองค์กรพัฒนา ต่าง ๆ เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิสืบนาคะเสถียร กลุ่มอนุรักษ์ กาญจน์ ฯลฯ เข้าช่วยเหลือ แต่ปัญหาเรื่องที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากป่าก็ยังดำเนินต่อมาจนถึง ปัจจุบัน

4.2. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านสะเนพ่องตั้งอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรด้านตะวันตกของจังหวัด กาญจนบุรีอยู่สูงเหนือ ระดับน้ำทะเลประมาณ 800-1,100 เมตร มีภูเขาล้อมรอบหมู่บ้าน มี ห้วยคอหระเป็นลำห้วยสายหลัก พื้นที่ราบส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของ ตัวหมู่บ้าน ที่ทำนามีน้อยและเป็นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่เสมอกัน

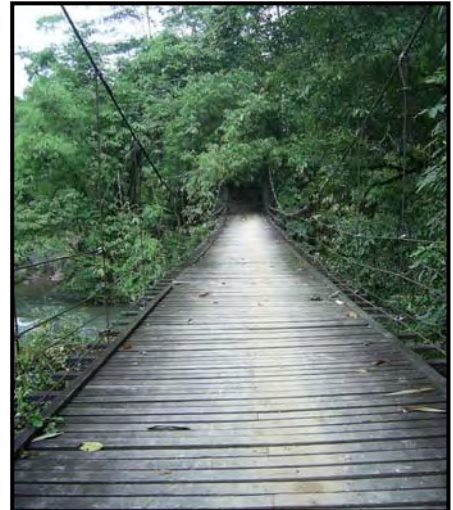
4.3. ที่ตั้ง - อาณาเขต

บ้านสะเนพ่อง อยู่ในเขตการปกครองหมู่ที่ 1 ตำบลไล่โว่ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี หมู่บ้านตั้งอยู่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร โดยมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ โดยรอบดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านไล่โว่-ชาลาอะ
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านกองม่องทะ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านเกาะสะเค็ง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านชองกาเลีย

4.4. เส้นทางคมนาคม

การเดินทางเข้าออกหมู่บ้านมีระยะทางประมาณ 9 กิโลเมตรโดยมีทางแยกจากถนนหลักเป็นทางซีเมนต์มาถึงบ้านดินเขา ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ ต่อจากนั้นเป็นทางดินผ่านบ้านดินเขา ข้ามเขาไม้แดง ข้ามห้วย จนมาถึงด่านป่าไม้ก่อนเข้าสู่หมู่บ้าน เส้นทางเป็นทางดินและไต่ระดับสูงขึ้นจนกว่าจะถึงเนินเขาซึ่งมีความชันพอสมควร และช่วงลงเขามีความลาดชันพอสมควรเช่นกัน การเดินทางสามารถใช้มอเตอร์ไซด์และรถขับเคลื่อนสี่ล้อในช่วงหน้าแล้งได้ แต่หากเป็นช่วงหน้าฝนรถขับเคลื่อนสี่ล้อเข้าออกลำบากเพราะทางขึ้นและทางลงเขาค่อนข้างลื่น และกระแสน้ำในห้วยที่เปลี่ยนเป็นแม่น้ำในหน้าฝนค่อนข้างแรง การเดินเท้าจึงเป็นวิธีที่ปลอดภัยที่สุด

4.5. โครงสร้างพื้นฐานของหมู่บ้าน

บ้านสะเนฟ่องมีการปกครองหมู่บ้านในรูปแบบของอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) ภายในหมู่บ้านมีวัดสะเนฟ่องเป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านทั้งในด้านของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นที่ประชุมของหมู่บ้าน มีที่ทำการกำนันตำบลไล่โว่ มีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสุนทรเวชเปิดสอนตั้งแต่ระดับเตรียมอนุบาลจนถึงระดับประถมศึกษาปีที่ 6 มีร้านค้าประมาณ 6 ร้าน มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง ศูนย์สงเคราะห์ชาวเขา 1 แห่ง ธนาคารข้าว 1 แห่ง (ปัจจุบันศูนย์สงเคราะห์ชาวเขาและธนาคารข้าวไม่ได้ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด)

สาธารณูปโภคในบ้านสะเนฟ่อง ได้แก่

- ไฟฟ้า ชาวบ้านใช้ไฟจากแผงโซลาร์เซลล์ที่ต่อมายังหม้อแปลงแบตเตอรี่เพื่อใช้กับเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น โทรทัศน์ เครื่องเสียง เครื่องเล่น VCD แต่หากต้องใช้ไฟมากในช่วงงานบุญ ประเพณี เทศกาลต่าง ๆ ซึ่งจัดขึ้นที่วัดก็จะใช้การปั่นไฟด้วยน้ำมันแทน ตามทางเดินในหมู่บ้านไม่มีแสงไฟจากเสาไฟฟ้า ชาวบ้านจะใช้ไฟฉายและความเคยชินในการเดินทาง

- น้ำประปาในหมู่บ้านใช้การต่อท่อจากห้วย แบ่งเป็น 2 สายด้วยกัน คือ สายแรกต่อท่อจากห้วยที่พุมาถึงบ้านกำนัน สายที่ 2 ต่อท่อจากที่เพอมาถึงบริเวณบ้านที่อยู่ใกล้วัด แต่จะมีน้ำให้ใช้เฉพาะหน้าฝนเท่านั้น ปัจจุบันจึงได้มีการย้ายท่อจากที่เพอมาที่ที่ที่แทน
- มีหอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน 1 แห่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดสะเนฟอง และที่ทำการกำนันตำบล
- การติดต่อสื่อสารด้วยโทรศัพท์แต่เดิมใช้โทรศัพท์บ้านที่ทำการกำนันตำบลแต่ปัจจุบันเกือบทุกหลังคาเรือนมีโทรศัพท์มือถือ

4.6. ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

4.6.1. ลักษณะทางสังคม

ประชากรเกือบทั้งหมดเป็นคนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง มีคนพม่าปะปนอยู่บ้าง ชาวบ้านที่อยู่ในสะเนฟองดั้งเดิมและที่เกิดในปัจจุบันที่ไม่ตกสำรวจจะถือบัตรประจำตัวประชาชน ส่วนคนที่ถือบัตรอื่น เช่น บัตรฟ้า บัตรเขียวขอบแดง บัตรต่างดาว และไม่มีบัตรจะมีทั้งคนที่ย้ายมาจากที่อื่นและคนที่เกิดในหมู่บ้านแต่ตกสำรวจ จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านมีมากถึง 120 กว่าครัวเรือน ในจำนวนนี้มีคนจากที่อื่นที่เข้ามาเยี่ยมญาติและอยู่ถาวรหลายครัวเรือน ซึ่งชาวบ้านบอกว่าเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้านดั้งเดิมในเรื่องการทำมาหากิน เพราะคนเหล่านี้ไม่มีวัฒนธรรมเหมือนคนในหมู่บ้าน การหาเก็บหากิน การใช้พื้นที่ก็ต่างกัน คนเหล่านี้ต้องการทำกินตรงไหนก็ทำ ไม่ได้สนใจว่ามีข้อห้ามหรือไม่และมีแต่จะย้ายเข้ามาอยู่มากขึ้น

ก. ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวขยายและถือผีหรือตระกูลของฝ่ายหญิงเป็นหลัก ผู้ชายที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วจะต้องเปลี่ยนไปถือผี (ไหว้ผี) ทางฝ่ายภรรยา จะกลับไปไหว้ผีในตระกูลของตนเองอีกไม่ได้เพราะเมื่อแต่งงานมีครอบครัว แม้จะบอกกล่าวกับผีบรรพบุรุษว่าลูกชายมีครอบครัวแล้วต้องไปไหว้ผีของภรรยาแทน

การแต่งงาน การใช้ชีวิตคู่ร่วมกันของชายหนุ่มหญิงสาวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพ่อและแม่ของทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันเป็นที่แน่นอนแล้วว่าคนทั้งสองพร้อมจะอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา เมื่อตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พ่อและแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะต้องไปบอกกับไตคู่เพื่อให้ทำพิธีบอกกล่าวต่อศาลเจ้าปู่ใหญ่ โดยเอาเหรียญ 25 สตางค์ 2 เหรียญบอกกล่าวกับศาลเจ้าปู่ใหญ่ 1 เหรียญและบอกกล่าวกับสาขาน้ำ 1 เหรียญ เพื่อให้รับรู้ว่ามีคนทั้งสองพร้อมจะอยู่ร่วมกัน เมื่อเสร็จพิธีกรรมดังกล่าวถือได้ว่าการแต่งงานของคนทั้งคู่เสร็จสิ้นลง แต่หากพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายจะผูกข้อมือ เลี้ยงอาหารแขกหรือญาติพี่น้องก็ได้ ซึ่งการผูกข้อมือแต่งงานจะมีพิธีกรรมอีกเช่นกัน

ตะหละ หมายถึง เจ้า มอก หมายถึง ผู้ที่ยอมรับซึ่งกันและกัน มึง หมายถึง หญิง คำว่า หมายถึง ชาย ตะหละมอกมึง หมายถึง เจ้าสาว ตะหละมอกคว่า หมายถึง เจ้าบ่าว รวมความหมายว่า เจ้าบ่าวเจ้าสาวที่ต้องยอมรับซึ่งกันและกันในความเป็นสามีภรรยา

พุไ้ พุขล่าย คือ ผู้นำพิธีที่เป็นคู่สามีภรรยา มีผิวเดียวเมียวเดียว เลี้ยงลูกไม่มีเสีย (พุไ้ พุขล่ายจะมี 1 คู่หรือ 2 คู่ก็ได้ ถ้ามี 2 คู่จะหมายถึงทิศทั้ง 4 เพื่อเป็นสิริมงคล) พุไ้ เป็นคนแนะนำเวลาที่ เจ้าบ่าวเจ้าสาวกำลังทำพิธี ส่วนพุขล่ายเป็นผู้ให้โอวาทกับเจ้าบ่าวเจ้าสาว (ในกรณีที่คู่สามีภรรยาที่พุไ้ พุขล่ายทำพิธีให้มีปัญหาต้องการหย่าร้าง พุไ้ พุขล่ายจะเข้ามาพูดคุย ปลอดภัย ลดความขัดแย้งลง แต่หากคู่สามีภรณายังต้องการที่จะหย่าร้าง พุไ้ พุขล่ายก็จะทำพิธีให้ขาดจากความเป็นสามีภรรยา)

สิ่งของที่จะนำมาใช้ในการประกอบพิธี ได้แก่

1. หมิงถั่ง คือ ข้าวเหนียวที่ห่อด้วยใบไม้ มีจุดแหลม แทนความหมายถึง คู่ชีวิตมีความเหนียวแน่น มั่นคง
2. อ้อย แทนความหมายถึง ความรัก ความเข้าใจที่มีต่อกัน
3. กล้วย แทนความหมายถึง ความโอบอ้อมอารี ความแน่นแฟ้น
4. ข้าวเหนียวปั้น 3 ปั้น แทนความหมายถึง ความสามัคคีเป็นหมู่คณะ
5. ข้าวเจ้าปั้น 3 ปั้น แทนความหมายถึง ความผูกพัน ความอยู่รอด ความพากเพียร
6. น้ำ แทนความหมายถึง ความเยือกเย็น ความสงบ
7. ด้าย แทนความหมายถึง การบำรุงปกป้องรักษาไว้ ด้ายขาวแทนความบริสุทธิ์ ด้ายแดงแทนความเข้มแข็ง
8. ดอกไม้ แทนความหมายถึง ความสดชื่นเบิกบาน
9. เทียน แทนความหมายถึง ความคิด ปัญญา
10. น้ำมัน (ที่พะเลอะ) ประกอบด้วย ขมิ้นผง เม็ดส้มป่อยเผาพอหอม น้ำหอม ดอกไม้ เอาไว้ล้างมือล้างขาพ่อแม่ ผู้อาวโศ

เมื่อได้ฤกษ์ยามเจ้าบ่าวจะออกจากบ้านไปบ้านเจ้าสาวโดยต้องผ่านประตู 3 ประตูคือ 1. ประตูเข้าสู่เจ้าสาว 2. ประตูเงิน 3. ประตูทอง คนที่เฝ้าประตูต้องเก็บค่าผ่านทางทั้ง 3 ประตู การเรียกเก็บแล้วแต่นายหรือนางประตู เงินที่ได้จะนำไปให้เจ้าสาว เมื่อเจ้าบ่าวมาถึงประตูที่ 3 หรือประตูทองแล้ว เจ้าสาวจะไปต้อนรับโดยเอาน้ำหนึ่งขันไปล้างขาเจ้าบ่าวก่อนเข้าสู่พิธีผูกข้อมือ และก่อนจะผูกข้อมือ เพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวจะเอาน้ำมาล้างสิ่งสกปรก สิ่งที่เป็นมลทินที่ติดตัวมาโดยเพื่อนเจ้าบ่าวเพื่อนเจ้าสาวของเจ้าสาว และเพื่อนเจ้าสาวเพื่อนเจ้าบ่าว หลังจากนั้นจึงทำพิธีผูกข้อมือโดยพุไ้ พุขล่ายผูกก่อน พ่อและแม่ผูกตามและตามด้วยแขกที่มาร่วมงาน

เมื่อผูกข้อมือเสร็จแล้วพุขล่ายจะให้โอวาทกับเจ้าบ่าวเจ้าสาว แล้วพุไ้ พุขล่ายเทน้ำใส่มือเจ้าบ่าวเจ้าสาวเพื่อบอกให้รู้ว่าได้เป็นสามีภรรยาแล้วพร้อมจะอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขตลอดไป เสร็จแล้วจึงหวานงาไปที่เจ้าบ่าวเจ้าสาว (งา แทนความหมายถึง ความรัก ความผูกพันระหว่างสามีภรรยาและลูก) เมื่อผูกข้อมือเรียบร้อยแล้วคู่สามีภรรยาจะนำตะหรั่งแดง คือเครื่องขอขมาผู้นำพิธี ประกอบด้วย เทียน 5 เล่ม

กรวยดอกไม้ 5 กรวย และเงิน 5 บาทมาขอมาพุไ้ พูขล่าย เอาน้ำที่พะละอะมาล้างมือล้างขาแล้วจุดเทียนขอมาพุไ้ พูขล่ายและพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย ส่วนเงินที่ได้จากแขกที่มาร่วมงาน พูไ้ พูขล่ายจะนับเงินที่ได้แล้วเอามาให้คู่สามีภรรยาเพื่อให้เป็นสินสมรส หลังจากเสร็จพิธีจึงเลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงาน

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ผู้เป็นพ่อมีหน้าที่ทำไร่ทำนาเป็นหลัก ผู้เป็นแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกและดูแลเรื่องต่าง ๆ ภายในบ้าน เช่น อาหารการกิน และช่วยงานในไร่ เช่น คายหญ้า ทำแปลงผัก ส่วนลูกเมื่ออายุย่างเข้า 10 ปีสามารถที่จะช่วยพ่อแม่ได้ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น เลี้ยงน้อง หุงหาอาหาร พออายุย่างเข้า 20 ปี ถ้าเป็นชายจะช่วยในเรื่องของการทำไร่ ถ้าเป็นหญิงจะช่วยงานภายในบ้าน

ความเป็นเครือญาติของแต่ละครอบครัวไม่ได้สัมพันธ์กันเฉพาะภายในหมู่บ้านเท่านั้น แต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันในระดับตำบล เพราะมีการแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน เช่น คนในครอบครัวหนึ่งอาจแต่งงานกับคนของบ้านกอม่องทะ, เกะสะเค็ง, ที่ไล่ป่า, จะแก หรือไล่โว้ ทำให้ความเป็นเครือญาติขยายไปในระดับตำบล ดังเช่นที่ชาวบ้านพูดกันเสมอว่า “เป็นญาติกันทั้งตำบล” ลักษณะของความเป็นญาติกันทั้งตำบลนี้น่าจะเป็นลักษณะเดียวกันกับชุมชนคนไทยในท้องถิ่นอื่น ๆ ที่ถือว่าทุกคนในชุมชนเป็น “คนบ้านเดียวกัน” เพราะมีการแสดงออกถึงจิตสำนึกของคนกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน มีประวัติความเป็นมาเดียวกัน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เผชิญปัญหาในการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน มีสำเนียงภาษาพูดอย่างเดียวกัน มีลักษณะเฉพาะทางประเพณีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน รวมทั้งมีระบบความเชื่อที่เป็นอุดมการณ์ร้อยรัดสมาชิกของหมู่บ้านเข้าไว้ด้วยกัน (ชยันต์ วรรณะภุติ, 2537 : 47) แต่ทั้งนี้ความเป็นเครือญาติของคนกะเหรี่ยงไม่สามารถดูได้จากนามสกุล เพราะในสมัยก่อนคนกะเหรี่ยงไม่เคยใช้นามสกุล แต่เมื่อต้องใช้นามสกุลเพื่อให้มีทะเบียนบ้านและบัตรประชาชน คนที่ไม่มีนามสกุลใช้ก็จะไปขอใช้นามสกุลร่วมกับครอบครัวอื่นที่ไม่ใช่ญาติ

ข. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

เนื่องด้วยบ้านสะเนฟองมีห้วยโลคี (เคอเหราะ) และห้วยที่พุปุไหลผ่านซึ่งมีน้ำตลอดปี มีห้วยที่เยมื่อและห้วยที่ท่งบ่องไหลผ่านกลางหมู่บ้านแต่น้ำเฉพาะช่วงหน้าฝน การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านจึงอยู่ใกล้แหล่งน้ำเพื่อสะดวกต่อการใช้สอยทั้งในครัวเรือน ปลูกผักสวนครัว และทำนา การขยายพื้นที่เพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนจะขยายไปในบริเวณที่ยังเป็นที่โล่ง ซึ่งสามารถขยายพื้นที่ไปได้ไกลจนถึงเขาตี่เพื่ออยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน และขยายไปทางทิศตะวันออก (ฝั่งทิวา) แต่มีการสร้างบ้านเรือนได้ไม่มาก ด้วยเหตุที่ติดกับไร่หมุนเวียนและไร่ชาของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีการเรียกชื่อตามเขตที่ตั้งบ้านซึ่งอยู่ใกล้กับลำห้วย คือ

1. บ้านที่ข้ามห้วยโล๊ะ (เคอเหอะ) ไปทางฝั่งไร้หมุนเวียนและไร้ซาก เรียก ที่ว่า
2. จากฝั่งวัด, โรงเรียนเลยมาถึงก่อนข้ามสะพานไปที่ทำการกำนันตำบล เรียก ตะว่องคูทอง มีความหมายว่า อยู่ข้างบน
3. ข้ามสะพานมาที่ทำการกำนันตำบลลงไปถึงก่อนข้ามสะพานใกล้โรงสีและก่อนข้ามสะพานใกล้ที่เผาศพ เรียก ที่เขม่อวา
4. ข้ามสะพานใกล้โรงสีและข้ามสะพานใกล้ที่เผาศพฝั่งเดียวกับด่านป่าไม้ เรียก ท่งบ่องวา
5. อีกฟากถนนฝั่งที่อยู่ใกล้ที่เผาศพใกล้ที่พุง เรียก ที่พุงวา

จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนดังกล่าวสามารถจัดลักษณะการวางผังของบ้าน สะเนฟองให้อยู่ในรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) ตามหลักทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทที่สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (พ.ศ.2532) กล่าวไว้ คือ การตั้งถิ่นฐานที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับปัจจัยธรรมชาติหรือกายภาพเป็นหลัก เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ แหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณทางแยกของถนน บริเวณกึ่งน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานอาจจะเริ่มจากบ้านเดี่ยวโดด ๆ หรือ 2-3 ครัวเรือน ต่อมามีการขยายถิ่นฐานซึ่งบ้านอาจจะอยู่ห่างกันในช่วงระยะหลังเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น การตั้งถิ่นฐานแบบนี้เน้นที่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชนที่ต้องการอยู่รวมกันของสังคมและจิตใจ และมีการพึ่งพาอาศัยด้านต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน

ค. การปลูกสร้างบ้านเรือน

ลักษณะการปลูกสร้างบ้านเรือน สร้างเป็นบ้านชั้นเดียว ยกพื้นสูง บริเวณใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่พักผ่อนและเก็บของ วัสดุที่ใช้มีทั้งไม้ไผ่และไม้จริง การสร้างบ้านจะสร้างด้วยตนเองและขอแรงจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน ลักษณะของบ้านที่ปลูกสร้างเป็นหลักมีอยู่ 2 ประเภท

ประเภทแรก ใช้ไม้ไผ่ในการปลูกสร้างทั้งหลัง เสาบ้านและพื้นบ้านทำจากไม้ไผ่เป็นลำที่มัดให้ยึดติดกันด้วยดอก ฝาบ้านทำจากไม้ไผ่ที่นำมาทาบเป็นแผ่นแล้วสานสับกันจนเป็นฝาบ้าน ส่วนหลังคามุงด้วยใบหญ้าคาหรือใบตองก้อ บ้านไคบ้านใช้ไม้ไผ่ 2 ลำเจาะช่องให้ได้ระดับตรงกันแล้วนำไม้ไผ่ผ่าซีกที่เกลาผิวจนเรียบสอดเข้าไปในช่องเพื่อทำเป็นชั้นบันได เวลาขึ้นลงจะนำมาพาดเอาไว้กับตัวบ้าน แต่ถ้าเจ้าของบ้านไม่อยู่จะนำไปพาดไว้กับฝาบ้าน บ้านในลักษณะนี้มีอายุการใช้งานประมาณ 1-2 ปีต้องซ่อมแซมหรือเปลี่ยนใหม่ โดยเฉพาะดินเสาที่มีปัญหาเรื่องปลวก รวมถึงความคงทนแข็งแรงค่อนข้างน้อยหากมีพายุ

ประเภทที่สอง ปลุกสร้างโดยใช้ไม้ต้นใหญ่ เป็นเสาบ้านและโครงสร้าง แต่ใช้ไม้ไผ่เป็นพื้นบ้านและฝาบ้าน หลังคามุงด้วยสังกะสี และปลุกบ้านโดยใช้ไม้ใหญ่ทั้งเสาบ้าน โครงสร้าง ทำเป็นไม้กระดานสำหรับพื้นบ้านและฝาบ้าน หลังคามุงด้วยสังกะสีหรือกระเบื้อง การสร้างบ้านในลักษณะนี้จะมีความคงทนแข็งแรงและมีอายุการใช้งานนานกว่าบ้านที่ทำจากไม้ไผ่

ภายในบ้านทั้ง 2 ประเภทจะต้องมีห้องหลักอยู่ 1 ห้องสำหรับพ่อแม่ ลูกเล็ก และเด็กโตที่เป็นหญิงนอนรวมกัน หรืออาจจะมีห้องสำหรับลูกสาวโดยเฉพาะด้วย ส่วนเด็กโตที่เป็นชายและญาติพี่น้องนอนอยู่ด้านนอกของห้อง ที่ทำครัวจะแยกอยู่ด้านใดด้านหนึ่งของบ้านและที่ขาดไม่ได้คือห้องสำหรับบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศีประจําตระกูล บรรพบุรุษของครอบครัวโดยให้มีความสูงจากพื้นบ้านขึ้นมาอยู่ในระดับที่พอเหมาะ

อย่างไรก็ตามการสร้างบ้านเรือนของแต่ละครอบครัวไม่ได้มีลักษณะที่ตายตัวเช่นที่กล่าวมาทั้งหมด บ้านบางหลังมีการสร้างด้วยปูนทั้งหลัง บางหลังไม่ยกพื้น บางหลังเป็นบ้าน 2 ชั้นเทพื้นด้วยปูน ยกพื้นสูงในบางส่วนของตัวบ้านแต่ไม่ได้ถุนบ้านสำหรับพักผ่อน และกั้นแบ่งระหว่างห้องครัวกับตัวบ้าน ในขณะที่บ้านบางหลังยกพื้นสูงแต่แบ่งส่วนที่เป็นครัวให้มีระดับที่ต่ำกว่าตัวบ้าน แต่ทั้งนี้การสร้างบ้านจะให้ภายในตัวบ้านมีความโล่งและโปร่ง เพื่อให้เหมาะกับสภาพอากาศในช่วงหน้าร้อน

ง. การศึกษา

ในอดีตที่การศึกษาตามแบบแผนของกระทรวงศึกษาธิการยังไม่เข้าถึงหมู่บ้าน คนในชุมชนมีการศึกษาอยู่ 5 ประเภทด้วยกัน คือ 1. เชอติ (ความเชื่อ) 2. เชอตะคิ (การปฏิบัติ) 3. เชอเก็งนวย (การดูแลสุขภาพและลงบอกเหตุ) 4. เชอละไม้ (การดูแลสุขภาพแวดล้อมและการฝน) และ 5. เชอตะไหล่ (วิธีแก้ลงบอกเหตุ)

1. เชอติ คือ ความเชื่อในจาริตประเพณีวัฒนธรรม มีศีลมีธรรม
2. เชอตะคิ การปฏิบัติให้ถูกจาริตประเพณี เช่น เวลาเข้าวัดควรปฏิบัติตนอย่างไร สามิภรรยาควรปฏิบัติตนต่อกันอย่างไร และการปฏิบัติตนต่อสภาพแวดล้อม
3. เชอเก็งนวย สัญลักษณ์การบอกเหตุ เช่น ถ้าเป็นยาม่าหญาามีเครื่องหมายหวักะโหลก

4. เชอละไม้ มี 2 ประเภท 1. การดูสภาพแวดล้อม (ภายนอก) เรียกว่า ละไม้ตะปวย เช่น ถ้ามดแดงทำรังอยู่โคนกิ่งแสดงว่าปีนี้น้ำแล้ง ถ้าทำปลายกิ่งแสดงว่าปีนี้น้ำไม่แล้ง 2. ความฝัน (ภายใน) เรียกว่า ละไม้ละเปาะ
5. เชอละไหล่ เช่น เวลาเดินทางถ้าเจอไม้ล้มขวางทาง แสดงถึงอุปสรรคข้างหน้า ต้องแก้โดยหักไม้ 1 อันไปคั่นไว้ตรงกลางเพื่อแก้อุปสรรค

การศึกษาในปัจจุบันภายในหมู่บ้านมีโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนสุนทรเวชเปิดสอน ตั้งแต่เตรียมอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6 เด็กนักเรียนมีทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านและมาจากหมู่บ้านอื่นในเขตตำบลไล่โว่และพักอยู่ในโรงเรียน หลังจากจบการศึกษาแล้วหากต้องการเรียนต่อทางโรงเรียนจะส่งไปที่โรงเรียนสงเคราะห์พนมทวน อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรีโดยไม่เสียค่าเล่าเรียน หรือหากเป็นเด็กเรียนดี มีความประพฤติดี ทางโรงเรียนจะประสานให้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนวังไกลกังวล อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ แต่หากพ่อแม่สามารถส่งให้เรียนต่อได้เองก็จะไปยังโรงเรียนใน อ.สังขละบุรี หรือ อ.ทองผาภูมิ ส่วนเด็กที่เรียนจบชั้น ป.6 แล้วแต่ไม่ได้เรียนต่อนอกหมู่บ้านก็จะเรียนต่อ กศน. แต่ต้องมีอายุ 18 ปีบริบูรณ์จึงจะสามารถเรียนได้ หรือพ่อแม่อาจให้บวชเรียนที่วัดในหมู่บ้านหรือที่วัดในอำเภอเมือง จ.กาญจนบุรี แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความตัดสินใจของเด็กเอง

จ. สาธารณสุข

ภายในหมู่บ้านไม่มีสถานอนามัย เมื่อชาวบ้านมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยจะเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลสังขละบุรี หรือโรงพยาบาลที่ห้วยมาลัยซึ่งเป็นโรงพยาบาลเอกชน แต่ก่อนที่ชาวบ้านจะออกไปรักษาที่โรงพยาบาล ชาวบ้านจะรักษาตัวเองก่อนด้วยการซื้อยากินเองที่มีขายในหมู่บ้านหรือฝากซื้อจากร้านขายยาในอำเภอหรือไปหา อสม. ในหมู่บ้านซึ่งยาที่ อสม. ใช้รักษาเป็นหลักคือ พาราเซตามอล

“อสม. จะมียาไม่กี่ชนิด ส่วนใหญ่จะมียาพาราเซตามอลเป็นหลัก มีการเจาะเลือดบ้างแต่เป็นเจ้าหน้าที่จากหน่วยมาเลเรียกองม่องทะที่เข้ามาเจาะ หมอจาก รพ.สังขละจะเข้ามานาน ๆ ครั้ง ถ้าคนไข้ไม่สบายเป็นหนักก็ส่ง รพ.สังขละเพียงอย่างเดียว ในหมู่บ้านพอช่วงหน้าฝนจะเป็นไข้กันเยอะ และมีมาเลเรียระบาด แต่ไม่มีโรคเท้าช้าง คนที่เป็นมาเลเรียจะส่ง รพ. ไม่มีการรักษาในเบื้องต้น”

แต่จากการที่บ้านสะเนฟองมีการตั้งถิ่นฐานมาหลายร้อยปี มีวิถีชีวิตอยู่ร่วมกับป่ามาโดยตลอด การรักษาพยาบาลที่ยังไม่มีการแพทย์แผนปัจจุบันเข้าถึง ชาวบ้านต้องรักษาตนเองโดยใช้ความรู้ที่มีการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษในเรื่องการใช้สมุนไพร ซึ่งแม้ว่าปัจจุบันการรักษาพยาบาลดังกล่าวมีบทบาทกับคนในชุมชนน้อยลง แต่ก็ยังมีหมอยาสมุนไพรที่ให้การรักษาพยาบาลอยู่บ้าง และในแต่ละครอบครัวจะรักษาตนเองโดยใช้ความรู้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่มีอยู่ที่เกิดจากการได้รู้ได้เห็นจากพ่อแม่ ได้ยินได้ฟัง

มาจากเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องหรือมาจากประสบการณ์ของตัวเอง เช่น การใช้ยาสมุนไพรรักษาอาการจากสัตว์มีพิษกัดต่อย

“ปัจจุบันการรักษาพยาบาลสมัยใหม่มากขึ้น ไม่ค่อยมีใครใช้การรักษาพยาบาลเหมือนสมัยก่อน ยาสมุนไพรไม่ค่อยมีคนใช้ สมัยก่อนเวลารักษาจะหาคนเฒ่าคนแก่ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรและสืบทอดต่อกันมาช่วยรักษา แต่จะมีคนที่มีความรู้ในเรื่องสมุนไพรอยู่ไม่กี่คน และการรักษาจะใช้วิธีการจับชีพจรเพียงอย่างเดียวก็สามารถบอกชนิดของโรคแต่ละโรคได้แล้ว คนเฒ่าคนแก่สมัยก่อนจะใช้การรักษาด้วยการจับชีพจรก่อนว่าเกิดจากสาเหตุใด บางทีแพ้ของหวานหรือของเปรี้ยว โรคทุกชนิดล้วนเกิดจากอาหารหรืออากาศ บางทีกินไม่ถูกหลักก็เป็นโรคได้ อากาศก็มีส่วนเหมือนกัน การเป็นโรคภัยไข้เจ็บสมัยนี้กับสมัยก่อนก็ต่างกันมาก คนสมัยก่อนโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ไม่ค่อยมี กับคนสมัยนี้โรคภัยไข้เจ็บมีมากขึ้น อาหารการกินก็ต่างจากคนในสมัยก่อน คนสมัยก่อนนั้นกินแต่ของที่มืออยู่ในป่า ในไร่ เพราะการทำไร่ในแต่ละปีมีอาหารที่ปลูกเองเยอะแยะมากมาย มีกินหลายชนิด แม้กระทั่งดอกไม้ที่กินได้ก็มี หย้าบางชนิดที่อยู่ในไร่ที่กินได้ก็มี ของทุกอย่างที่กินปลูกเองทำเอง ต่างจากคนในสมัยนี้กินแต่ของที่พึ่งจากตลาดมากกว่าพึ่งในไร่”

อย่างไรก็ตามนับแต่อดีตถึงปัจจุบันชาวบ้านก็ยังมีความเชื่อในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บและการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิม จะเห็นได้ว่า เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับบาดเจ็บจะรักษากับหมอในหมู่บ้านก่อน ถ้าไม่หายจึงไปโรงพยาบาลแต่ก็มีไม่น้อยที่รักษากับทางโรงพยาบาลแล้วไม่หายต้องกลับมารักษากับหมอในหมู่บ้านอีก ความเชื่อและวิธีการแก้ไขโรคภัยไข้เจ็บแบ่งเป็น 2 ประเภทด้วยกัน คือ

1. ความเจ็บป่วยที่เกิดจากธรรมชาติ การเปลี่ยนฤดูกาล การเปลี่ยนแปลงของลมฟ้าอากาศที่ทำให้ธาตุภายในร่างกายไม่สมดุล วิธีแก้ ต้องกินอาหารให้ถูกต้องตามฤดูกาล เช่น
 - ฤดูร้อน เลือกกินอาหารที่มีความเย็น เพราะภายนอกร่างกายร้อน แต่ภายในร่างกายเย็น
 - ฤดูหนาว เลือกกินอาหารที่มีความร้อน เพราะภายนอกร่างกายเย็น แต่ภายในร่างกายร้อน
 - ฤดูฝน สามารถกินอาหารได้ทุกอย่าง เพราะความร้อนกับความเย็นเท่ากัน ธาตุในร่างกายมีความสมดุล
2. ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น 1. ถูกผีทำ 2. ถูกไสยศาสตร์ 3. ถูกยั่วยุมีเคราะห์กรรม 4. ผิดจารีตประเพณี 5. ขวัญหาย 6. กฎแห่งกรรมของตนเอง และ 7. พ่อเกิดแม่เกิดมาทำร้าย วิธีแก้ ต้องให้หมอที่เป็นร่างทรงได้ตรวจหาสาเหตุของการเจ็บป่วยโดยการจับชีพจรก่อนแล้วจึงรักษาตามสาเหตุ เช่น
 - ถ้าเจ็บป่วยเพราะถูกผีทำ แสดงว่าเข้าไปในพื้นที่ที่เจ้าที่แรงแล้วถูกจับวิญญาณไว้ ต้องทำพิธีเช่นไหว้ขอขมา

- ถ้าเจ็บป่วยเพราะอิทธิพลของฤกษ์ยาม ต้องสะเดาะเคราะห์
- ถ้าเจ็บป่วยเพราะผิจาริตประเพณี ต้องขอขมาศาลเจ้าบ้าน
- ถ้าเจ็บป่วยเพราะขวัญหาย ต้องเรียกขวัญผูกข้อมือ

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาตินี้เป็นระบบความเชื่อหรือหลักเหตุผลที่คนในชุมชนใช้อธิบายสาเหตุของโรค ชัยันต์ วรรณะภูติ (2537 : 159-160) กล่าวถึงความเจ็บไข้ได้ป่วยซึ่งชาวบ้านถือว่าเกิดจาก “อำนาจ” ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือหลายสิ่ง การบำบัดรักษาก็คือการหยุดการกระทำของอำนาจนั้นเสียหรือทำให้เกิดความพอใจ หรือใช้อำนาจที่มาจากแหล่งอื่นทำให้อำนาจนั้นลดถอยลง ฉลาดชายและอานันท์ (2533 :116) (อ้างในชัยันต์ วรรณะภูติ 2537 : 159-160) ได้จำแนก “อำนาจ” หรือแหล่งที่มาของความเจ็บป่วยในสังคมวัฒนธรรมล้านนาไว้ถึง 8 ประการ ได้แก่ (ก) ผีทำ (ข) คนทำ (ค) ทำ ผิดขนบธรรมเนียมประเพณี (ง) เป็นไปตามโชค เคราะห์ หรือชะตาเกิด (จ) เป็นไปตามกฎแห่งกรรม (ฉ) ความแปรปรวนหรือไม่สมดุลของธาตุ (ช) พ่อแม่เกิดมาทำร้าย (เฉพาะเด็กอ่อน) และ (ซ) ขวัญหาย หรือออกจากร่าง

การจำแนกสาเหตุที่มาของการเจ็บป่วยบนพื้นฐานวัฒนธรรมของชาวนบพทาภาคเหนือ สะท้อนให้เห็นว่า ระบบคิดเกี่ยวกับสาเหตุและประเภทของโรคในทัศนะของชาวนบพทานั้นแตกต่างไปจากระบบคิดของแพทย์แผนปัจจุบันที่เน้นการอธิบายสาเหตุของโรคจากปัจจัยทางชีวภาพ

ฉ. การปกครองส่วนท้องถิ่น

ในสมัยก่อนที่หมู่บ้านยังไม่มีมีการปกครองตามระเบียบราชการเหมือนเช่นในปัจจุบัน เจ้าเมืองคนแรกที่ทำกรปกครองในสมัยนั้น คือ พระศรีสุวรรณคีรี ซึ่งไม่มีใครทราบแน่ชัดว่าเป็นเจ้าเมืองคนแรกมาตั้งแต่เมื่อใด แต่มีการสันนิษฐานกันว่าตำแหน่งพระศรีสุวรรณคีรี รัชกาลที่ 5 เป็นผู้พระราชทานมาให้ การสืบทอดตำแหน่งของพระศรีสุวรรณคีรี เป็นไปตามลำดับดังนี้

1. พระศรีสุวรรณคีรีที่ 1 (กะโพอ)
2. พระศรีสุวรรณคีรีที่ 2 (กรมเมะจะ)
3. พระศรีสุวรรณคีรีที่ 3 (ย่องตะมุ)
4. พระศรีสุวรรณคีรีที่ 4 (ป่วยดงกู)
5. พระศรีสุวรรณคีรีที่ 5 (ทะเจียงโปรย) เป็นนายอำเภอสังฆละบุรีคนแรก

โดยมีผู้สืบทอดตำแหน่งด้านการปกครองมาถึงปัจจุบันคือ สกุล “เสตะพันธ์” ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องทางเครือญาติกับพระศรีสุวรรณคีรี ปัจจุบันมีองค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ มีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหมู่บ้านละ 2 คน มีกำนันตำบล มีผู้ใหญ่บ้าน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และจัดตั้งคณะกรรมการในด้านต่าง ๆ เช่น กรรมการสิ่งแวดล้อม กรรมการหมู่บ้าน กรรมการวัฒนธรรม ฯลฯ

4.6.2. ลักษณะทางวัฒนธรรม

เดือนมกราคม ประเพณีกินข้าวใหม่ เป็นงานพิธีที่ต้องทำในแต่ละครอบครัว ก่อนที่จะเริ่มต้นทำไร่กันอีกครั้ง และเป็นงานประเพณีที่จัดร่วมกันทั้งตำบลโดยหมุนเวียนไปตามหมู่บ้านในแต่ละปี ซึ่งปีใดหมู่บ้านไหนเป็นเจ้าภาพจะจัดให้มีงาน 4 คืน 3 วัน มีการเลี้ยงอาหารให้กับชาวบ้านที่มาร่วมงานในคืนวันพระจันทร์เต็มดวงเพียงวันเดียว และอีก 2 วันที่เหลือเป็นการทำบุญ ตักบาตร นอกจากนี้ภายในงานจะจัดให้เป็นร้านค้าสวรรค์ โดยก่อนเดินเข้าร้านค้า บริเวณด้านหน้าจะมีบาตรสำหรับให้คนที่เข้ามาร่วมงานใส่เงินตามศรัทธาเพื่อเข้ามากินอาหารที่นำมาจัดเลี้ยงในร้านค้าสวรรค์

เดือนกุมภาพันธ์ มีประเพณีถวายราहुล เป็นการสะเดาะเคราะห์ของชุมชน โดยคนในชุมชนจะช่วยกันทำหรือออกข้าวของต่าง ๆ เพื่อทำ ยาสุ ซึ่งมีส่วนผสมของข้าวเหนียว, มะพร้าว, หัวหอม, กระเทียม, น้ำมันพืช, ถั่ว, น้ำตาล ฯลฯ นำไปถวายวัดให้พระสงฆ์ทำพิธี กรวดน้ำ แผ่เมตตา อุทิศส่วนกุศล หลังจากทำพิธีเสร็จและพระสงฆ์ฉันเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะกินยาสุแล้วนำกลับมาโปรยรอบบ้านเพื่อกันไม่ให้ผีเข้าบ้าน

เดือนมีนาคม มีประเพณีการไหว้เจดีย์ ซึ่งกระทำในช่วงขึ้น 15 ค่ำ โดยคนในชุมชนนำดอกไม้, ธูป, เทียนไปสักการบูชาเจดีย์ กรวดน้ำ แผ่เมตตา อุทิศส่วนกุศล

เดือนเมษายน เป็นทั้งเดือนปีใหม่ของคนกะเหรี่ยงและเป็นวันสงกรานต์ มีการจัดงาน 4 คืน 3 วัน โดยเริ่มในคืนขึ้น 13 ค่ำ (ชาวบ้านเรียกว่างานลง) และเลิกงานในคืนแรม 1 ค่ำ ตลอด 3 วันจะมีพิธีกรรมหลัก ๆ คือ 1. ค้ำตันโพธิ์ ตันไทร 2. ขึ้นวัด รับศีล 3. สร้างสะพาน หรือขอมาสะพานที่มีอยู่แล้ว 4. บูชาเทพ 3 องค์ คือ กะสะจือ รุกขจือ และโผ่งเมียจือ ที่ได้ตันโพธิ์ แต่ก่อนถึงวันงานแต่ละครอบครัวต้องกราบไหว้ขอมาพ่อแม่ หรือบูชาบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วก่อนจึงจะเข้าวันงานได้

การกราบไหว้ขอมาพ่อแม่ จะต้องมี “ที่พะเลอะ” ประกอบด้วย น้ำ 1 ขัน, ลูกส้มป่อยเผาพอไหม้ให้เนื้อมีกลิ่นหอม, ขมิ้นผงหรือแป้ง และดอกไม้ ใส่ของทั้ง 3 อย่างลงในน้ำเพื่อเอาไปล้างมือล้างขาขอมาพ่อแม่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในบ้าน เตรียมเทียน 3 อัน และดอกไม้ 3 ดอกวางไว้ในขันกราบไหว้พ่อแม่ จะแยกทำแต่ละครอบครัวหรือจะทำรวมพี่น้องก็ได้ เมื่อขอมากราบไหว้พ่อแม่เสร็จแล้วจึงขึ้นวัดรับศีล ไหว้พระในตอนเย็นขึ้น 13 ค่ำ

เช้าวันขึ้น 14 ค่ำ ขึ้นวัด ไส้บาตร ไหว้พระ รับศีล เช้าวันขึ้น 15 ค่ำเป็นวันพระใหญ่มีพิธีไส้บาตรได้ตันโพธิ์ ก่อนไส้บาตร ผู้นำพิธีกรรมจะบูชาเทพ 3 องค์ก่อน เมื่อไส้บาตรเสร็จแล้วจะบูชาตันโพธิ์ กรวดน้ำได้ตันโพธิ์ แล้วจึงค้ำตันโพธิ์ (ดูโค่ว)

การค้ำตันโพธิ์ หรือดูโค่วนี้ ผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่า ในชีวิตคนเราเกิดมาต้องมาอาศัยตันโพธิ์ก่อน คนที่จดบัญชีชีวิตเราหรือชั่งกะเนียวอาศัยอยู่ที่ตันโพธิ์ คนที่เกิดมาทุกคนต้องบันทึกสัจจะชีวิตกับชั่งกะเนียวเอาไว้ทุกคน และตันโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นไม้ที่ควรเคารพบูชา อีกทั้งเป็นการต่อชะตาชีวิตในเคราะห์กรรมของแต่ละคน

ชาวบ้านจะนำน้ำใส่มิ้นและของหอมต่าง ๆ ไปล้างตันโพธิ์พร้อมทั้งอธิษฐาน กรวดน้ำแผ่เมตตา อุทิศส่วนกุศล และเอาไม้ไปค้ำตันโพธิ์เพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ต่ออายุให้กับตนเอง

การสร้างสะพาน หรือบ่งโถ้ว เอน้ำที่พะเลอะไปพรมสะพานพร้อมทั้งอธิษฐาน กรวดน้ำ
แผ่เมตตา อุทิศส่วนกุศลเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ต่ออายุให้กับตนเองและทำความเคารพบูชาเทพดูแลให้
คุ้มครองไม่ให้ตกน้ำตกท่า

อย่างไรก็ตามในช่วงท้ายของการบูชาทุกครั้งหรือในงานบุญทุกงานต้องมีการกรวดน้ำก็เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อธาตุทั้ง 4 โดยมีเทียน หมายถึงธาตุไฟ กรวดน้ำ หมายถึงธาตุน้ำ ลงสู่ดิน หมายถึงธาตุดิน คำอธิษฐาน คำสวด หมายถึงธาตุลม เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดภัยพิบัติมาถึงตัวเรา เพื่อส่งจิตวิญญาณให้ธาตุดิน น้ำ ไฟ รับรู้ในการบูชาขอขมาทุกครั้ง

การสร้างเจดีย์ทรายในวันขึ้น 15 ค่ำ เพื่อให้จิตใจและร่างกายอยู่เย็นเป็นสุขกับการเข้ามาของฤดูฝน พร้อมทั้งป้องกันไม่ให้ภัยพิบัติจากธรรมชาติเข้ามาสู่ชุมชน

มีการนำพระแก้วลงมาสร้างน้ำเพื่อความเป็นสิริมงคล รวมถึงการไหว้ผู้อาวุโสที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และมีการเล่นสะบ้า พอวันแรม 1 ค่ำเป็นวันเลิกงาน แต่ละคนจะขึ้นวัดถวายปัจจัยต่าง ๆ ให้กับพระสงฆ์

นอกจากนี้ยังมีการบูชานางสงกรานต์ซึ่งเป็นวันใดนั้นจะดูจากปฏิทินของไทยและมีการทำนายเช่นเดียวกับคนไทย เช่น ถ้านางสงกรานต์ขี่ควายลงมาแสดงว่าปีนี้ฝนตกเยอะ การบูชาจะต้องทำในช่วงเช้ามืดประมาณตี 5 เพราะเชื่อว่าเทพเทวดา ผีบรรพบุรุษ เจ้าที่เจ้าทางจะมาหาของกินในช่วงเช้ามืดก่อนสว่างโดยนำอาหารไปบูชาได้ต้นไม้ใหญ่ ในช่วงเช้าจึงถวายอาหารพระสงฆ์

เดือนพฤษภาคม หลังจากผ่านพ้นเดือนขึ้นปีใหม่ ทุกครอบครัวจะต้องไหว้พระคุ้มครองบ้าน ผู้หญิงที่อาวุโสสูงสุดในบ้านเป็นคนทำพิธี คนในครอบครัวรวมถึงลูกหลานที่ออกไปทำงานหรือเรียนหนังสือนอกหมู่บ้าน และพี่น้องที่ยังไม่ได้แยกครอบครัวจะกลับมาทำพิธีรวมกันในบ้านเป็นเวลา 2 คืน และต้องนอนรวมกันห้ามแยกไปนอนบ้านอื่น แต่หากลูกหลานหรือพี่น้องคนใดกลับมาระหว่างที่ทำพิธีไปแล้ว 1 คืนจะต้องไปนอนบ้านอื่น ส่วนฝ่ายชายที่แยกครอบครัวแล้วจะต้องไปทำพิธีทางฝ่ายภรรยา ในบางครอบครัวที่ลูกหลานหรือพี่น้องไม่ได้กลับมา คนทำพิธีสามารถบอกกล่าวและไหว้แทนได้

เดือนกรกฎาคม ประเพณีเข้าพรรษาจะมีงานบุญ 4 คืน 3 วัน ชาวบ้านจะเข้าวัดรับศีลตั้งแต่คืนวันขึ้น 13 ค่ำและใส่บาตรทุกเช้าเป็นเวลา 3 วัน พอถึงวันพระใหญ่ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 เป็นวันเข้าพรรษาของฆราวาสเพื่อที่จะอธิษฐานจิตว่าตลอดช่วงเข้าพรรษาจะปฏิบัติตนอย่างไร เช่น ไม่ดื่มเหล้า 3 เดือน หรือจะถือศีลกวนารธรรมเป็นเวลา...วันหรือ....เดือน ชาวบ้านจะไหว้เจดีย์โดยใช้เทียน 1 เล่ม และแต่ละคนจะมีกรวยดอกไม้พร้อมเทียนจำนวน 3 เล่มแทนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และดอกไม้ 3 ดอก

ในการบูชา พร้อมทั้งถวายเทียนที่หลอมรวมจากเทียนที่แต่ละครอบครัวนำมาให้ ถวายให้พระสงฆ์ในวันแรม 1 ค่ำที่เป็นวันเข้าพรรษาของพระสงฆ์ และในทุกวันพระใหญ่จะมีผู้เฒ่าผู้แก่และเด็กเข้าวัดถือศีล 8 ตลอด 3 เดือน

เดือนสิงหาคม ประเพณีผูกข้อมือ (ไข่มู) มีความหมายสำคัญในการรวมพลังคนในครอบครัวหรือคนในชุมชน ถ้าเป็นการผูกข้อมือในครอบครัวจะทำวันใดก็ได้ แต่ถ้าเป็นการผูกข้อมือในระดับชุมชนจะทำในวันพระใหญ่ขึ้น 15 ค่ำเท่านั้น

การผูกข้อมือจะต้องเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ดังนี้ 1. ข้าวเหนียวดำกับงา 2. ข้าวเหนียวตูดแหลม 3. อ้อย 4. กล้วย 5. ข้าวปั้นมือ 3 อัน 6. น้ำ 7. ด้ายขาว 8. ดอกไม้ และ 9. ไม้เคาะขวัญ ผู้ทำพิธีจะเป็นผู้อาวุโสในบ้าน พ่อผูกให้แม่ แม่ผูกให้พ่อแล้วจึงผูกให้ลูกหลาน ในระหว่างผูกข้อมือ พ่อแม่จะเรียกขวัญให้ลูกหลานว่า “ให้ขวัญกลับมา กลับมามีสุขภาพดี กลับมานอนหลับให้สบาย กลับมากินให้อิ่ม อย่ายไปเชื่อคนบ้าคนยอ อย่าไปตามอยู่กับคนลวงคนบ้า อย่าเชื่อคนแปลกหน้า อย่ายอยู่ในป่าช้า อย่ายอยู่ในดงไพร อย่ายไปใกล้สิ่งที่ไม่มองเห็น อย่ายอยู่ในเส้นทางของนกกาเหว่า อย่ายอยู่ในบ้านร้างเมืองร้าง อย่ายอยู่บนหินบนผา กลับมาผูกข้อมือขอทำ กลับมาอยู่ร่วมกับพ่อแม่ พี่และน้อง กลับมากินของที่เก็บไว้ ให้กลับมา ให้มีสุขภาพดี อยู่เย็นเป็นสุข” เสร็จแล้วจึงหยิบเอาของที่เตรียมไว้อย่างละนิดละหน่อยมาจุ่มน้ำแล้วไว้บนหัว

เดือนกันยายน งานบุญเรือและถวายน้ำผึ้ง น้ำตาลทราย เป็นการทำบุญถวายอาหารให้พระสงฆ์ งานบุญจะเริ่มขึ้นในตอนเช้า แต่ละบ้านจะเอาน้ำผึ้งหรือน้ำตาลทรายมาใส่บาตรเพื่อถวายพระสงฆ์ในตอนเย็น หลังจากใส่บาตรเสร็จแล้วชาวบ้านจะช่วยกันสร้างเรือโดยใช้ไม้ไผ่ เตรียมสิ่งของที่ใช้ในงาน ประกอบด้วย 1. โพธิ์ไค้ (กรวยที่ใส่ดอกไม้) 1,000 กรวย และดอกไม้ 1,000 ดอก 2. เทียน 1,000 เล่ม 3. สะหนู (ธง) 1,000 อัน และ 4. ทะเค็ง (ลูกศร) 1,000 อัน สิ่ง

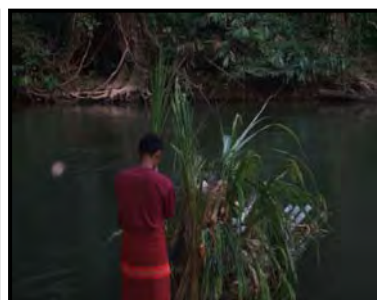

ต่างเหล่านี้ ๆ ล้วนมีความหมายของการไปสู่ยุคพระศรีอาริยมุตไตรัย เรือเป็นพาหนะในการเดินทาง สะหนู (ธง) หมายถึง เป้าหมายสูงสุด ทะเค็ง (ลูกศร) เป็นเครื่องป้องกันในการฝ่าไปให้ถึงเป้าหมาย โพธิ์ไค้ (กรวยที่ใส่ดอกไม้) เปรียบได้กับ ธนุ หมายถึงความมั่นคงเข้มแข็ง ดอกไม้ หมายถึงความบริสุทธิ์ ความรัก และเทียน เปรียบได้กับปัญญา แสงสว่าง หรือจิตวิญญาน เมื่อเตรียมทุกอย่างเสร็จเรียบร้อยแล้วจะเอากรวยดอกไม้ เทียน ธง ลูกศรมาตกแต่งและปักไว้รอบ ๆ ถ้าเรือ

ชาวบ้านจะนำของแห้งมาใส่ไว้ในเรือ พิธีถวายเรือ น้ำผึ้ง น้ำตาลทรายจะทำในตอนกลางคืน พระสงฆ์สวด พระพุทธมนต์ ชาวบ้านจุดเทียนรอบลำเรือแล้วถวายให้พระสงฆ์เป็นอันเสร็จพิธี

เดือนตุลาคม ประเพณีออกพรรษาจะมีงาน 4 คืน 3 วัน คืนแรกชาวบ้านจะเข้าวัด สวดมนต์ ฟังเทศน์ ช่วงเช้าของอีกวันชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร กลางวัน พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนา ในคืนสุดท้ายของวันออกพรรษาชาวบ้านจะเข้าวัด สวดมนต์ ทำบุญถวายพระและถวายทานแม่น้ำโดยคนในชุมชนจะช่วยกันสานตะกร้าไม้ไผ่วางบนแพในห้วยและบนบกเพื่อให้ชาวบ้านนำอาหารต่าง ๆ ที่ต้องการถวายมาใส่ในตะกร้าก่อนทำพิธีปล่อยแพให้ไหลไปตามสายน้ำ

ไหว้เจดีย์ไฟ แต่ละคนจะนำเทียนที่ทำเองจำนวน 3 เล่มซึ่งไส้เทียนนับจำนวนเส้นด้ายมากกว่าอายุจริง 1 เส้น (ปัจจุบันจะนิยมซื้อเทียนตามร้านค้ามากขึ้น) มาปักไว้ที่เจดีย์ที่ทำขึ้นจากไม้ไผ่สานแล้วจุดเทียน หลังจากนั้นมกทายก็จะนำสวดมนต์แล้วเดินรอบเจดีย์ไฟและศาลา 1 รอบ จะทำจนครบ 3 รอบซึ่งในแต่ละรอบชาวบ้านจะนั่งยอง ๆ พนมมือในรอบแรก รอบที่สองจะเปลี่ยนเป็นยืนแต่ก้มตัวไปข้างหน้า พนมมือ และรอบสุดท้ายจะยืนตัวตรง พนมมือ แล้วกลับขึ้นบนศาลาทำพิธีต่อจนเสร็จ

ในเช้าวันรุ่งขึ้นชาวบ้านจะทำบุญถวายเทพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า จิตวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นทานให้กับคนและสัตว์ โดยใช้บริเวณเนินเขาเป็นที่ทำพิธี โดยสานตะกร้าไม้ไผ่เพื่อใส่อาหารต่าง ๆ ชาวบ้านจะนำผัก ผลไม้ ขนมมาใส่ตะกร้าและแขวนไว้ตามกิ่งไม้ เมื่อทำพิธีเสร็จจากอาหารต่าง ๆ จะให้ไว้สำหรับคนที่เดินทางไปมาและสัตว์ต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีประเพณีเผื่อเคอะกู่ห่องทิ (ทำเฉพาะบางปี) ซึ่งทำในลักษณะเดียวกันเป็นการถวายทานแต่จะไปทำที่หมู่บ้านอื่นในช่วงเวลาประมาณตี 2 ที่ชาวบ้านนอนหลับกันแล้ว ชาวบ้านเรียกว่า ขโมยบุญ โดยคนที่ไปร่วมงานเมื่อเข้าหมู่บ้านจะส่งเสียงตะโกน ตีเกราะ เคาะไม้ให้เกิดเสียงดัง เพื่อให้ชาวบ้านตกใจตื่น แล้วจึงไปที่วัดเพื่อนำของไปถวาย กรวดน้ำ แผ่เมตตา อุทิศบุญกุศล ส่วนชาวบ้านในหมู่บ้านนั้น ๆ ก็ไปที่วัดเพื่อเอาอาหาร ขนมต่าง ๆ ด้อนรับ

อย่างไรก็ตามนอกจากวัฒนธรรมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในหมู่บ้านแล้ว ยังมีประเพณีที่ถือเป็นงานร่วมของทั้งตำบล เช่น งานสงกรานต์, งานบุญข้าวใหม่ (เดือนมกราคม)งานผูกข้อมือ, งานออกพรรษา, งานบวช ที่จะมีการประชุมร่วมกันทุกหมู่บ้านก่อนว่าจะจัดงานที่ไหนที่นั่นก็รับเป็นเจ้าภาพ และมีการไหว้ญาติที่ทุ่งญาติในทุ่งใหญ่ในเรศวร เป็นการสะเดาะเคราะห์ของตำบล สะเดาะเคราะห์แม่พระชนนีอย่าให้ขวัญของแม่พระชนนีหนีไปจากชาวบ้านในตำบลและขอให้เพาะปลูกอุดมสมบูรณ์

ปฏิทินประเพณี / วัฒนธรรม

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ประเพณี / วัฒนธรรม												
1. งานบุญข้าวใหม่	→											
2. การถวายราहुล		→										
3. การไหว้เจดีย์			→									
4. งานปีใหม่และสงกรานต์				→								
5. ไหว้พระกุ่มครองบ้าน					→							
6. งานเข้าพรรษา							→					
7. ผูกข้อมือ								→				
8. งานบุญเรือ ถวายน้ำผึ้ง น้ำตาลทราย									→			
9. งานออกพรรษา										→		

ศาสนา ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

คนในหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก มีการทำบุญ ตักบาตร เข้าวัดฟังเทศน์ในทุกวันพระ และถือวันพระเป็นวันหยุดงานส่วนตัว แต่จะมาร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านและวัด แต่ชาวบ้านก็มีความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมาในหลาย ๆ เรื่อง เช่น ความเชื่อที่เกี่ยวกับสัตว์ ความเชื่อที่เกี่ยวกับต้นไม้ ความเชื่อที่เกี่ยวกับความฝัน ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับวิถีการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การทำไร่หมุนเวียน หรือแม้แต่เป็นการเตือนว่าจะเกิดสิ่งไม่ดีขึ้นในหมู่บ้าน เช่น เก้ง ตะกวด เต่า นกทูส่อง ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าสัตว์เหล่านี้เข้ามาในหมู่บ้านเป็นการเตือนว่าจะมีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้น ห้ามฆ่าโดยเด็ดขาด เพราะอาจทำให้เกิดโรคระบาด เกิดความเสียหายขึ้นในหมู่บ้าน เช่น ถ้ามีเก้งเข้ามาในหมู่บ้านถือว่าหมู่บ้านมี

ความสกปรก มีคนทำผิดศีลธรรม มีคนประพฤติน่าไม่ดี หรือจะมีโรคระบาด ต้องทำการล้างสิ่งไม่ดี เหล่านี้ออกไปโดยให้พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปและจุดเทียนสะเดาะเคราะห์

นอกจากนี้ชาวบ้านยังให้ความสำคัญการกราบไหว้ศาลเจ้าปู่ใหญ่ที่มีมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้านโดยในสมัยนั้นยังไม่มี การสร้างศาลแต่สักการะบูชากับต้นไม้ใหญ่ที่อัญเชิญเทพารักษ์มา สักการะโดยมี “ไต่จู” หรือผู้นำพิธีกรรมเป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับสิ่ง สักดิ์สิทธิ์และสืบเชื้อสายมาจาก “ตะละโคว” หรือฤาษี การเช่น ไหว้ใช้ตัวอื่นในการบูชา เรียกว่า “อองเค่” แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลง ในช่วงของไต่จูสะเหมียงโพ สะตะพันธ์มาเป็นการบูชาด้วยดอกไม้แทน เรียกว่า “บ่าไจย” ด้วยเหตุที่ว่าการ เช่นไหว้โดยการฆ่าสัตว์ทำให้เจ้าที่เจ้าทางแรงหากไม่มีการเช่นไหว้หรือละเว้น และการฆ่าสัตว์ก็ผิด หลักกรรมของศาสนาพุทธ การเปลี่ยนจาก “อองเค่” มาเป็น “บ่าไจย” ต้องมีผู้ทำพิธีที่เก่งกล้า มี คาถาอาคมทำพิธีให้และทำการสร้างศาลเจ้าอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งสถิตย์ที่ศาล เรียกชื่อว่า “ศาลเจ้าปู่ใหญ่”

คอยดูแลคนในหมู่บ้านให้อยู่ร่มเย็น โดยมีข้อห้ามที่เคร่งครัดคือ ห้ามเลี้ยงไก่ ห้ามเลี้ยงหมู ห้ามนำสุราเข้ามาในหมู่บ้าน และห้าม ผิดลูกผิดเมียผู้อื่น ซึ่งข้อห้ามทั้ง 4 ข้อนี้เป็นข้อตกลงร่วมกัน ระหว่างคนกับเจ้าที่เจ้าทางหรือเทพทั้งหลาย แต่หากมีผู้ใดทำผิดก็ จะมีการเตือนก่อนโดยอาจมีสื่อเข้ามาในหมู่บ้านเพื่อบอกเหตุ เกณฑ์ หากผู้ที่ติดต่อกับปู่ใหญ่หรือผู้นำหมู่บ้านไม่รีบแก้ไขหรือ ปดรั้งความก็จะเกิดเหตุขึ้นจริงและปู่ใหญ่จะไม่อยู่ดูแลหมู่บ้านอีกต่อไป ผู้นำหมู่บ้านและผู้ติดต่อกับปู่ใหญ่ จึงต้องแก้ไขให้ถูกต้อง ทำให้หมู่บ้านสะอาด ถ้าจับผู้กระทำผิดได้ต้องลงโทษ เช่น ถ้าเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ต้อง ไล่ไปเลี้ยงนอกหมู่บ้าน ห้ามเข้าหมู่บ้าน ถ้ามีขี้ ทั้งสองคนต้องถูกลงโทษโดยการโบย ต้องกินข้าวเหมือน สุนัขและถูกขับไล่เหมือนสุนัข ถ้านำสุราเข้ามาในหมู่บ้านต้องโดนโบยและไล่ให้ไปนอนนอกหมู่บ้าน แต่ ปัจจุบันข้อห้ามและบทลงโทษเหล่านี้ไม่เคร่งครัดเหมือนก่อน

ไต่จูคนปัจจุบันเป็นภรรยาของไต่จูคนก่อนทำหน้าที่ในการติดต่อสื่อสารระหว่างคนในหมู่บ้านกับปู่ ใหญ่ เช่น ถ้ามีของหาย ไต่จูจะบอกกล่าวกับปู่ใหญ่ให้หาสิ่งของเจอโดยง่าย ถ้ามีคนเดินทางไม่ว่าไปเป็น หมูคนละหรือไปคนเดียว มีการสร้างบ้านใหม่ มีคนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านใหม่ เริ่มทำงาน ทำไร่ มีคู่แข่งงาน หรือมีงานบุญต่าง ๆ ไต่จูจะทำพิธีบอกกล่าวปู่ใหญ่ทุกครั้ง แต่มีกรณีพิเศษสำหรับคู่แข่งงานที่เคยมีสามี เคย มีภรรยามาก่อนโดยที่ยังไม่หย่าขาดจากกัน แต่ต้องการจะแต่งงานใหม่ ไต่จูต้องปรึกษากับมคทายกและผู้นำ หมู่บ้านก่อนว่าควรทำอย่างไร และในทุกวันพระไต่จูจะต้องไปบูชาศาลเจ้าปู่ใหญ่เป็นประจำ

การไปขออะไรก็ตามจากศาลเจ้าปู่ใหญ่ต้องเตรียมของต่าง ๆ ดังนี้ รูป 3 ดอก เทียน 3 แท่ง และ กรวยดอกไม้ 3 กรวย เมื่อได้ตามที่ขอแล้วต้องทำการแก้บนโดยเตรียมรูป 5 ดอก เทียน 5 แท่ง กรวยดอกไม้ 5 กรวย ขนม 5 อย่าง ข้าวสุก และน้ำ

4.6.3. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

วิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนขึ้นอยู่กับการทำเกษตรกรรมเพื่อยังชีพมากกว่าการค้าขาย ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกข้าวเป็นหัวใจหลักของการยังชีพ การปลูกข้าวของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นการทำไร่ข้าว มีการทำนาบ้างในบางครอบครัวเพราะพื้นที่ราบมีน้อยและต้องลงทุนสูง โดยเฉพาะค่าไถ ค่าน้ำมันรถ

การปลูกข้าวไร่จะปลูกอยู่ตามพื้นที่ป่าเขาซึ่งการใช้ประโยชน์จะต้องรู้จักเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมและใช้ความระมัดระวังเพื่อไม่ให้กระทบกับพื้นที่เปราะบาง เช่น ป่าต้นน้ำ ชาวบ้านจะใช้พื้นที่เพาะปลูกเพียง 1-2 ปีเพื่อไม่ให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินเสียไป เพราะหากใช้พื้นที่ติดต่อกันนานหลายปีเกินไปโอกาสที่ผืนดินบริเวณนั้นจะกลับมาเป็นป่าให้ปลูกข้าวได้อีกไม่สามารถเป็นไปได้เพราะดินจืด ไม่มีธาตุอาหารเหลืออยู่

“การทำไร่ข้าวไม่ใช่ว่าการทำไร่หมุนเวียน การทำไร่ข้าวในที่เดิมนานเกินไปจะทำให้เกิดปัญหา เช่น ดินไม่อุดมสมบูรณ์, ดินขาดปุ๋ย, หญ้าขึ้นเยอะ ต้องใช้ยาฆ่าหญ้าแทนการดายหญ้า, เม็ดข้าวผอม ไม่อ้วน น้ำนมข้าวไม่ค่อยมี”

การทำไร่หมุนเวียนจึงต้องมีการขยับหรือเปลี่ยนพื้นที่ โดยทิ้งพื้นที่เดิมไว้อย่างน้อย 5 ปี หรือประมาณ 8-10 ปีเพื่อให้ดินได้มีพื้นที่ตัวเอง ซึ่งพื้นที่ ๆ ปล่อยทิ้งไว้ชาวบ้านจะเรียกว่า “ไร่ชาก” หลังจากนั้นจึงกลับมาใช้พื้นที่เดิมต่อไป

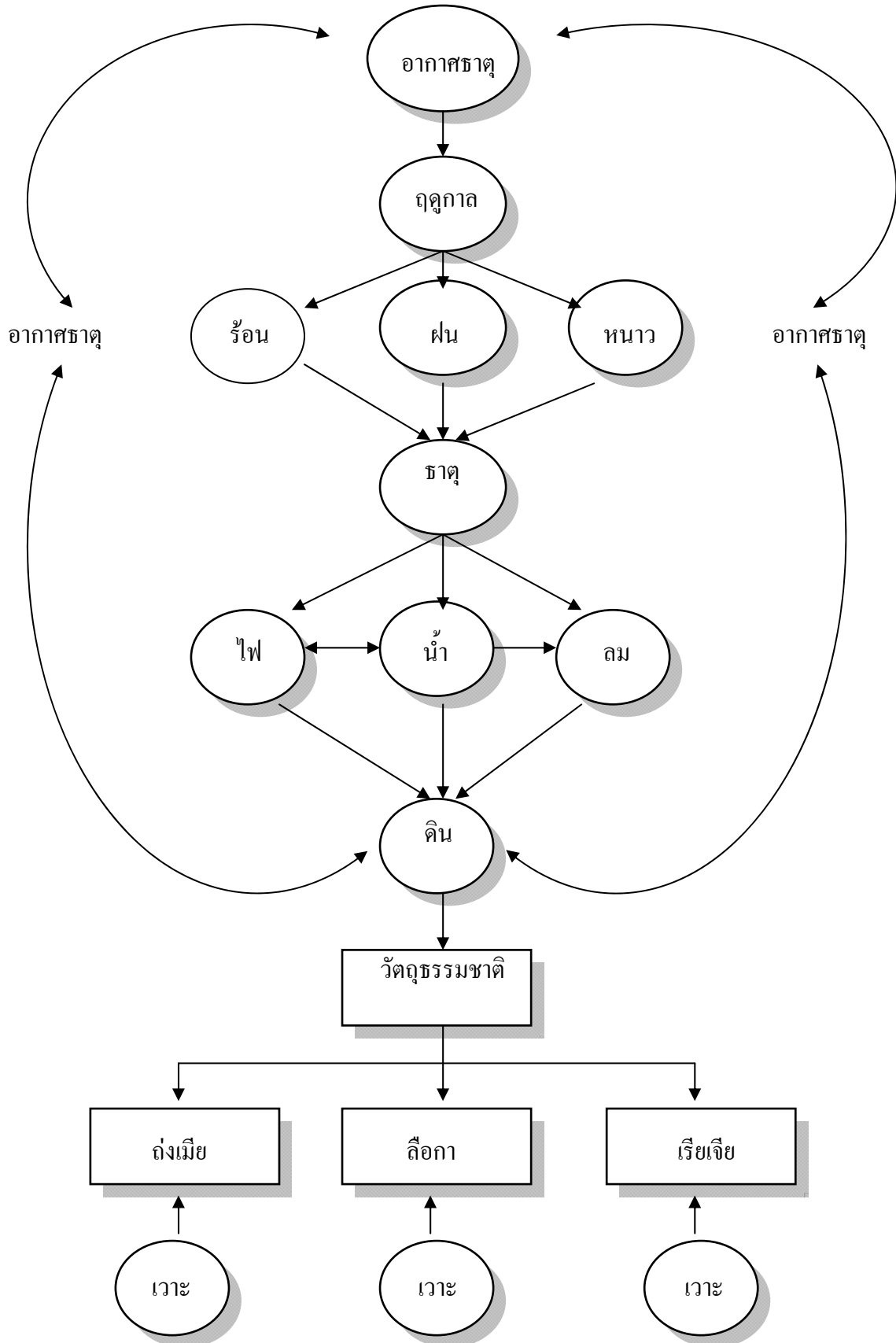
“การทำไร่หมุนเวียนจะหมุนเวียนสลับเปลี่ยนพื้นที่ไปเรื่อย ๆ ปีนี้ทำอยู่ที่ ที่ฉวย ปีหน้าก็ย้ายไปที่ ทูโง่ง ปีนี้ทำอยู่ที่ ที่ฉวยผืนหนึ่ง ถ้ายังมีพื้นที่เหลือในบริเวณอื่นก็อาจไปทำอีกผืนหนึ่ง หรือถ้าปีนี้ทำที่ ที่ฉวย ปีหน้าจะไปทำที่ ทูโง่ง แต่ไม่มีพื้นที่เหลือ ก็อาจกลับมาทำที่ ที่ฉวย อีกก็ได้ แต่จะไม่ทำซ้ำที่เดิมเป็นเวลานาน แล้วพื้นที่เดิมที่ไม่ได้เพาะปลูกจะปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 10 ปีแล้วกลับมาดูอีกครั้ง ดูสภาพดิน สภาพป่า ดูว่าดินไม่แข็งเกินไปหรือดินอ่อนเกินไป และดินมีปุ๋ยธรรมชาติ และมีไม้ไผ่หรือต้นไม้ที่ขึ้นปกคลุมดินไว้นานก็จะกลับมาทำที่เดิมอีกครั้ง”

การทำไร่ข้าวจะปลูกเพื่อให้พอบริโภคภายในครอบครัว และหากมีเหลือก็จะแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน นอกจากการปลูกข้าวไร่แล้ว ยังมีการทำนาบนพื้นที่ที่เป็นมรดกของพ่อแม่ หรือเป็นพื้นที่ที่มีคนเข้าไปทำก่อนก็จะถือเป็นสิทธิ์ของบุคคลคนนั้นไป หากมีใครต้องการจะทำนาบ้างต้องขออนุญาตจากเจ้าของนาเสียก่อน ซึ่งพื้นที่ทำนามีจำนวนไม่มากต่างจากการทำไร่ข้าวที่ไม่มีใครมีสิทธิ์ในพื้นที่ ๆ ทำการเพาะปลูก การปลูกข้าวนาจะแตกต่างจากการปลูกข้าวไร่ตรงที่ข้าวนาได้ผลผลิตมากกว่า แต่ไม่มีฝักหลากหลายชนิดให้เก็บกิน แต่การปลูกข้าวไร่แม้จะได้ผลผลิตน้อยกว่า แต่มีฝักหลากหลายชนิดที่ปลูกอยู่ในไร่ให้เก็บกินได้ตลอดปี

รายได้หลักที่ชาวบ้านพอจะเอามาใช้จ่ายในครอบครัวได้บ้างจะมาจากการขายพริก ผักชี เมล็ดกาแฟ ซึ่งมีพ่อค้าคนกลางทั้งในและนอกหมู่บ้านรับซื้อออกไปขายที่อำเภอสังขละบุรี ขายวัว ควาย ขายผักที่เก็บมาจากในป่าและลูกออกไปทำงานในเมือง

บทที่ 5
ผลการวิจัย

5.1. สืบค้นที่มาและความหมาย “ลือกาเวาะ”

หากจะพิจารณากรอบแนวคิดที่ปรากฏในข้างต้นจะเห็นได้ว่า “ลือกาเวาะ” อยู่ในส่วนท้ายของกรอบแนวคิด เพราะก่อนที่จะมาถึงหลักคิดของลือกาเวาะและอีก 2 เวาะ คือถ่งเมียเวาะและเรียเจียเวาะที่ต้องกล่าวถึงพร้อมกัน ทั้ง 3 นี้ไม่ได้เกิดขึ้นหรือถูกคิดค้นโดยที่ไม่มีต้นสายปลายเหตุ แต่มีที่มาที่ไปโดยเริ่มขึ้นที่การกำเนิดขึ้นของโลก จากการพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่และศึกษาจากตำราเพิ่มเติมกล่าวได้ว่า ก่อนเกิดโลก อากาศธาตุมาก่อน อากาศธาตุเป็นธรรมชาติ เป็นจิตวิญญาณสามารถให้ลมหายใจเข้า หายใจออกให้กับฤดูกาลและธาตุทั้ง 4 (เผาะสะ หายใจออก เอะสะ หายใจเข้า) เปรียบได้กับธาตุทั้ง 4 เป็นแม่แผ่นดิน ฤดูกาลทั้ง 3 เปรียบเหมือนพ่อแผ่นดิน ทั้งฤดูกาลและธาตุทั้ง 4 เป็นอาหารหล่อเลี้ยงชีวิตบนแผ่นดินที่ประกอบด้วยพืชพันธุ์ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในขณะที่ลือกาหรือโลกที่เกิดหลังอากาศธาตุก็มีน้ำเป็นองค์ประกอบแรก น้ำก่อให้เกิดฤดูกาล ฤดูกาลประกอบด้วยร้อน ฝน หนาว ที่ทำให้เกิดธาตุโดยมีธาตุไฟเป็นธาตุแรก ธาตุไฟที่มีความร้อนเมื่อกระทบกับความเย็นของน้ำเป็นธาตุที่สองทำให้เกิดลมซึ่งเป็นธาตุที่สาม เมื่อลมไปกระทบกับพื้นผิวน้ำเกิดการแข็งตัวกลายเป็นน้ำแข็งที่เมื่อถูกกระทบกับทั้งความร้อนและความเย็นก่อให้เกิดธาตุดินเป็นธาตุที่สี่ ซึ่งก็คือแผ่นดิน อากาศธาตุที่หมุนวนอยู่ในโลกก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดฤดูกาลและธาตุ 4 เช่นกัน นอกจากนี้ เอะเตาะซึ่งหมายถึงเวลา เวียชีหมายถึงราศี 12 เดือน หมายความว่า ฤดูกาลก็สามารถสร้างให้มนุษย์มีอาหารกินตามเวลาทั้ง 12 เดือน ด้วยเหตุนี้ทุกชีวิตที่อยู่บนแผ่นดินทั้งคน สัตว์ ต้นไม้ พืชพันธุ์ อาหารต่าง ๆ รวมเรียกว่า วัตถุธรรมชาติ

เมื่อสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นบนโลก การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกันก็ต้องเกิดขึ้นตามกลายเป็นสังคม และเมื่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดอยู่ร่วมกันเป็นสังคมก็ต้องมีกรอบในการควบคุมเพื่อให้เกิดความถูกต้องซึ่งเรียกว่า เวาะ ลือกาเวาะจึงเป็นเรื่องของสังคมโลก ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เกี่ยวข้องกับธรรมชาติรวมอยู่ในลือกาเวาะ แต่ลือกาเวาะไม่อาจอยู่ได้เพียงลำพังจะต้องมีสังฆธรรม หลักธรรมทางศาสนาเข้ามาทำให้เกิดความพอดี ถ้ามนุษย์กระทำการสิ่งใดโดยไม่มีสังฆธรรมจะทำให้เกิดความไม่สมดุลตามธรรมชาติ เพราะฤดูกาลต้องพึ่งพาอาศัยธาตุ ธาตุต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยฤดูกาล ถ้าสิ่งหนึ่งสิ่งใดถูกทำลายมากเกินไปจะกระทบถึงอากาศธาตุ ทั้งฤดูกาล ธาตุ 4 ธรรมชาติ ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับอากาศธาตุ ถ้าธรรมชาติเสีย อากาศธาตุก็เสียตามส่งผลกระทบมาถึงฤดูกาลและธาตุ ด้วยเหตุนี้เมื่อสังคมมนุษย์ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมทางศาสนาที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้เป็นกรอบในการอยู่ร่วมกันคือ ถ่งเมียเวาะ รวมถึงเรียเจียเวาะที่เป็นข้อกำหนด กฎระเบียบที่ผู้มีอำนาจกำหนดไว้เพื่อความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันของทุกคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

ถ่งเมียเวาะ ถ่งเมีย คือ ธรรมะ เวาะ คือ องค์ประกอบ ถ่งเมียเวาะ คือองค์ประกอบทางหลักธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่บรรลุเห็นชอบด้วยพระพุทธองค์แล้วและสอนให้คนอื่นได้รู้ตาม ศาสนาสอนให้รู้ในเรื่องจิตวิญญาณ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกย่อมมีเจ้าของที่เรียกว่ามีเทพสิงสถิตย์อยู่

- สะเม่งเอ่ง เทพผู้ดูแลคุ้มครองสังคมมนุษย์
- สะเม่งปีสะโล่ เทวดาควบคุมมารร้ายทั้งหลาย

- กองเกษา เทพผู้ดูแลธรรมชาติตามสถานที่ต่าง ๆ
- ช่งระรา เทพผู้ดูแลสายน้ำ
- ช่งระริ เทพผู้ดูแลแห่งผืนดิน
- พิบือโย เทพผู้ดูแลแห่งต้นข้าว
- กาสะจือ เทพผู้ดูแลอากาศธาตุ
- รุกะจือ เทพผู้ดูแลแห่งต้นไม้ ธรรมชาติทั้งหมด
- ผ่องเมียเจอ เทพผู้ดูแลภูมิโลกทั้งหมด

ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสัจธรรมในการประกอบอาชีพด้วยการพึ่งพาอาศัยความเชื่อเหล่านี้ที่ถือปฏิบัติมาเป็นประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อเพื่อให้เหมาะสมพอควรที่เรียกว่า ทุ่งเมือเยีย จาริตประเพณี

เรียเจียเวาะ เรียเจีย คือ ราชา ผู้มีอำนาจ เาะ คือ องค์ประกอบ เรียเจียเวาะ จึงหมายถึง องค์ประกอบที่ราชาหรือผู้มีอำนาจกำหนดกฎระเบียบทางสังคมเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันอย่างเสมอภาค ระเบียบมีอยู่ 3 หลัก คือ

1. สะนุ่นูละ เกี่ยวกับศีลธรรมและวัฒนธรรม อยู่ในถ่งเมียเวาะ
2. สะนุ่นูเจอะ เกี่ยวกับความยุติธรรมในการตัดสิน อยู่ในลือกาเวาะ
3. สะนุ่นูญ เกี่ยวกับการเอาเปรียบ ทุจริต คดโกง อยู่ในเรียเจียเวาะ

เจ้าอาวาสวัดศรีสุวรรณได้ให้ความรู้เพิ่มเติมในความสัมพันธ์ของหลักคิดทั้ง 3 หลักไว้ว่า “**ลือกาเวาะ คือ องค์ประกอบทางโลก ประกอบด้วยสังคมมนุษย์ สังคมสัตว์ ธรรมชาติ มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการประกอบอาชีพทางเศรษฐกิจ การทำมาหากินทุกอย่าง ถ้าเรามีฐานทางเศรษฐกิจคือลือกาเวาะเพียงอย่างเดียวย่อมจะเกิดความไม่เสมอภาค ทำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจ และการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างคิด ไม่มีความเป็นธรรมในสังคม จึงต้องมีถ่งเมียเวาะเข้ามาเพื่อชี้ให้เห็นคุณธรรม สัจธรรมในสังคมให้อยู่ในหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเรียเจียเวาะเพื่อการวางกรอบวางกฎระเบียบให้คนในสังคมอยู่ร่วมกัน ถ้ามีใครผิดระเบียบที่วางเอาไว้ต้องถูกลงโทษ เาะ 3 เาะนี้ต้องยืนอยู่เสมอกัน ถ้าลือกาเวาะสูงเกินจะทำให้เกิดความเสียหาย ถ้าถ่งเมียเวาะสูงเกินจะเกิดความอดอยาก ถ้าเรียเจียเวาะสูงเกินจะเกิดความแค้น 3 เาะนี้ต้องยืนอยู่เสมอกันดังสามเส้าที่หุงข้าว ถ้าขาข้างใดสูงจะเอียงลงไปหาต่ำทำให้เกิดการล้ม สุดท้ายเราก็จะไม่มีข้าวกิน”**

ดังนั้นลือกาเวาะจึงเกี่ยวข้องกับคน สังคม การอยู่ร่วมกัน วิธีการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การดูแลรักษาโรค งานบุญ ประเพณี วัฒนธรรม การเล่นดนตรี การรำ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีถ่งเมียเวาะหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ควบคุมให้คนอยู่ในศีล

ในธรรม ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่ากับคนหรือธรรมชาติ และมีระเบียบวาระเป็นข้อกำหนดกฎระเบียบในการปฏิบัติของคนในสังคมไม่ให้ฝ่าฝืน ไม่ทำผิดซึ่งผู้มีอำนาจสูงสุดในชุมชนเป็นผู้ดูแล

5.2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ไร่หมุนเวียน”

จุดเริ่มต้นของปี ความสัมพันธ์ของคนกับป่า

ภายหลังผ่านพ้นประเพณีทำบุญข้าวใหม่ หรือกินข้าวใหม่ ในช่วงเดือนมกราคมชาวบ้านจะเริ่มมองหาพื้นที่ที่ต้องการซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่เดิมที่ปลูกไปแล้วในปีที่ผ่านมาหรือเป็นพื้นที่ใหม่แต่เป็นไร่ซากเดิมที่ทิ้งเอาไว้ โดยก่อนที่จะแต่ละครอบครัวจะแยกย้ายกันไปเลือกพื้นที่ที่จะมีการพูดคุยกันก่อนว่าพื้นที่ปลูกข้าวแต่ละแห่งจะมีกี่ครอบครัวเข้าไปปลูกข้าวและเป็นครอบครัวของใครบ้างเพื่อที่คณะกรรมการแต่ละพื้นที่จะได้รู้ว่ามีการปลูกข้าวและใครบ้างทำการเพาะปลูกในพื้นที่ที่รับผิดชอบ พื้นที่ปลูกข้าวของชาวบ้านสะเนบ่องเป็นที่หุบเขาและมีชื่อเรียกในแต่ละพื้นที่ คือ ที่คลี่, จะกะลี่, ทุโพง, ที่ฉ่วย, ปู้ลาย, เล่ทะ, ออดซอง, เกร็งก่วยทา, เปอ่ย, และวาเหล่ โดยทั่วไปในแต่ละพื้นที่จะมีประมาณ 4-5 ครอบครัว แต่ถ้าพื้นที่ไหนมีขนาดใหญ่จะมีประมาณ 10 ครอบครัว เช่น ทุโพง

พื้นที่ที่เลือกถ้าเป็นไร่ซากจะต้องทิ้งไว้ไม่ต่ำกว่า 5 ปีเพราะหญ้าได้ต้นไม้อ่อนข้างโปร่ง ถ้าไม้ไผ่มีขนาดพอเหมาะ ดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีไม้ล้มลุกประเภทว่าน เช่น ว่านพุดองเกาะ ว่านพู่แก้ว ว่านลาถือของ ว่านลาถือชา ที่บอกถึงความเย็นของดิน และต้องเป็นป่าไฟ ซึ่งป่าไฟที่มีอยู่มีหลายชนิดด้วยกัน เช่น วาหรือ, วาซู, วาหมี, วาพะดู, วาปวย, วาเหล่, วาพรอง, วาซองกิ, วาคลี่, วาบ่อง, และวาจั่ว ไฟแต่ละชนิดจะขึ้นอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันและจะไม่ขึ้นปะปนกัน เช่น วาตุ และวาซองกิจะอยู่บนยอดเขา บนหน้าผาที่มีหินซึ่งชาวบ้านจะไม่เลือกทำไร่ วาพรอง ขึ้นบนที่ราบ ทำไร่ได้แต่ได้ผลผลิตไม่ดีเพราะเนื้อดินแห้ง เป็นดินร่วน ดังนั้นชนิดของป่าไฟที่ทำไร่ได้ดี เช่น วาหรือ, วาหมี, วาพะดู, วาปวย และวาเหล่ เพราะดินดี มีความชื้น และไม่ร่วน

การไปเลือกพื้นที่ที่ชาวบ้านจะดูช่วงวันข้างขึ้นเป็นสำคัญเพื่อให้การทำงานต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ ก่อนออกจากบ้านจะเอาจี๊ดมาโปรยที่หน้าบันไคเพื่อไล่สิ่งไม่ดีไม่ให้พบเจอระหว่างเดินทาง เวลาไปเลือกพื้นที่ต้องให้แม่บ้านไปด้วย เพราะคนกะเหรี่ยงถือว่าที่ดินเป็นมรดกสิทธิของผู้หญิง ผู้หญิงเป็นเจ้าของไร่ ถ้าแม่บ้านไปไม่ได้ พ่อบ้านต้องถือว่าเป็นตัวแทนในการเลือกพื้นที่เมื่อเลือกพื้นที่ที่ถูกต้องแล้วต้องทำพิธีดูเหมยละ (ตีป่า) เพื่อขอพื้นที่จากซ่งชะริ (แม่ธรณี) เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขาและเสี่ยงทายด้วยว่าพื้นที่นั้นทำกินดีหรือไม่ เหมาะแก่การเพาะปลูกหรือไม่ โดยเอาดอกไม้ 1 ดอก เทียน 1 เล่ม หรือ ดอกไม้ 3 ดอก เทียน 3 เล่ม แล้วแต่บุคคล ขุดดินในบริเวณที่จะทำมา 1 ก้อน เอาก้อนดินวางบนใบไม้ ปักเทียนบนก้อนดิน แล้ววางดอกไม้ไว้ข้าง ๆ เพื่อบูชา หลังจากนั้นตัดไม้ไผ่ยาวประมาณ 1 วา จุดเทียนอธิษฐานว่า

“พื้นที่นี้ ปีนีลูกจะขอทำไร่ตรงพื้นที่นี้เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องครอบครัว ไม่ได้มาเพื่อหลบหลู่แต่อย่างใด ถ้าพระแม่ธรณีหรือเจ้าป่าเจ้าเขาเห็นว่าดีก็ขอให้ไม้ท่อนนี้ยาวขึ้น ถ้าเห็นว่าดีปานกลางก็ขอให้ท่อนไม้ยาวเท่าเดิม แต่ถ้าเห็นว่าไม่ดีก็ขอให้ไม้ท่อนนี้สั้นลง หรือเข้ามาบอกในความฝันของลูกก็ได้”

แล้วเอาไม้ไผ่ดีที่พื้นดิน 4 ทิศ ๆ ละ 3 ครั้ง แล้วเอาไม้มาวัดถ้ายาวขึ้นประมาณ 1 ซม. แสดงว่าทำได้ แต่ถ้ายาวเกินไปแสดงว่าทำไม่ดี ไม่น่าทำ และถ้าสั้นลงแสดงว่าเจ้าที่เจ้าทางไม่อนุญาต ถึงทำได้ก็จะได้ผลผลิตไม่มาก ในระหว่างที่เสี่ยงทายถ้าได้ยินเสียงนกทูลร้อง หรือแกร้องต้องหยุดทำถือว่าเจ้าที่เจ้าทางไม่อนุญาตเช่นเดียวกัน การเสี่ยงทายสามารถทำได้ 3 ครั้งหากในครั้งแรกยังไม่สำเร็จ

เมื่อเสี่ยงทายได้ผลแล้ว เจ้าที่เจ้าทางอนุญาต จะทำ “ในยห่องเหม่ละ” โดยนำไม้ไผ่อันเดิมตัดออกครึ่งหนึ่งแล้วผ่าซีกด้านบน เอาใบไม้ห่อก้อนดินเสียบลงไปตรงที่ผ่าซีก หรือบางคนอาจใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกเรียกว่า พูผา แล้วปักไว้ในพื้นที่เป็นสัญลักษณ์บอกให้คนอื่นรู้ว่าพื้นที่ผืนนี้มีเจ้าของแล้ว อาจหวดต้นไม้ที่อยู่บริเวณรอบ ๆ ที่ปักไม้แล้วอธิษฐานขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางอีกครั้งแล้วเดินทางกลับ หรือจะหวดต่อก็ได้ อย่างไรก็ตามหากกลับมาบ้านแล้วนอนฝันร้ายในคืนนั้นหรือภายใน 3 คืนจะต้องเลือกพื้นที่ใหม่อีกครั้ง

การเลือกพื้นที่เพื่อทำไร่ข้าวเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสำคัญอย่างมากเพราะนอกจากจะต้องเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะดีแล้วยังต้องดูอีกด้วยว่าพื้นที่ที่เลือกนั้นตรงกับข้อห้ามความเชื่อของชุมชนหรือไม่ เพราะหากเป็นพื้นที่ที่หวงห้ามเอาไว้ก็อาจส่งผลเสียต่อตัวเอง ครอบครัว และชุมชนในอนาคตได้ คนกะเหรี่ยงมีข้อห้าม ความเชื่อที่เกี่ยวกับการทำไร่อยู่หลายข้อด้วยกัน ทั้งข้อห้ามของลักษณะพื้นที่ ข้อห้ามที่เกี่ยวกับสัตว์ ข้อห้ามเกี่ยวกับต้นไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับความฝัน ลงบอกเหตุจากเจ้าที่เจ้าทาง และข้อห้ามที่เป็น “กระ” ซึ่งชาวบ้านบอกว่าหากผิดข้อห้ามนี้จะมีกรรมร้ายแรงถึงเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเสียชีวิตได้

ข้อห้ามเกี่ยวกับลักษณะพื้นที่

1. พื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นหลังเต่า หลังช้าง ครอบครัวหนึ่งทำได้ฝั่งเดียว
2. ในพื้นที่ ๆ มีน้ำผุดขึ้นจากพื้นดิน ชาวบ้านเชื่อว่ามีเจ้าป่าเจ้าเขาอาศัยอยู่ ต้องทำเลยจากจุดที่มีน้ำผุดไปประมาณ 50 เมตร จากการสังเกตพื้นที่ของทีมนักวิจัยพบว่า พื้นที่ที่เป็นข้อห้ามนี้มีลักษณะนี้เป็นพื้นที่ราบ ช่วงหน้าแล้งค่อนข้างแห้ง รอบ ๆ ที่มีน้ำผุดดินจะแฉะ ดินยุบตัวได้ง่าย เพราะภายในดินเป็นโพรงไม่เหมาะกับการทำไร่

3. พื้นที่ 2 ฝั่งแม่น้ำ ครอบครัวเดียวทำได้เพียงฝั่งเดียว
4. ภูเขา 2 ลูกมีช่องแคบอยู่ตรงกลาง หัวและท้ายช่องแคบห้ามทำ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นทางเดินของเจ้าที่เจ้าทาง
5. ครอบครัวเดียวห้ามทำไร่พร้อมกัน 3 ฝั่ง
6. พื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนของลับผู้หญิง (มีน้ำพุขึ้นกลางระหว่างเนินเขา 2 ลูก) ห้ามทำ
7. ภูเขาที่นกกกระสาบินข้ามทางเดิมเสมอ ห้ามทำ

8. พื้นที่บนเขาที่มีลักษณะเป็นรูปคลื่นยักษ์ ห้ามทำ
9. พื้นที่ ๆ น้ำผุดออกมาจากพื้นดิน ห้ามทำ ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าป่าเจ้าเขาดุร้าย ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวที่มิวิชัยกล่าวว่าเป็นตาน้ำที่น้ำไหลออกมาเป็นห้วย
10. พื้นที่เป็นรูปก้นกระทะ ห้ามทำ
11. พื้นที่เนินเขาที่มีร่องน้ำอยู่ 2 ฝั่งไม่ต่อเนื่องกัน เนินเขาที่อยู่ตรงกลาง ห้ามทำ(ปลาก้างสู้คดี)
12. พื้นที่ติดภูเขาหินห้ามทำ
13. ห้วยเล็กที่ปลาเวียนขึ้นได้ห้ามทำ (เป็นห้วยน้ำที่มีน้ำตลอด ตอนบนของห้วยเป็นตาน้ำพื้นที่ 2 ฝั่งห้ามทำ)
14. ภูเขา 1 ลูก ครอบครวัเดียวทำไร่ทั้ง 2 ฝั่งไม่ได้
15. แม่น้ำ 1 สายแต่แยกออกเป็น 2 ทาง มีพื้นที่ตรงกลาง ห้ามทำ ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าที่แรงเป็นทางเดินเจ้าที่เจ้าทาง

ข้อห้ามเกี่ยวกับสัตว์

1. ในช่วงเลือกพื้นที่ ฟันไร่ ถ้าได้ยินเสียงนกทูล่อง (นกขุนแผน) ร้องหรือหัวเราะ เก้งร้องหรือวิ่งตัดหน้าระหว่างเดินทาง ห้ามเดินทางต่อไป ให้เดินทางวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านเชื่อว่านกทูล่องและเก้งสามารถติดต่อกับเจ้าที่เจ้าทางได้
2. ถ้าเห็นเต่าคลานอยู่ในพื้นที่ ๆ กำลังจะเลือก หรือเลือกแล้ว ให้เว้นพื้นที่ ๆ เจอ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่อาศัยของเจ้าที่เจ้าทาง
3. ถ้าเห็นลิงลมระหว่างเดินทาง ไปต่อไม่ได้ ให้ไปในวันรุ่งขึ้น หรือเจอในพื้นที่ ๆ กำลังจะฟันต้องเลือกพื้นที่ใหม่

ข้อห้ามเกี่ยวกับต้นไม้

1. ในพื้นที่ถ้าเจอต้นไม้ต้นเดียวแต่แตกออกเป็น 2 ลำ ให้เว้นช่วงห่างจากไม้ไฟ 2 เมตร
2. ในพื้นที่ถ้าเจอต้นไม้ต้นเดียวที่กลางลำต้นแยกออกเป็น 2 ต้นแล้วกลับมารวมเป็นต้นเดียว ให้เว้นช่วงห่างจากไม้ต้นนั้น 2 เมตร
3. พื้นที่ที่มีหน่อไม้ขึ้น ห้ามทำ แต่ถ้าไปเจอระหว่างกำลังฟันไร่ให้เว้นพื้นที่ ๆ เจอ

ความเชื่อเกี่ยวกับ “เจ้า” (ความฝัน ลางบอกเหตุ)

1. ถ้าฝันถึงคนตายทำแล้วได้ผลผลิตน้อยต้องลำบากหน่อย
2. ถ้าฝันเห็นช้างทำมาหากินดี
3. ถ้าฝันเห็นช้างขาวดีมาก

4. ถ้าฝันว่าไฟไหม้ น้ำท่วม ลมพัดแรง ไฟแลบ ฟาร้อง ไฟผ่า ที่ตรงนั้นไม่ควรไปทำไร
อีก เพราะสิ่ง ๆ ร้ายอาจจะเข้ามาหา ถ้าทำไรตรงนั้นอาจมีโรคภัยไข้เจ็บหรือถึงขั้นเสียชีวิตเกิดขึ้นกับตัว
เจ้าของไรหรือคนในครอบครัวได้

ข้อห้ามที่เป็น “กระ”

1. ทำไรในลักษณะคล้ายไม้ปักปลา คือพื้นที่ตรงกลางระหว่างไรชากับไรใหม่ หรือไร
ใหม่กับไรใหม่ที่เจ้าของเป็นคนเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้าไปทำตรงกลาง แต่ให้ทำต่อในแถวเดียวกัน

2. ทำไรเหมือนสามเส้าเตาไฟ

ใน 2 กรณีนี้หากทำผิดโดยไม่ตั้งใจจะต้องแก้เคล็ด โดยเจ้าของไรที่อยู่ตรงกลาง
ต้องขายไรให้กับเจ้าของพื้นที่ที่ชนข้างในราคา 5 หรือ 10 บาทแล้วแต่จะตกลงกัน คนที่ขายไรจะเหมือน
เป็นคนที่มาเช่าที่ทำไร หลังจากขายแล้วเจ้าของไรที่อยู่ตรงกลางจะทำป้อชีเบาะไม่ได้ ทำพิบ้อโยไม่ได้ ทำที่
ฟาดข้าวไม่ได้ ต้องทำร่วมกับเจ้าของไรที่ซื้อที่ไปเท่านั้น

3. พื้นที่ 2 ฝั่งแม่น้ำ ห้ามทำไรติดกัน 2 ฝั่ง

4. ห้ามทำไรใหม่ใกล้กับไรชากินไป ในลักษณะกลับเวียนไม่ได้ หรือนกเขามองเห็น
กัน ถ้าจะต้องทำให้ติดกัน

5. แม่น้ำ 1 สายแยกออกเป็น 2 ทางแล้วมาบรรจบกัน พื้นที่ ๆ อยู่ตรงกลางห้ามทำ

6. เวลาหยอดข้าวห้ามหยอดข้าวในลักษณะ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว หรือ ข้าวเจ้า
ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า แต่จะต้องหยอดข้าวเหนียวใกล้กระต๊อบ แล้วหยอดข้าวเจ้าต่อไป

7. ห้ามปลูกกระต๊อบตรงกลางระหว่างไร 2 ฝั่งที่ทำติดกันแต่คนละเจ้าของ เพราะเวลาฝน
ตกน้ำจะไหลลงทั้ง 2 ฝั่ง

8. ห้ามปลูกกระต๊อบใกล้กับสันเขา เพราะจะเจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย มีปัญหาในครอบครัว

9. พื้นที่ 2 ฝั่งแม่น้ำ ฝั่งหนึ่งเป็นไรชาก ฝั่งหนึ่งเป็นไรใหม่ ห้ามปลูกกระต๊อบบนฝั่งไรชาก

10. ไม้สด (ที่ยังแตกใหม่ได้อีก) ห้ามเอามาปลูกกระต๊อบ

11. ไม้ไผ่ลำเดียวปล้องไม่เท่ากัน ห้ามเอาไปเป็นไม้โครงสร้าง เพราะทำให้เด็กอยู่ไม่สบาย
เจ็บป่วย ร้องไห้บ่อย

12. ไม้ไผ่ลำเดียวใช้ได้ 2 ท่อนให้ทำโครงสร้างแถวเดียวกัน

13. ห้ามเอาหัวไม้ไผ่ปักลงดิน

“จำเป็นที่สุดคือต้นน้ำลำธาร ใกล้ต้นน้ำลำธารหรือห้วย ไม่อยากให้เข้าไปทำ ถ้าเข้าไปทำแล้วเสีย
ต้นน้ำลำธาร การมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็ถือว่าดีส่วนหนึ่งตรงที่ช่วยดูแลรักษาป่า เพราะถ้าไม่มีการบังคับ ทุก
อย่างมันต้องเป็นของเสีย แต่ทางที่ถูกต้องคือ ป่าไหนควรทำ ไม่ควรทำ และทำพอประมาณ ถ้าครอบครัว
หนึ่งพอประมาณก็ปืบให้ทำแค่นั้น ไม่เกินไม่ขาด และไม่ควรรวมกันหลาย ๆ ครอบครัว เพราะจะทำให้
พื้นที่ป่าเสียหาย เกิดความแห้งแล้ง ไม่เป็นผลดีต่อธรรมชาติ”

“พื้นที่มี 2 ชนิด พื้นที่ไร่ซากใหม่กับพื้นที่ไร่ซากเก่า มันต่างกันและพันธุ์ข้าวบางชนิดชอบพื้นที่เก่า บางชนิดชอบพื้นที่ใหม่ แต่ถ้าเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ให้ทำทั้งพื้นที่เก่า และพื้นที่ใหม่ ถ้าเป็นพืชผักต่าง ๆ ทำอยู่ในพื้นที่ใหม่ไม่ค่อยงาม พืชผักชอบอยู่พื้นที่เก่าถึงจะได้ผลผลิตดี ถ้าจะใช้พื้นที่ให้ทำทั้งพื้นที่เก่าส่วนหนึ่งและพื้นที่ใหม่ส่วนหนึ่ง ทำไม่มากไม่น้อยพอประมาณของครอบครัว ของบุคคล เป็นการ

รักษาพื้นที่ ถ้าป่าใหญ่ ป่าแกมมีต้นน้ำลำธารหรือห้วยในบริเวณนั้นไม่ควรไปทำ ถ้าทำแล้วเป็นการทำลายแหล่งน้ำ ถ้าไม่มีน้ำไม่มีป่า เราก็อยู่ไม่ได้ต้องอาศัยพึ่งพากัน อย่างไม้ไผ่มีอายุสั้นและขึ้นเร็ว ถ้าเป็นต้นไม้ใหญ่ป่าดิบต้นไม้มีการสร้างตัวช้า กว่าจะโตขึ้นมาได้ต้องใช้เวลา นานกว่าไม้ไผ่ เราต้องดูพื้นที่ เลือกพื้นที่ให้เป็น ส่วนไหนเป็นป่าแก่ ป่าดิบ ส่วนไหนมีไม้ไผ่เยอะ เราต้องแยกแยะป่าให้ถูก ถ้าแยกแยะป่าไม่ถูก ต่างคนต่างเอาแต่ใจตัวเอง ไม่คิดถึงธรรมชาติ มันก็จะไม่ดี”

ช่วงเวลาหนีดหน้อย

ในช่วงเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ พื้นที่ที่จับจองไว้จะเริ่มทำการตากถางเพื่อเตรียมพื้นที่รอฝนและเพาะปลูก

การเตรียมพื้นที่ จะเริ่มด้วย การฟันไร่ คือการตัดฟันต้นไม้และกำจัดวัชพืชต่าง ๆ เพื่อให้ง่ายกับการเผาไร่ ถ้าเป็นไร่ใหญ่จะตัดบริเวณที่เป็นไม้เนื้ออ่อน สูงจากพื้นดินขึ้นมา ถ้าเป็นกอไผ่จะตัดให้ใกล้พื้นดินเพื่อความปลอดภัยเวลาเผาเพราะหากตัดสูงจากพื้นดินมากไป เวลาเผาไผ่จะแห้งและหักล้มลงมาได้ เมื่อฟันไร่เสร็จจะตากแดดทิ้งไว้ประมาณ 1-2 เดือน

อย่างไรก็ตามก่อนจะไปฟันไร่ยังมีข้อห้าม ความเชื่ออีกว่า

- เมื่อลงจากบ้านต้องเอาจี๊ดเข้ามาโปรยใส่บันไดเพื่อหลบหลีกเจ้าที่เจ้าทาง สัตว์มีพิษ สัตว์ที่เป็นอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เจอกันระหว่างเดินทาง และขอให้ภูตผีปิศาจ สิ่งที่เป็นมารทั้งหลายทุกสิ่งทุกอย่างตาบอด
- แม่บ้านที่อยู่บ้านห้ามเผาห้ามปิ้งในเตาไฟเพราะจะเกิดอันตรายกับพ่อบ้าน
- ส่วนพ่อบ้านในช่วงที่กำลังฟันไร่ห้ามตะโกนคำ ไม่ควรขานรับเสียงตะโกนเรียก ไม่ควรพูดว่าวันนี้เสร็จแน่ ๆ และเมื่อถึงเวลากลับก็ไม่ควรพูดว่าจะกลับแล้วแต่ต้องพูดว่าจะไปแล้ว ชาวบ้านให้เหตุผลว่าสมัยก่อนมีเสือเยอะ และมีเสือสมิง ถ้าบอกว่ากลับแล้ว เสือสมิงอาจจะไปรอที่บ้านได้
- ถ้าเห็นเต่าคูลานอยู่ในพื้นที่หรือมีหน่อไม้ขึ้นกลางพื้นที่ ให้เลี้ยงไปฟันอีกด้านหนึ่งเพื่อให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็นอยู่นอกพื้นที่ เพราะทั้งเต่าและหน่อไม้เป็นलगบอกเหตุไม่ดี ความลำบากจะมาเยือน

เมื่อย่างเข้าสู่หน้าแล้งของเดือนมีนาคม – เมษายน สภาพอากาศแห้ง ท้องฟ้าโปร่ง การเผาไร่ หลังจากตัดฟืนต้นไม้อายุและตากแดดจนแห้งจะเป็นงานหนึ่งที่คนในครอบครัวและเพื่อนไร่ข้างเคียงมาช่วยเหลือกัน เพราะการเผาพร้อมกันหลายครอบครัวจะได้ไม่ต้องทำแนวกันไฟ การเผาไร่ในประโยชน์ของชาวบ้านคือ เพื่อให้ดินสุก เมล็ดหญ้าที่อยู่ในดินหรือที่ร่วงจากการตัดฟืนไม้อายุแห้งตาย จี๋เฝ้าจากการเผาไหม้ที่ติดอยู่หน้าดินเมื่อโดนฝนก็จมลงดินกลายเป็นปุ๋ยให้กับพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่จะหยอดลงดินหลังการเผา

การเผาไร่จะควั่นที่ท้องฟ้าโปร่ง ลมไม่เบาและไม่แรงเกินไป และไม่เลือกเผาวันอาทิตย์เพราะจะทำงานช้า ก่อนไปเผาไร่แม่บ้านหรือพ่อบ้านจะเอาจี๋เฝ้ามากองไว้ที่หน้าบันได 3 กอง เอาพริกแดงมาปักไว้บนกองจี๋เฝ้าเพื่อช่วยเพิ่มธาตุไฟให้แรงขึ้น ให้การเผาไร่ไหม้ให้หมด เป็นจี๋เฝ้าทั้งผืน และบางครั้งครัวอาจจะเอาจี๋เฝ้ามาโปรยใส่บันไดอีกครั้งเพื่อป้องกันสิ่งไม่ดีไม่ให้เข้าบ้าน ชาวบ้านเชื่อว่าจี๋เฝ้าสามารถขับไล่สิ่งไม่ดีให้พ้นจากบ้านได้ เป็นการคุ้มกันบ้าน หากไม่ทำอาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยได้

เมื่อไปถึงไร่ต้องเคาะไม้ เคาะดินในไร่พร้อมส่งเสียงบอกให้เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา สัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ออกจากไร่ก่อน และดูทิศทางของลมว่าพัดจากทิศไหนไปทิศไหนโดยใช้ควันบุหรี่แล้วลงมือเผา หลังจากเผาไร่เสร็จจะทำสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของอีกครั้ง แล้วหว่านพริกพร้อมผักชีเพื่อให้จมลงในจี๋เฝ้าเพราะกลางคืนเมื่อจี๋เฝ้าโดนหมอกจะยุบไปพร้อมกับเมล็ด ช่วยคลุมเมล็ดไม่ให้ไหลไปกับน้ำและป้องกันสัตว์เข้าไปกิน ปลุกข้าวโพดเพื่อเก็บฝักในช่วงหยอดข้าว ปลุกตะไคร้ 3 กองใกล้กับที่จะปลุกกระต๊อบ ปลุกมันสำปะหลัง ฟักทอง ฟักเขียวไว้ริมไร่เพื่อไม่ให้สัตว์เข้ามาหากินข้าวในไร่เพราะพืชเหล่านี้จะออกผลพร้อม ๆ กับข้าวออกรวง ปลุกถั่วฝักยาว แตงไทย และพืชทนแล้งทุกชนิด ทั้งไร่ไว้ประมาณ 2-3 อาทิตย์ หรือ 1 เดือนจึงกลับมาไร่อีกครั้ง

การรื้อไร่ ก็เพื่อเผาเศษไม้ที่ยังไหม้ไฟไม่หมด โดยเก็บเศษไม้มากองรวมกันและเผาอีกครั้ง แต่ถ้ายาการเผาไร่ครั้งแรกแล้วไฟกินดีมากจนไม่ต้องรื้อไร่ ชาวบ้านจะถือว่าไม่ดี ถือว่าดีหลอกเพราะไม่น่าจะเป็นไปได้ จะต้องแก้ไขโดยหาเศษไม้จากนอกไร่มากองไว้ในไร่ 3 กองและทำการรื้อเพื่อเผา หลังจากนั้นจึงลงมือปลุกกระต๊อบและคายหญ้าครั้งแรก รวมถึงปลุกเผือก ผักกาด ผักชี มะเขือ ผักปลั่ง นองกะว่อง ผักไผ่ ต้นหอม แมงลัก ฯลฯ

ตลอดเดือนพฤษภาคม การคายหญ้าจะทำอย่างต่อเนื่องเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการหยอดข้าว พืชผักที่ยังไม่ได้ปลุกและปลุกไปแล้วแต่ไม่ขึ้นจะปลุกซ้ำอีกครั้งในเดือนนี้เพราะเริ่มมีฝนตกบ้างในบางช่วง ผักที่ปลุกเป็นประเภทหัว แตง บวบ มัน และปลุกดอกไม้ไว้ใช้ในพิธีกรรม เช่น หงอนไก่ ดาวเรือง

ช่วงเวลาสำคัญ

เมื่อฝนตกมากขึ้นในช่วงเดือนมิถุนายน การหยอดข้าว จะเป็นงานสำคัญที่ทุกคนในครอบครัว รวมถึงญาติพี่น้องจะร่วมแรงร่วมใจกัน ชาวบ้านจะดูวันที่เป็นมงคล เช่น วันจันทร์ วันพฤหัสบดี หรือใช้วันเกิดของแม่บ้านก็ได้ และดูช่วงข้างขึ้นที่เป็นมงคลโดยดูจากตำรา หรือถามผู้เฒ่าผู้แก่

การหยอดข้าวมีระยะเวลาเพียง 1 เดือนที่แต่ละครอบครัวจะต้องหยอดให้เสร็จ แต่จะเริ่มหยอดได้เมื่อไหร่ก็ต้องขึ้นอยู่กับว่าเป็นป่าอ่อนหรือป่าแก่ และต้องหยอดให้เสร็จก่อนถึงวันพระ เช่น ในเดือนมิถุนายนของปีนี้ (2551) ถ้าเป็นป่าอ่อน ดินค่อนข้างแข็ง จะเริ่มหยอดข้าวตั้งแต่วันพฤหัสบดี ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 7 จนถึงขึ้น 14 ค่ำ เดือน 7 ก่อนวันพระขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 ถ้าเป็นป่าแก่ที่ดินมีความร่วนและอ่อนนุ่มจะเริ่มหยอดข้าวตั้งแต่วันพฤหัสบดี แรม 1 ค่ำ เดือน 7 จนถึงแรม 7 ค่ำ เดือน 7 ก่อนวันพระแรม 8 ค่ำ เดือน 7

การที่ช่วงเวลาหยอดข้าวไม่ตรงกันมีเหตุผลสำคัญในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีปุ๋ยเยอะ ปุ๋ยน้อย ถ้าดินมีความแข็งปลูกในป่าอ่อนต้องหยอดข้าวในช่วงข้างขึ้นเพื่อให้ทันเก็บเกี่ยว แต่ถ้าดินมีความอ่อนนุ่มปลูกในป่าแก่ต้องหยอดข้าวในช่วงข้างแรมเพื่อไม่ให้ต้นข้าวดิ้นเกินไป หากหยอดข้าวในป่าแก่ช่วงข้างขึ้นต้นข้าวจะเจริญเติบโตเร็ว ต้นสูง ใบเขียวเข้ม ออกรวงเร็ว ออกรวงเยอะ แต่เมล็ดลีบ ไม่สมบูรณ์ เพราะปุ๋ยเยอะเร่งให้ข้าวโตไวแต่ไม่สมบูรณ์ ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวดิ้น” การแก้ไขคือ ต้องตัดใบข้าวทิ้งครึ่งใบเพื่อหยุดการเติบโตชั่วคราว อย่างไรก็ตามการหยอดข้าวอาจเลยไปถึงเดือนกรกฎาคมก็ได้ขึ้นอยู่กับฤกษ์ดีที่เป็นมงคลในแต่ละปี

ก่อนเริ่มหยอดข้าวพ่อบ้านจะต้องทำ “บือชีเบาะ” ปลูกข้าวเก้ากอเพื่อเป็นแม่ข้าวก่อน โดยตัดไม้ไผ่มา 1 ลำ ยาวประมาณ 1 วา ผ่าเป็น 4 ซีกเอามาผูกต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วตัดไม้ไผ่อีก 1 ซีกผ่าตรงปลายให้แยกจากกันเล็กน้อย ปักไว้กลางสี่เหลี่ยม ห่อใบไม้ที่มีดินและพันธุ์ข้าวที่จะปลูกเสียบไว้กับไม้ไผ่ที่ปักเอาไว้ แล้วเอาดอกไม้วางไว้ที่โคนไม้ไผ่และเทน้ำในกระบอกไม้ไผ่ลงที่ดอกไม้แล้ววางลงคู่กัน จุดเทียน 1 อันปักไว้แล้วอธิษฐานบอกกล่าวพระแม่ธรณีว่า “จะทำกินปีหนึ่ง ขอให้ทำขึ้นพอกินพอใช้” แล้วขุดหลุม 9 หลุม เอาพันธุ์ข้าวที่อยู่ในห่อใบไม้หยอดลงในหลุม แล้วขุดหลุมหยอดข้าวรอบบือชีเบาะอีกครั้งเพื่อเป็นการคุ้มครองบือชีเบาะ ในกรณีที่ลูกแยกไปทำไร่ของตัวเองอีกผืน พ่อจะเป็นคนทำพิธีให้แต่ให้ลูกเป็นคนหยิบพันธุ์ข้าวที่จะปลูกจะหยอดลงในไปหลุม 9 หลุมเอง หลังจากนั้นจึงหยอดข้าวในไร่จนเสร็จทั้งผืน

การหยอดข้าวจะใช้ไม้ไผ่ทำเป็นค้ำเสียบไปที่หัวเสียมเจาะลงไปดินให้เป็นหลุมลึกพอประมาณ เพื่อให้คนที่เดินตามหลังหยอดเมล็ดข้าวห่างประมาณ 7-8 เมล็ดลงไปแล้วใช้เท้าเขี่ยดินมาคลุมหลุมเพื่อป้องกันลมและนกมากินเมล็ดข้าว

ก่อนกลับบ้านจะขุดหลุมใหญ่ 1 หลุมไว้ท้ายไร่ หีบพันธุ์ข้าว 1 กำมือ กลับตาแล้วใส่ข้าวลงไป
ในหลุม กลับตาอีกครั้งเอาเสียมทิ่มลงไปหลุม พร้อมอธิษฐานว่า “ถ้ามีสัตว์ตัวใดมากินข้าว ขอให้ตามอง
อะไรไม่เห็น” ชาวบ้านเรียกพิธีนี้ว่า “เซอเดอหล่าย” หลังจากนั้นชาวบ้านจะคายหญ้าอย่างสม่ำเสมอจนกว่า
ข้าวจะตั้งท้องจึงไม่ต้องคายหญ้าบ่อย ๆ อีก

ชนิดของพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกจะขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละครอบครัวและขึ้นอยู่กับว่าถูกชะตา
กับคนปลูกหรือไม่ แต่ละครอบครัวจะใช้พันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ปลูกในไร่ผืนเดียว มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว
4-5 พันธุ์ 6-7 พันธุ์ หรือ 7-9 พันธุ์ โดยมีข้าวเหนียว 1-2 พันธุ์ ซึ่งจะใช้พันธุ์ข้าวมากหรือน้อยชนิดขึ้นอยู่กับ
ว่าเก็บพันธุ์ข้าวไว้กี่พันธุ์และต้องการปลูกกี่พันธุ์ในปีนั้น ๆ การใช้พันธุ์ข้าวหลากหลายพันธุ์เป็นการป้องกัน
ความเสี่ยงหากข้าวบางพันธุ์เกิดเสียหาย ได้ผลผลิตไม่มากก็ยังได้ข้าวพันธุ์อื่นมาทดแทน และข้าวแต่ละ
พันธุ์มีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวต่างกันซึ่งช่วยลดปัญหาการเก็บเกี่ยวทั้งในเรื่องแรงงานและเวลา เพราะหาก
ปลูกพันธุ์เดียว หรือ 2 พันธุ์ เมื่อเกิดปัญหาจะทำให้ได้ข้าวไม่พอกิน หรือถ้าได้ข้าวดีแต่สุกพร้อมกันทั้งผืนก็
จะต้องใช้แรงงานมากหรือทำงานหนักขึ้นเพื่อเกี่ยวข้าวให้ทัน

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวดั้งเดิมของท้องถิ่นเป็นข้าวอ่อนปลูกได้ทั้งป่าอ่อนและป่า
แก่ เช่น บือโบไคโล่, บือกุกลิ, บืออ้วงบ่อง, บือเลไค และบือเถอ (ต้องเป็นป่าอ่อน 3 ปีขึ้นไปจึงปลูกได้)
ปลูกได้เฉพาะป่าแก่ เช่น บือบ่องยูเย่, บืออั่วพู, บืออ้วงเซอหนู และบือโปโล่ง พันธุ์ข้าวแข็งปลูกได้ที่ไร่
และที่นา เช่น บือพูโก, บือเบโหว่, บืออิโกล และบือหย่องไห่ พันธุ์ข้าวเหนียว เช่น ไอง่โหว่เบ, ไอง่เซอู,
ไอง่เซอพู (ข้าวเหนียวดำ) และไอง่คองเหล่อ

พันธุ์ข้าวใหม่ที่แลกเปลี่ยนมาจากญาติพี่น้องหมู่บ้านอื่น เช่น บือพะเพอ, บือโทคอง, บือเนอเมอ, บือ
บิคลิ, บือคูกิ, บืออองเจอ, บือบ่องทุ่ผะ, บือพูอั่ว, บือโทกู, บืออ้วงพะดู และบือโปโลว พันธุ์ข้าวเหนียว
เช่น ไอง่เซอ (ดำทั้งคันและใบ) ไอง่กะซ่องแม, ไอง่สะเท่, ไอง่ภูผา และไอง่เพอไซ

ความหลากหลายของพันธุ์พืชที่ปลูกในไร่ เช่น บือเก (พันธุ์ข้าวโพด) มี 6 ชนิด ได้แก่ บือเก้เซอ
(ข้าวโพดหวาน) บือเก้ไอง่ (ข้าวโพดข้าวเหนียว) บือเก้โก้ย (ข้าวโพดลาย) บือเก้พู (ข้าวโพดเล็ก) บือเก้พะดู
(ข้าวโพดใหญ่) บือเก้กะติ (ข้าวโพดม้า) โลเค้ชา (พันธุ์ฟักทอง) มี 7 ชนิด ได้แก่ โลเค้พู, โลเค้พะดู, โลเค้
เซอเอะหนู (ฟักทองนมลิง) โลเค้ดีชู (ฟักทองคางคก) โลเค้กะซ่องแม (ฟักทองงาช้าง) โลเค้กะซ่องที เป็นต้น
คู้ถิ (พันธุ์เผือก) มี 10 ชนิด เช่น คู้อาติ (เผือกลูกเยอะ) คู้ไผ่ชา (เผือกมะพร้าว) เป็นต้น เหล่อชา (พันธุ์ฟัก) มี
4 ชนิด เช่น เหล่อชีหน่อ, เหล่อพะทอ เป็นต้น ถู้ชา (พันธุ์ถั่วฝักยาว) มี 6 ชนิด เช่น ถู้นุบือ, ถู้โก้ย เป็น
ต้น บู่โก (พันธุ์มันสำปะหลัง) มี 3 ชนิด เช่น บู่โกพะดู, บู่โกโท่ง เป็นต้น เนเซอขวาลี (พันธุ์มัน) มี 5 ชนิด
เช่น เนเซอขวาก่องมะลิ, เนเซอขวาล่อเมอ เป็นต้น ถี้ชา (พันธุ์แดง) มี 7 ชนิด เช่น ถี้หมิงชา, ถี้พิ เป็นต้น
เงอเกชา (พันธุ์พริก) มี 3 ชนิด เช่น เงอเกซ่องเาะ, เงอเกยูอิ เป็นต้น หว่องยี้ (ตะไคร้) นะกะถิ (ผักชี)
หว่องไล้ (แมงลัก) นองเกอหว่อง, โฟ่แก่, บ่องบาชา, เอถิ (จิง) เอไซถิ (ขมิ้น) มี 4 ชนิด เช่น เอไซเซอ (ข่าดำ)

เอ้ไซ้พู (ข่าเล็ก) เอ้ไซ้อ้ว (ข่าขาว) เอ้ไซ้บ่อง (ข่าเหลือง) ย่าบ่อง (ขมิ้น) มี 2 ชนิด เช่น ย่าบ่องโท่กู (ขมิ้นแดง) ย่าบ่องเซ่อ (ขมิ้นดำ) บือกสิ, เกอวีซ่า, ถี่ลื้อ (น้ำเต้า) ถี่ลื้อพะท้อ, ถี่ลื้อโปวโลว, เทอกูซา, เทอกูโปวโลว, เทอกูพะท้อ, เกอจีซา (มะละกอ) เด (งา) เคอ้ว (งาขาว) เดเซ่อ (งาดำ) น่อง, ไป่ซา, ซิปง, เบาะกะเจียซ่า, โฟ่งฟิดู เป็นต้น

ช่วงเวลาความสุข สนุกสนาน

หลังการดูแลเอาใจใส่มาตลอดระยะเวลา 4 เดือน ข้าวในไร่ก็ค่อย ๆ ทอยสุกเป็นสีเหลือง การเกี่ยวข้าว จึงเริ่มขึ้นเมื่อเข้าสู่เดือนตุลาคม ข้าวที่สุกก่อนจะถูกเก็บเกี่ยว มัดด้วยดอกลีววางไว้บนตอซังเพื่อตากให้แห้ง ข้าวที่สุกเป็นพันธุ์สุดท้ายจะต้องเหลือไว้แก้ากอเพื่อเป็นฟืนบือโย และจากฟืนบือโยไปหาบือชีเบาะก็ต้องเหลือไว้อีก 1 แถวเพื่อเป็นสะพาน เมื่อเกี่ยวส่วนอื่นหมดแล้วจึงมาเกี่ยวฟืนบือโย สะพาน และบือชีเบาะตามลำดับ ข้าวที่อยู่ในบือชีเบาะจะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเป็นบือหมูเพื่อเอาไปแขวนไว้กับต้นไม้ใช้ในพิธีฟาดข้าว

การเกี่ยวข้าวจะให้แม่บ้านเกี่ยวก่อน 3 กำแล้วคนในครอบครัวเกี่ยวต่อ แต่คนที่ทำงานเก่งและทำงานเร็วจะลงมือก่อนเพื่อให้งานเสร็จเร็วและได้ข้าวเยอะ ข้าวที่เกี่ยวแล้วจะตากแดดให้แห้ง ประมาณ 1 เดือนจึงจะฟาดข้าว เมื่อข้าวแห้งดีแล้วในตอนเย็นของวันฟาดข้าวจะเตรียมลานสำหรับฟาดข้าว โดยนำผ้าพลาสติกหรือเสื่อไม้ไผ่มาปูใกล้กับบริเวณที่ทำบือชีเบาะ นำไม้ไผ่มาปักเป็นหลักไว้เพื่อกันข้าวล้ม ทำซังม่ง (ที่ฟาดข้าว) โดยใช้ไม้ไผ่มาผูกติดกันจำนวน 3 ลำบ้าง 5 ลำบ้าง 7 ลำบ้าง หรือ 9 ลำบ้าง แต่ต้องให้เป็นจำนวนคู่เพื่อให้ได้ข้าวมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จะทำซังม่งทั้ง 4 ด้านหรือไม่กี่ด้านขึ้นอยู่กับจำนวนข้าวที่ได้มากหรือน้อย หลังจากนั้นแบกข้าวในไร่มากองรวมกันไว้ที่ลานจนหมด แยกพันธุ์ข้าวไว้ต่างหาก แล้วจึงแบกฟืนบือโย สะพาน และบือชีเบาะ เอาฟืนบือโยผูกรวมกับดอกลีวแขวนไว้กับหลักไม้ไผ่ 3 หลัก หั่ว กลางท้าย เอาบือหมูผูกรวมกับดอกลีวและเกี่ยวแขวนไว้กับหลักไม้ไผ่อีก 1 หลักอยู่นอกลานฟาดข้าวแต่ต้องให้บือหมูอยู่เหนือซังม่ง ใกล้กับไม้ไผ่ที่แขวนบือหมูและฟืนบือโยจะมีต้นกล้วย ต้นอ้อย และที่โคนต้นจะมีตะกร้าไม้ไผ่หรือกรวยสำหรับใส่อาหาร เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว และน้ำ

ก่อนการฟาดข้าวแม่บ้านจะจุดเทียน 3 อันไว้ที่ซังม่งและ 1 อันที่บือหมูเพื่ออธิษฐาน ทำพิธีเรียกขวัญฟืนบือโยให้มาดูแลข้าว ให้ได้ข้าวเยอะ ๆ โดยเอาฟืนบือโยมาฟาดก่อน ลูกหลานเอาสะพานมาฟาด คนที่มาช่วยเอาข้าวในกองมาฟาดแล้วพัก ทำแบบนี้จนครบ 3 รอบแล้วช่วยกันฟาดข้าวจนหมด เวลาเลี้ยงข้าวคนที่มาช่วยฟาดก็ต้องหุงให้เหลือข้าวเพื่อให้มีข้าวเหลือกินไปตลอดปี

วันรุ่งขึ้นข้าวที่ฟาดเสร็จจะนำมาโบกเพื่อให้เศษฟาง เปลือกข้าว ฝุ่น ผงต่าง ๆ พัดออกไป ก่อนการโบกข้าวเจ้าของไร่ (แม่บ้านหรือพ่อบ้านก็ได้) จะเอาดินปลวก ทุ้ไก่คั่ว จิงใส่ในห่อใบไม้แล้วเสียบไว้กับไม้ปักที่กองข้าว เอาเคียว มีดคายหญ้าวางไว้ที่กองข้าว กัดห่อใบไม้มาเคียว กัดเคียวกับมีดแล้วบ้วนใส่ในกองข้าวพร้อมอธิษฐานขอให้ได้ข้าวเยอะขึ้น คนที่มาช่วยจะตวงข้าวใส่กระด้งแล้วสาธตเข้าไปในวงที่โบกข้าวซึ่ง

มีผู้ร่วมวงประมาณ 2-3 คนแต่เจ้าของไร่ต้องโบกก่อน 3 กระดังโดยใช้เปลือกไม้ไผ่บงมาโบก หรือไม้โบกที่
สานขึ้นจากไม้ไผ่ หลังจากนั้นจึงสับเปลี่ยนให้คนอื่น ๆ เข้าร่วมวง

ในเช้าวันรุ่งขึ้นจะตวงข้าวขึ้นยั้ง ซึ่งเจ้าของไร่จะทำพิธีเดียวกับตอนโบกข้าวเพื่อขอให้ได้ข้าวเยอะ
ขึ้นเช่นกัน ถ้ายังไม่มียั้งข้าวจะตวงข้าวเพื่อให้รู้ว่าได้กี่ปีบโดยใส่กระสอบปุ๋ยเอาไว้ (ปัจจุบันไม่มีการทำยั้ง
ข้าวแล้ว จะใส่กระสอบปุ๋ยแล้วเก็บไว้บนกระต๊อบ) คนที่ตวงข้าวขึ้นเป็นคนตวงก่อน การตวงข้าวว่าได้กี่ปีบ
จะเริ่มนับหลังจากที่ตวงข้าวไปแล้ว 3 ปีบ ปีบต่อไปจึงจะเริ่มนับเป็นหนึ่ง

ข้าวเปลือกที่ฟาดแล้วเมื่อต้องการทำเป็นข้าวสารจะนำไปตากแดดก่อนแล้วเอาไปตำในครกกะเดื่อง
หรือสีด้วยเครื่องสีข้าว การตำข้าวด้วยครกกะเดื่องจะตำจนได้ข้าวขาว เสร็จแล้วจึงเอามาฝัดเพื่อแยก
ปลายข้าว และข้าวสารออกจากกัน

การคัดเลือกและเก็บรักษาพันธุ์ข้าว

ต้องการพันธุ์ข้าวที่ต้นและรวงสมบูรณ์ เมล็ดไม่ลีบ รวงเท่ากัน เมล็ดใหญ่ ต้องเอาแก่ที่สุดและสุก
พร้อมกันทั้งรวง ตัดเอามาตากแดดให้แห้งประมาณ 1 อาทิตย์ เอามาฟาดหลังจากที่ฟาดข้าวทั้งหมดแล้ว
เก็บใส่ตะกร้าโดยกันตะกร้าและด้านข้างปูด้วยใบระกำแห้งหรือใบกล้วยแห้งปิดปากตะกร้าแล้วนำไปเก็บไว้
ในที่แห้ง

เดือนธันวาคม ทุกบ้านทุกหลังคาเรือนจะมี **ประเพณีกินข้าวใหม่** เป็นการเฉลิมฉลองการได้ข้าวในปี
นี้ ซึ่งหากไม่มีการกินข้าวใหม่ก่อน จะทำการเพาะปลูกในปีต่อไปไม่ได้ การกินข้าวใหม่จะทำในวันอาทิตย์
เพราะจะทำให้ข้าวหมดข้า คนในครอบครัวจะช่วยกันเตรียมข้าวเตรียมแกง โดยตวงข้าว 1 ปีบหรือให้ได้
ข้าว 1 หม้อ ตากแดดสักพัก นำไปตำแล้วเอามาหุง หาเผือก มัน กุ้ง หอย ปู ปลา มาแกงรวมกัน เอาทุ้ไก่
ตุ๋น (มีลักษณะเป็นเถายาว) มาผุกกับหม้อข้าว หม้อแกง ขาเตา เอามีด เสียม จอม เคียว เครื่องมือเครื่องใช้
ในครัวและทำเกษตรมาวางรวมกันแล้วตักข้าว ตักแกงมาวางเป็นการเลี้ยงขอบคุณที่ช่วยให้ได้ข้าวกินในปี
นี้แล้วชวนญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านมากินข้าวใหม่ร่วมกัน

ปฏิทินการเพาะปลูกข้าวไร่ในรอบ 1 ปี

เดือน \ กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
เลือกพื้นที่ เตรียมพื้นที่ (พื้นที่ไร่)		→										
เผาไร่ รื้อไร่ และปลูก ผัก เช่น พริก, ผักชี, ข้าวโพด, มันสำปะหลัง ฟักทอง, แตง, พืชทนแล้งทุกชนิด ฯลฯ			→									
ดายหญ้า และปลูกผัก ประเภทแตง, บวบ, มัน และดอกไม้					→							
หยอดข้าว						→						
ดูแลข้าว ดายหญ้า							→					
เกี่ยวข้าว ฟาดข้าว โบกข้าว ตวงข้าวขึ้นยุ้ง										→		
กินข้าวใหม่												→

5.3. ผลที่เกิดขึ้นหลังการวิจัย

โครงการมีระยะเวลาในการดำเนินงาน 1 ปีซึ่งได้ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์และได้แนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญา โดยนำภูมิปัญญาลือกาเวมาปรับใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินของชุมชนอย่างเหมาะสม และเปิดพื้นที่ให้ลูกหลานได้มีโอกาสเรียนรู้การนำภูมิปัญญาลือกาเวมาปรับใช้ร่วมกับผู้ใหญ่ซึ่งเป็นแนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา ในขณะเดียวกันก็จะได้มีการสำรวจแนวเขตพื้นที่ทำกินร่วมกับเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรและเจ้าหน้าที่มูลนิธิสืบนาคะเสถียรเพื่อให้มีความชัดเจนในพื้นที่ทำกินและลดความขัดแย้งกับทางเจ้าหน้าที่ และในการระหว่างนั้นก็จะได้สำรวจพื้นที่ข้อห้าม ความเชื่อเพื่อคว่ำทำไม้บรรพบุรุษจึงหวงห้ามไว้ไม่ให้ใช้ประโยชน์ทำกิน เป็นการหาคำอธิบายโดยดูจากสภาพพื้นที่จริงเพื่อเป็นข้อมูลในการบอกลูกหลานได้ว่า “ทำไมถึงไม่ให้ทำ” อีกทั้งจะได้สำรวจพันธุ์ไม้พันธุ์พืชต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ในป่าแต่ละประเภทเพื่อดูความหลากหลาย เป็นฐานข้อมูลไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาและจะกำหนดกฎระเบียบ ข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อไม่ให้บุกรุกหรือใช้ประโยชน์จากป่าเกินความจำเป็น ทั้งนี้เพราะทีมวิจัย ผู้นำชุมชน และผู้เฒ่าผู้แก่เล็งเห็นว่าสภาพแวดล้อมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป น้ำในห้วยลดลงเร็วกว่าปกติ ฤดูกาลเปลี่ยน อากาศที่ร้อนขึ้นและมาเร็วขึ้น นั่นเป็นเพราะ

คนไม่ปฏิบัติตามเวาะ 3 เวาะและมีน้อยคนที่รู้จักและเข้าใจหลักคิดของเวาะทั้ง 3 พื้นที่ ๆ ไม่ควรทำก็เข้าไปทำ ทำทนายธรรมชาติ ทำทนายสังคมศาสตร์ บางคนทำไร่เกินความพอดีแต่กลับได้ข่าวไม่พอกิน และยังมีปัญหาป่าไม้ที่จับคนทำไร่ทุกปี ประกอบกับตชด.และทหารที่เข้าพื้นที่แล้วถามหาหลักเขตของป่า แม้ว่าในปีที่ผ่านมาจะมีเฉพาะทีมวิจัยที่เก็บข้อมูลโดยการพูดคุยเป็นหลัก แต่จากการไปพูดคุย เก็บข้อมูล และชวนคิดถึงแนวทางที่จะฟื้นฟูพื้นที่ช่วยให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการที่จะรักษาป่าและต้นตอที่จะดำเนินการให้เร็วที่สุด แต่คิดที่ชุมชนยังไม่แน่ใจว่าถ้าทำไปแล้วป่าไม้จะยอมรับไหม หน่วยงานราชการ อำเภอยังไม่ยอมรับหรือไม่ เพราะเกรงว่าทำไปแล้วจะเสียเปล่า ไม่ได้รับการยอมรับ ในประเด็นนี้ที่ทีมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้นำข้อกังวลใจไปพูดคุยกับคุณทิวพร ศรีวรกุล คณะทำงานภาคประชาชน โครงการแก้ไขปัญหาดินทำกิน จ.กาญจนบุรี สถาบันองค์กรพัฒนาชุมชน (พอช.) ได้ความว่า ชุมชนสามารถดำเนินการทำแผนที่ชุมชนได้เลย ตรงไหนเป็นพื้นที่ต้นน้ำ ตรงไหนเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตรงไหนเป็นพื้นที่ทำกินให้ระบุให้หมด ให้ชุมชนเป็นคนทำเอง ซึ่ง พอช.จะผลักดันให้เกิดการยอมรับในระดับนโยบาย เพราะโครงการนี้เป็นโครงการที่สนับสนุนโดยรัฐบาลผ่านงบลงมาจาก พอช. มีอธิบดีกรมอุทยาน ฯ เป็นคณะกรรมการร่วม จึงไม่มีปัญหากับป่าไม้แน่นอน และ ต.ไล่โว่ก็มีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอยู่เป็นข้อดีและพิเศษกว่าพื้นที่อื่น ทั้ง สกว. และ พอช. เป็นภาคีเครือข่าย น่าจะเป็นแรงหนุนให้เกิดการยอมรับได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตามแผนงานดังกล่าวที่เป็นผลมาจากการวิจัยก็มีทั้งคนที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย คนที่เห็นด้วยแม้เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ได้เป็นคณะกรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านก็พร้อมจะพาไปดูพื้นที่ข้อห้ามเพราะเคยเจอและรู้ว่าอยู่ตรงไหน ส่วนคนที่ไม่เห็นด้วยก็มาพูดคุยกับหัวหน้าโครงการตรง ๆ เพราะเกรงว่าพื้นที่ทำกินจะน้อยลง จะหมุนเวียนไม่ได้เหมือนก่อน แต่เมื่อหัวหน้าโครงการอธิบายเหตุผลและเป้าหมายในการดำเนินงานพร้อมทั้งชวนเดินด้วยก็เข้าใจและตอบตกลง

ในส่วนของทีมวิจัยเองตั้งแต่เริ่มดำเนินงานมาต้องคิดให้มากขึ้น ทำงานให้มากขึ้น เพราะเหมือนคนในชุมชนกำลังมองดูว่าทีมวิจัยจะทำอะไรต่อ จะวางแผนงานอย่างไร รอคำตอบจากทีมวิจัยว่าจะทำอย่างไร ถ้าเจอปัญหาแบบนี้จะทำอย่างไร อยากให้แก้ไขปัญหาดตรงนั้น ตรงนี้ด้วย ซึ่งทีมวิจัยก็ต้องเตรียมตัวให้ดี เตรียมแผนเอาไว้ รู้สึกเหมือนเป็นความหวัง เพราะถ้าไปถามความคิดเห็น ให้คนในชุมชนช่วยคิดก็จะได้คำตอบว่าไม่รู้เหมือนกัน แต่ถ้าทีมวางแผนไว้แล้ว คนในชุมชนก็จะเห็นด้วยและช่วยเสริม

ตลอดการทำงานทีมวิจัยได้เรียนรู้การทำงานกับคนมากขึ้น เวลาไปเก็บข้อมูลจะคุยเฉพาะเจาะจงเรื่องที่ต้องการไม่ได้เพราะกลุ่มเป้าหมายจะคุยไปเรื่องอื่นก็ต้องเลยตามเลยไปก่อนแล้วค่อยกลับมาคุยเรื่องที่ต้องการ ทำให้ต้องใช้เวลาในการเก็บข้อมูลมาก แล้วอารมณ์ของคนที่เราเข้าไปคุยก็ไม่แน่นอน ต้องดูสถานการณ์ให้ดี รวมถึงภาษาที่ใช้ในการเก็บข้อมูล เพราะคำในภาษาไทยบางคำไม่มีในภาษากะเหรี่ยง เช่น คำว่า “ความสำคัญ” ไม่มีในภาษากะเหรี่ยงก็ต้องพยายามสื่อสารให้เข้าใจเพื่อให้ได้คำตอบ หรือได้ข้อมูลภาษากะเหรี่ยงมาแล้วก็ต้องมาแปลให้เป็นภาษาไทยที่ถูกต้องอีก

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย วิเคราะห์และอภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

6.1. สรุปผลการวิจัย

6.1.1. สืบค้นที่มาและความสำคัญของ “ลือกาเวาะ”

โดยสรุปแล้วก่อนที่จะมาเป็นลือกาเวาะ รวมถึงถ่งเมียวเวาะและเรียวเจียวเวาะ มีจุดตั้งต้นที่อากาศธาตุเป็นธรรมชาติ เป็นจิตวิญญาณสามารถให้ลมหายใจเข้า หายใจออกให้กับฤดูกาลและธาตุทั้ง 4 (เผาะสะ หายใจออก เอะสะ หายใจเข้า) เปรียบได้กับธาตุทั้ง 4 เป็นแม่แผ่นดิน ฤดูกาลทั้ง 3 เปรียบเหมือนพ่อแผ่นดิน ทั้งฤดูกาลและธาตุทั้ง 4 เป็นอาหารหล่อเลี้ยงชีวิตบนแผ่นดินที่ประกอบด้วยพืชพันธุ์ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในขณะที่ลือกาหรือโลกที่เกิดหลังอากาศธาตุก็มีน้ำเป็นองค์ประกอบแรก น้ำก่อให้เกิดฤดูกาล ฤดูกาลประกอบด้วยร้อน ฝน หนาว ที่ทำให้เกิดธาตุโดยมีธาตุไฟเป็นธาตุแรก ธาตุไฟที่มีความร้อนเมื่อกระทบกับความเย็นของน้ำเป็นธาตุที่สองทำให้เกิดลมซึ่งเป็นธาตุที่สาม เมื่อลมไปกระทบกับพื้นผิวน้ำเกิดการแข็งตัวกลายเป็นน้ำแข็งที่เมื่อถูกกระทบกับทั้งความร้อนและความเย็นก่อให้เกิดธาตุดินเป็นธาตุที่สี่ ซึ่งก็คือแผ่นดิน อากาศธาตุที่หมุนวนอยู่ในโลกก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดฤดูกาลและธาตุ 4 เช่นกัน นอกจากนี้ เอะเตาะซึ่งหมายถึงเวลา เวียชีหมายถึงราศี 12 เดือน หมายความว่า ฤดูกาลสามารถสร้างให้มนุษย์มีอาหารกินตามเวลาทั้ง 12 เดือน ด้วยเหตุนี้ทุกชีวิตที่อยู่บนแผ่นดินทั้งคน สัตว์ ต้นไม้ พืชพันธุ์อาหารต่าง ๆ รวมเรียกว่า วัตุธรรมชาติ

เมื่อสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นบนโลก การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกันก็ต้องเกิดขึ้นตามมา กลายเป็นสังคม และเมื่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดอยู่ร่วมกันเป็นสังคมก็ต้องมีกรอบในการควบคุมเพื่อให้เกิดความถูกต้องซึ่งเรียกว่า เวาะ ลือกาเวาะจึงเป็นเรื่องของสังคมโลก ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เกี่ยวข้องกับธรรมชาติรวมอยู่ในลือกาเวาะ แต่ลือกาเวาะไม่อาจอยู่ได้เพียงลำพังจะต้องมีสังขธรรม หลักธรรมทางศาสนาเข้ามาทำให้เกิดความพอดี ถ้ามนุษย์กระทำการสิ่งใดโดยไม่มีสังขธรรมจะทำให้เกิดความไม่สมดุลตามธรรมชาติ เพราะฤดูกาลต้องพึ่งพาอาศัยธาตุ ธาตุต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยฤดูกาล ถ้าสิ่งหนึ่งสิ่งใดถูกทำลายมากเกินไปจะกระทบถึงอากาศธาตุ ทั้งฤดูกาล ธาตุ 4 ธรรมชาติ ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับอากาศธาตุ ถ้าธรรมชาติเสีย อากาศธาตุก็เสียตามส่งผลกระทบมาถึงฤดูกาลและธาตุ ด้วยเหตุนี้เมื่อสังคมมนุษย์ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมทางศาสนาที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้เป็นกรอบในการอยู่ร่วมกันคือ ถ่งเมียวเวาะ รวมถึงเรียวเจียวเวาะที่เป็นข้อกำหนดกฎระเบียบที่ผู้มีอำนาจกำหนดไว้เพื่อความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันของทุกคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

ดังนั้นลือกาเวาะจึงเกี่ยวข้องกับคน สังคม การอยู่ร่วมกัน วิธีการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การดูแลรักษาโรค งานบุญ ประเพณี วัฒนธรรม การเล่นดนตรี การรำ การประดิษฐ์เครื่องมือ

เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีถ่วงเบี่ยงเหวี่ยงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นลึงควบคุมให้คนอยู่ในศีลในธรรม ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่ากับคนหรือธรรมชาติ และมีเรียเฉียเหวี่ยงเป็นข้อกำหนด กฎระเบียบในการปฏิบัติของคนในสังคมไม่ให้ฝ่าฝืน ไม่ทำผิดซึ่งผู้มีอำนาจสูงสุดในชุมชนเป็นผู้ดูแล

6.1.2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ไร่หมุนเวียน”

โดยสรุปการทำไร่ข้าวหรือที่เรียกว่าไร่หมุนเวียน ชาวบ้านจะเริ่มเลือกพื้นที่ในช่วงเดือนมกราคมหรือก่อนหน้า โดยเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถ้าเป็นไร่ชาจะต้องทิ้งไว้ไม่ต่ำกว่า 5 ปีเพราะหญ้าได้ต้นไม้ค่อนข้างโปร่ง ถ้าไม้ไผ่มีขนาดพอเหมาะ ดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีไม้ล้มลุกประเภทวานและต้องเป็นป่าไผ่โดยเฉพาะป่าไผ่วากหรือ, วาหมี, วาพะดู, วาปวย และวาเหล่ เหมาะกับการทำไร่ข้าวที่สุด เพราะดินดี มีความชื้น และไม่ร้อน ชาวบ้านจะดูช่วงวันข้างขึ้นในการไปเลือกพื้นที่ และก่อนออกจากบ้านจะเอาจี๊ดมาโปรยที่หน้าบันไดเพื่อไล่สิ่งไม่ดีไม่ให้พบเจอรระหว่างเดินทาง เวลาไปเลือกพื้นที่ต้องให้แม่บ้านไปด้วย เพราะคนกะเหรี่ยงถือว่าที่ดินเป็นมรดกสิทธิของผู้หญิง เมื่อเลือกพื้นที่ที่ถูกใจแล้วต้องทำพิธีดูเหมยละ (ตีป่า) เพื่อขอพื้นที่จากข่งชะริ (แม่ธรณี) เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา และเสี่ยงทายด้วยว่าพื้นที่นั้นทำกินดีหรือไม่ เหมาะแก่การเพาะปลูกหรือไม่ เมื่อเสี่ยงทายได้ผล เจ้าที่เจ้าทางอนุญาต จะทำ “ในยหล่องเหมยละ” เป็นสัญลักษณ์บอกให้รู้ว่าพื้นที่ผืนนี้มีเจ้าของแล้ว การเลือกพื้นที่นอกจากดูลักษณะที่ดีแล้วจะต้องดูด้วยว่ามีข้อห้ามความเชื่อในการเลือกพื้นที่ผืนนั้นหรือไม่ เช่น พื้นที่บนเขาที่มีลักษณะเป็นรูปลันยักข์ ห้ามทำ พื้นที่ที่มีน้ำผุดออกมาจากพื้นดิน ห้ามทำ ในพื้นที่ที่มีน้ำผุดขึ้นจากพื้นดิน ชาวบ้านเชื่อว่ามีเจ้าป่าเจ้าเขาอาศัยอยู่ ต้องทำเลยจากจุดที่มีน้ำผุดไปประมาณ 50 เมตร ภูเขา 2 ลูกมีช่องแคบอยู่ตรงกลาง หัวและท้ายช่องแคบห้ามทำ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นทางเดินของเจ้าที่เจ้าทาง ถ้าเห็นเต่าคลานอยู่ในพื้นที่ ให้เว้นพื้นที่ ๆ เจอถ้าเจอต้นไม้ต้นเดียวแต่แตกออกเป็น 2 ลำ ให้เว้นช่วงห่างจากไม้ไผ่ 2 เมตร พื้นที่ที่มีหน่อไม้ขึ้น ห้ามทำ ถ้าฝันว่าไฟไหม้ น้ำท่วม ลมพัดแรง ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ที่ตรงนั้นไม่ควรไปทำไร่อีก และห้ามทำไร่ในลักษณะที่เป็น “กระ” เช่น ทำไร่ในลักษณะคล้ายไม้ป้างปลา หรือเหมือนสามเส้าเตาไฟ หากทำผิดโดยไม่ได้ตั้งใจจะต้องแก้เคล็ด เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้ว ชาวบ้านจะฟันไร่เพื่อตัดฟันต้นไม้และกำจัดวัชพืชต่าง ๆ ให้ง่ายกับการเผาไร่ แต่ก่อนจะไปฟันไร่ก็มีข้อห้าม ความเชื่ออีก เช่น เมื่อลงจากบ้านต้องเอาจี๊ดมาโปรยไล่บันไดเพื่อหลบหลีกเจ้าที่เจ้าทาง สัตว์มีพิษ สัตว์ที่เป็นอันตรายต่าง ๆ แม่บ้านห้ามเผาห้ามป้างในเตาไฟในช่วงที่กำลังฟันไร่ห้ามตะโกนคำ ไม่ควรขานรับเสียงตะโกนเรียก ไม่ควรพูดว่าวันนี้เสร็จแน่ ๆ

ประมาณเดือนมีนาคม – เมษายน สภาพอากาศแห้ง ท้องฟ้าโปร่งเหมาะกับการเผาไร่ การเผาไร่ก็เพื่อให้ดินสุก เมล็ดหญ้าที่อยู่ในดินหรือที่ร่วงจากการตัดฟันไม้แห้งตาย จี๊ดจากการเผาไหม้ที่ติดอยู่หน้าดินเมื่อโดนฝนก็จมลงดินกลายเป็นปุ๋ยให้กับพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่จะหยอดลงดินหลังการเผา ก่อนไปเผาไร่แม่บ้านหรือพ่อบ้านจะเอาจี๊ดมากองไว้ที่หน้าบันได 3 กอง เอาพริกแดงมาปักไว้บนกองจี๊ดเพื่อช่วยเพิ่มธาตุไฟให้แรงขึ้น ให้การเผาไร่ไหม้ให้หมด เป็นจี๊ดถ้างดิน และอาจจะเอาจี๊ดมาโปรยไล่บันไดด้วยก็ได้

เพื่อป้องกันสิ่งไม่ดีไม่ให้เข้าบ้าน และก่อนลงมือเผาก็ต้องเคาะไม้ เคาะดินในไร่พร้อมส่งเสียงบอกให้เจ้าที่ เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ออกจากไร่ด้วย หลังเผาเสร็จจะทำสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของอีกครั้ง แล้วหว่านพริก ผักชี ข้าวโพดในไร่ หว่านตะไคร้ใกล้กับกระต๊อบ หว่านมันสำปะหลัง ฟักทอง ฟักเขียวไว้ริมไร่ หลังจากนั้นประมาณ 2-3 อาทิตย์ หรือ 1 เดือนจึงกลับมาไร่เพื่อเผาเศษไม้ที่ยังไหม้ไฟไหม้หมด แล้วจึงปลูกกระต๊อบ คายหญ้าครั้งแรก ปลูกเผือก ผักกาด ผักชี มะเขือ ผักปลัง นองกะว่อง ผักไผ่ ต้นหอม แมงลัก ฯลฯ และตลอดเดือนพฤษภาคม จะคายหญ้าอย่างต่อเนื่องเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับหยอดข้าว และปลูกผักประเภทถั่ว แตง บวบ มัน และปลูกดอกไม้ เช่น หงอนไก่ ดาวเรือง

ประมาณเดือนมิถุนายนฝนตกมากขึ้น ชาวบ้านจะลงมือหยอดข้าวโดยดูวันดีที่เป็นมงคล และเป็นช่วงข้างขึ้น การหยอดข้าวมีระยะเวลาเพียง 1 เดือนแต่จะเริ่มหยอดได้เมื่อไรนั้นต้องขึ้นอยู่กับว่าเป็นป่าอ่อนหรือป่าแก่เพราะต้องดูความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีปุ๋ยเยอะ ปุ๋ยน้อย ถ้าดินมีความแข็งแรงปลูกป่าอ่อนต้องหยอดข้าวในช่วงข้างขึ้น แต่ถ้าดินมีความอ่อนนุ่มปลูกป่าแก่ต้องหยอดข้าวในช่วงข้างแรม ก่อนหยอดข้าวจะต้องทำ “บือชีเบาะ” ปลูกข้าวเก้ากอเพื่อเป็นแม่ข้าวก่อน หลังจากนั้นจึงค่อยหยอดข้าวในไร่ การหยอดข้าวจะใช้ไม้ไผ่ทำเป็นค้ำมเสียบไปที่หัวเสียมเจาะลงไปในดินให้เป็นหลุมลึกพอประมาณเพื่อให้คนทีเดินตามหลังหยอดเมล็ดข้าวแห้งประมาณ 7-8 เมล็ดลงไปแล้วใช้เท้าเขี่ยดินมากลบหลุมเพื่อป้องกันมดและนกมากินเมล็ดข้าว ชนิดของพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกจะขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละครอบครัวและขึ้นอยู่กับว่าถูกชะตากับคนปลูกหรือไม่ พันธุ์ข้าวที่ปลูกในไร่ 1 ฝืนจะมีหลายพันธุ์ มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวซึ่งมีทั้งพันธุ์ดั้งเดิมและพันธุ์ที่แลกเปลี่ยนมาจากญาติพี่น้องหมู่บ้านอื่น

ประมาณเดือนตุลาคม ข้าวในไร่ทยอยสุกเหลืองถึงเวลาเก็บเกี่ยวโดยเลือกเกี่ยวข้าวที่สุกก่อน มัดด้วยดอกลีลาวังไว้บนตอซังเพื่อตากให้แห้ง ข้าวที่สุกเป็นพันธุ์สุดท้ายจะต้องเหลือไว้เก้ากอเพื่อเป็นพื๋อโย และจากพื๋อโยไปหาบือชีเบาะก็ต้องเหลือไว้อีก 1 แแถวเพื่อเป็นสะพาน เมื่อเกี่ยวส่วนอื่นหมดแล้วจึงมาเกี่ยวพื๋อโย สะพาน และบือชีเบาะตามลำดับ ข้าวที่อยู่ในบือชีเบาะจะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเป็นบือหมูเพื่อเอาไปแขวนไว้กับต้นไม้ใช้ในพิธีฟาดข้าว การฟาดข้าวจะทำในตอนเย็นโดยเตรียมลานฟาดข้าว ทำช่มงหรือที่ฟาดข้าว เอาพื๋อโยผูกรวมกับดอกลีลาวังแขวนไว้กับหลักไม้ไผ่ 3 หลัก เอาบือหมูผูกรวมกับดอกลีลาวังและแขวนไว้กับหลักไม้ไผ่อีก 1 หลักโดยให้บือหมูอยู่เหนือช่มง ใกล้กับไม้ไผ่ที่แขวนบือหมู และพื๋อโยจะมีต้นกล้วย ต้นอ้อย และที่โคนต้นจะมีตะกร้าไม้ไผ่หรือกรวยสำหรับใส่อาหาร ก่อนการฟาดข้าวแม่บ้านจะทำพิธีเรียกขวัญพื๋อโยให้มาดูแลข้าวก่อนแล้วเอาพื๋อโยมาฟาดก่อน ลูกหลานเอาสะพานมาฟาด คนที่มาช่วยเอาข้าวในกองมาฟาดแล้วพัก ทำแบบนี้จนครบ 3 รอบแล้วช่วยกันฟาดข้าวจนหมด วันรุ่งขึ้นข้าวที่ฟาดเสร็จจะนำมาโบกเพื่อให้เศษฟาง เปลือกข้าว ผุ่น ผงต่าง ๆ พัดออกไปและเข้าอีกวันจึงจะดวงข้าวขึ้นยุ้ง ถ้ายังไม่มียุ้งข้าวจะดวงข้าวเพื่อให้รู้ว่าได้กี่ปีบโดยใส่กระสอบปุ๋ยเอาไว้

เดือนธันวาคม ทุกบ้านจะกินข้าวใหม่ในวันอาทิตย์เพราะจะทำให้ข้าวหมดช้าโดยเตรียมข้าวเตรียมแกง หาเผือก มัน กุ้ง หอย ปู ปลามาแกงรวมกัน เอาทุ้ไค้คู้ (มีลักษณะเป็นเถาขาว) มาผูกกับหม้อข้าว หม้อแกง ขาเตา เอามีด เสียม จอม เกี้ยว เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวและทำเกษตรมาวางรวมกันแล้วตักข้าว ตักแกงมาวางเป็นการเลี้ยงขอบคุณที่ช่วยให้ได้ข้าวกินในปี นี้ แล้วชวนญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านมากินข้าวใหม่ร่วมกัน

6.1.3. สรุปกิจกรรมและบทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

กิจกรรมที่ 1 เวทีทีมวิจัย

สรุปกิจกรรม

มีวัตถุประสงค์เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจร่วมกันในเป้าหมาย แผนการดำเนินงาน และบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน โดยผลที่คาดว่าจะได้รับคือทีมวิจัยมีความเข้าใจร่วมกันในเป้าหมาย แผนการดำเนินงานและบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน

เนื้อหาในเวทีแรกเป็นการทบทวนตัวโครงการเพื่อทำความเข้าใจในเป้าหมาย วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ของโครงการ แผนการดำเนินงานตลอด 1 ปี และแบ่งหน้าที่การทำงานโดยหัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) รับผิดชอบในการเตรียมเวที ค้นหาข้อมูลจากเอกสาร รวบรวม ตรวจสอบ และเรียบเรียงเนื้อหาจากพื้นที่ จัดการเอกสาร ดูแลการเงิน ติดตามการทำงานลงพื้นที่ของทีม หนุนเสริมทีมให้ทำงานได้สะดวก สวัสดิ์ชัย กรกฎ และสุวรรณรับผิดชอบเก็บรวบรวมและเขียนข้อมูล ส่วยจิโหม่ง เป็นตัวหลักในเวทีระดับชุมชน เก็บรวบรวมข้อมูลเป็นตัวเสริม ทั้งนี้ในเวทีระดับชุมชนจะมีการแบ่งหน้าที่ของแต่ละคนกันอีกครั้งตามความเหมาะสม เช่น จัดเตรียมอาหาร สถานที่ เตรียมข้อมูลและนำเสนอในเวที พุดคุยเชิญชวนคนในชุมชนเข้าร่วมเวที เป็นต้น

เอกสารที่นำมาพุดคุยในเวทีมีทั้งแนวคิดหลักการมีส่วนร่วมเพื่อให้ทีมเห็นความสำคัญในการทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับไร่มุขเวียน เช่น วิถีชีวิตกะเหรี่ยง : วิถีแห่งความผูกพันกับธรรมชาติ กรณีศึกษา หมู่บ้านสะเนพ่องและกองม่องทะ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี, การจัดการทรัพยากรส่วนรวม : กลไกการรักษาป่าของชาวกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่อง ของกุลวดี บุญภินันท์ และกะเหรี่ยง ผู้ทำลายหรือนักอนุรักษ์ ของจันทร์เพ็ญ ชูติมาเทวินทร์ เป็นการเสริมความรู้ให้กับทีมได้ศึกษางานวิจัยที่ทำในหมู่บ้านว่าได้ข้อมูลเป็นอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ มีเนื้อหาอะไรบ้างที่ทีมจะต้องเพิ่มเติมหรือตรวจสอบกับงานของโครงการ งานวิจัยที่ทำในพื้นที่อื่นศึกษาเกี่ยวกับอะไร ข้อมูลที่ได้นำมาใช้ในการอธิบายข้อมูลของโครงการได้หรือไม่ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นแนวทางให้กับทีมในการเก็บข้อมูลในพื้นที่และเป็นการเตรียมตัวก่อนที่จะมีเวทีวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูลอีกครั้ง

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

การพูดคุยในเวทีที่มิจัยได้รับผลเป็นไปตามที่คาดไว้เพราะทีมวิจัยมีความพร้อมในการดำเนินงาน ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมยังไม่ปรากฏ

กิจกรรมที่ 2 เวทีวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูล

สรุปกิจกรรม

มีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมความพร้อมทีมวิจัย และออกแบบวิธีการ / แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูล ร่วมกัน พร้อมทั้งกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่ ศึกษา โดยผลที่คาดว่าจะได้รับคือทีมวิจัยได้วิธีการ / แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูล และได้กลุ่มเป้าหมาย ที่จะเข้าไปพูดคุยเพื่อขอความรู้

ประเด็นในการเก็บข้อมูลมี 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ลือกาเวาะคืออะไร และการทำไร หมุนเวียนของชุมชนเป็นอย่างไร การพูดคุยครั้งแรกทีมวิจัยให้ความสำคัญที่การทำไรหมุนเวียนโดยมีแนว คำถามดังนี้

เริ่มตั้งแต่เดือนแรกของปี มกราคม การเลือกพื้นที่ ต้องเลือกพื้นที่อย่างไร มีข้อห้ามใน การเลือกพื้นที่อย่างไรบ้าง เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วต้องทำอะไร มี พิธีกรรมอย่างไร

เดือนกุมภาพันธ์ ฟันไร มีวิธีการฟันต้นไม้อย่างไร มีข้อ ห้าม ความเชื่อหรือไม่ อย่างไร

เดือนมีนาคม-เมษายน เผาไร รือไร การเผาไรทำอะไร ะไร ก่อนไปเผาไรต้องมีพิธีกรรมหรือไม่ ถ้ามีทำอะไร ะไร ต้อง ดูวันที่จะไปเผาไรหรือไม่ เพราะอะไร เมื่อไปถึงไร่ลงมือเผาเลย หรือไม่ หรือต้องทำอะไรก่อน พอเผาเสร็จแล้วทำอะไรต่อ ทั้งไร่ไวนานแค่ไหนจึงกลับมารือไร การรือไร ทำเพื่ออะไร มีความเชื่อในการรือไรหรือไม่ อย่างไร รือไรเสร็จแล้วทำอะไรต่อ

เดือนพฤษภาคมต้องทำอะไรบ้าง ปลุก กระต๊อบ ปลุกผักตบไหนด ปลุกอะไรบ้าง

เดือนมิถุนายน หยอดข้าว มีความสำคัญ อย่งไร มีพิธีกรรมสำคัญอย่างไรบ้าง ต้องดูวันดีหรือไม่ การหยอดข้าวทำอะไร ข้าวที่หยอดมีกี่พันธุ์ พันธุ์ ะไรบ้าง สาเหตุที่ต้องหยอดข้าวหลายพันธุ์เป็นเพราะอะไร เมื่อหยอดข้าวเสร็จทั้งไร่แล้วต้องมีพิธีกรรมอีกหรือไม่ อย่งไร ช่วงที่รอข้าวโตต้องทำอะไรบ้าง

เดือนตุลาคม เกี่ยวข้าว ฟาดข้าว ตวงข้าวขึ้นยุ้ง เกี่ยวข้าวมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง มีความเชื่อหรือไม่ เกี่ยวเสร็จแล้วทำอะไรต่อ การฟาดข้าวมีพิธีกรรมอย่างไร มีขั้นตอนอย่างไร ฟาดเสร็จแล้วทำอะไรต่อ ตวงข้าวขึ้นยุ้งทำอะไร มีพิธีกรรมหรือไม่ อย่างไร

ธันวาคม กินข้าวใหม่มีพิธีกรรม ขั้นตอนอย่างไรบ้าง

อย่างไรก็ตามคำถามเล็ก ๆ น้อย ๆ จะเกิดขึ้นจากการพูดคุยซึ่งทีมมีประสบการณ์อยู่แล้วสามารถหาคำตอบเพิ่มเติมจากความสงสัยของตนเองได้ หลังจากนั้นจึงช่วยกันระบุตัวกลุ่มเป้าหมายที่ให้ความรู้ในเรื่องนี้ได้ดีแล้วแบ่งคนในการพูดคุยด้วย บ้านสะเนฟอง ได้แก่ ส่วยโพ, ส่วยจิโฮม่ง, หม่องอู๋เซ่, พุโจอา, ก้องจีส่วย, ซาซึ, กำนันอานนท์, หม่องโย, เออเตีย, เทอแรงจี, ปะส่วย, โจ้เรียโฮ, ยีตองเจ็ง, มะติ, หม่องซองม่วย และหม่องเจงมิ บ้านเกาะสะเค็ง ได้แก่ ส่วยโลเซ่, จุ่งสำโท, ปะเส่, โจ้คะมื่น และเนเซ บ้านกองม่องทะ ได้แก่ พระเย่เมีย, โท้ลา, หม่องโจปอง, เออยอง และเน่ บ้านไล่โว่ ได้แก่ ป่วยปี่, เสหนี่, หย่องคลินิ, เหมียโท้ และไปละคี

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

ได้ผลตามวัตถุประสงค์ ทีมวิจัยมีความพร้อมและนัดหมายกันเองในการลงไปเก็บข้อมูลร่วมกันก่อนเพื่อช่วยกันพูดคุยช่วยกันสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มเป้าหมายและการทำงาน แล้วค่อยแยกกันไปตามกลุ่มเป้าหมายที่แต่ละคนรับผิดชอบ อนึ่ง ภายหลังการประชุมหัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) ได้กลับมาอ่านตัวโครงการอีกครั้ง จึงเห็นข้อบกพร่องเพราะไม่ได้พูดถึงสื่อกลาง จึงเริ่มตั้งคำถามกับตัวเองก่อนถึงความสำคัญของสื่อกลาง มีที่มาที่ไปอย่างไร มีแค่การทำมาหากินเท่านั้นหรือที่เกี่ยวข้องกับสื่อกลาง แล้วถ่วงเฉยๆกับเรียกเฉยๆเกี่ยวข้องกับสื่อกลางอย่างไรแล้วไปตั้งคำถามดังกล่าวกับส่ววิจัยเพื่อช่วยให้คำตอบแต่ยังไม่ชัดเจนและไม่รู้ด้วยว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร 3 เวา่นี้สัมพันธ์กันอย่างไร จึงต้องไปหาส่วยจิโฮม่งเพื่อหาคำตอบแต่ก็ไม่ชัดเจนอีกเช่นกัน จึงเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่ต้องช่วยกันหาคำตอบร่วมกันจึงต้องไปหานักวิจัยร่วมอีก 2 คนเพื่อเพิ่มประเด็นดังกล่าว

กิจกรรมที่ 3 ประชุมทีมวิจัยเดือนมีนาคม

สรุปกิจกรรม

หลังจากทีมวิจัยลงเก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายไปบ้างแล้วรวมถึงออกนอกพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล ทีมวิจัยได้นัดพูดคุยกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล รายงานความก้าวหน้าในการดำเนินงาน ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล และกำหนดทิศทางการดำเนินงานและข้อมูลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ผลที่จะได้รับคือรับทราบความก้าวหน้าในการดำเนินงาน มีการประเมินผลข้อมูล และได้ทิศทางการดำเนินงานและข้อมูลที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์

ทีมวิจัยได้เก็บข้อมูลตามแนวคำถามที่ให้ไว้ ข้อมูลไร้หมุนเวียนได้มาบ้างแต่ยังไม่ได้นำมาพูดคุยเพราะทีมยังพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมายไม่กี่คน และยังไม่ได้เรียบเรียงข้อมูลแต่จากการพูดคุยยังไม่มีปัญหาอุปสรรค ส่วนสื่อกลางที่ทีมวิจัยนำมาพูดคุยและวิเคราะห์ร่วมกันจนได้เนื้อหาในครั้งแรกคือ

ฤดูกาลเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต มีธาตุ มี
บรรยากาศ เป็นวงจรชีวิตที่พึ่งพาอาศัยอยู่ร่วมกัน ฤดูกาลก่อ
ให้ฝน หนาว และร้อน และแต่ละฤดูก่อเกิดธาตุ ฤดูฝนทำ
ให้เกิดน้ำ ฤดูหนาวทำให้เกิดลม ฤดูร้อนทำให้เกิดไฟ และ
ธาตุทั้ง 3 ก่อให้เกิดดินหรือแผ่นดิน โดยมีอากาศธาตุ
หมุนเวียนอยู่รอบ ๆ ทั้งหมดนี้หมุนเวียนอยู่ในโลก และสิ่งที่
อยู่ในแผ่นดินทั้งหมดเรียกว่าโลกาหมายถึงสังคม ส่วนเวาะ
คือองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดเพื่อให้
คนและธรรมชาติอยู่ร่วมกัน เช่น การทำไร่หมุนเวียน ทำนา
ทำสวน ความเชื่อที่ปฏิบัติ ประเพณีวัฒนธรรม ความเป็นอยู่
ของชุมชน โดยมีถ้อยเมียบรรยายถึงพื้นที่ทางศาสนาที่เกี่ยวข้อง
พระพุทธเจ้า และเวาะเป็นองค์ประกอบของการทำพิธีกรรม
ทางศาสนา เรียเจียหมายถึงการปกครองของพระมหากษัตริย์
ถ้าเป็นชุมชนจะหมายถึงกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเวาะเป็น
องค์ประกอบในการวางกรอบแบบแผนระเบียบปฏิบัติ การ

จัดการร่วมของคนในชุมชน และกรอบแนวคิดที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อหาและให้เห็นเป็นรูปธรรม แต่
ทั้งนี้ทีมวิจัยเห็นตรงกันว่าจะต้องเก็บเพิ่มเติมและตรวจสอบอีกครั้งเพราะถ้อยเมียบรรยายเป็นความรู้ที่มีการสั่งสม
มานานหลายร้อยปี จะหาชาวบ้านที่รู้จริงรู้ชัดเจนมีน้อย ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ให้ข้อมูลก็ศึกษามาอีกทีซึ่งก็แนะนำว่า
ถ้าต้องการรู้มากขึ้น ถูต้องอย่างที่ยกรบพुरुยสั่งสอนมาต้องศึกษาเพิ่มเติมจากตำราเก่าแก่ของหมู่บ้าน เมื่อ
เป็นดังนี้ในประเด็นถ้อยเมียบรรยายที่ต้องมีการเก็บข้อมูลและอ่านตำราเพิ่มเติม สวัสดิ์ชัยจึงรับหน้าที่หลักในเรื่อง
นี้เพราะอ่านภาษากะเหรี่ยงและพอจะแปลเป็นไทยได้ ไร่หมุนเวียนจึงเป็นหน้าที่หลักของทีมวิจัยที่เหลือ

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

การจัดเวทีได้ผลตามที่คาดไว้ ทีมวิจัยมีการแลกเปลี่ยนและร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลจนได้
เนื้อหาและกรอบแนวคิดที่จะสามารถนำไปพูดคุยต่อ ทีมวิจัยช่วยกันเขียนกรอบแนวคิดลงในกระดาษแผ่น
ใหญ่และทบทวนเนื้อหาประกอบกรอบแนวคิดอีกครั้งเพื่อเตรียมความพร้อมในการนำเสนอข้อมูลถ้อยเมียบรรยาย
ในเวทีชาวบ้านที่จะจัดขึ้นในเดือนเมษายน

กิจกรรมที่ 4 เวทีชาวบ้าน

สรุปกิจกรรม

มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจและชี้แจงการดำเนินงานโครงการ ซึ่งผลที่จะได้รับคือ
ผู้เข้าร่วมประชุมมีการพูดคุย แลกเปลี่ยน เกิดความเข้าใจและพร้อมให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน

เวทีชาวบ้านมีขึ้นในเดือนเมษายนเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เสร็จจากการเผาไร่และอยู่ในช่วงที่กำลังจะจัดงานสงกรานต์ประกอบกับ อ.เอี่ยม ทองดี ที่ปรึกษาโครงการสามารถมาร่วมเวทีได้เพราะเป็นหยุด อีกทั้งทีมวิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลและพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมายเป็นรายบุคคลมาบ้างแล้วพอที่จะมีข้อมูลมาพูดคุยและนัดกลุ่มเป้าหมายมาร่วมประชุมได้ ก่อนถึงกำหนดเวทีชาวบ้าน ทีมวิจัยได้นัดคุยกันก่อนเพื่อเตรียมเวทีโดยให้ส่วยจิโหม่ง

แนะนำโครงการ เหตุผลในการทำวิจัย แหล่งทุนที่สนับสนุนงานวิจัย ทีมวิจัยมีใครบ้าง ชวนผู้เข้าร่วมประชุมร่วมคิด ร่วมคุยในงานที่ดำเนินการ สวัสดิชัยเตรียมข้อมูลและนำเสนอสื่อภาวะในเวที กรกฎและสุพรรณนำเสนอข้อมูลไร่หมุนเวียน หัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) จะเตรียมเรื่องอาหารว่าง และคุยตัวโครงการเพื่อให้ส่วยจิโหม่งปรับเป็นภาษากะเหรี่ยงพูดในเวที

ในเวทีใช้ภาษาท้องถิ่นในการพูดคุย มีภาษาไทยบ้าง ทีมวิจัยเล่าให้ฟังว่าในเวทีพูดถึงงานวิจัยที่เข้ามาในหมู่บ้านเยอะ มีหลายหน่วยงานที่เข้ามาทำ มาพูดคุยกับชาวบ้านเก็บข้อมูลไป วิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างไร ไร่หมุนเวียนทำอย่างไร วัฒนธรรมเป็นอย่างไร มีแต่มาเอาข้อมูลไปแต่ไม่เคยมีข้อมูลกลับมา ข้อมูลที่เอาไปเยอะแยะไม่มีประโยชน์กับหมู่บ้านเพราะป่าไม้ก็ยังไม่เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านเหมือนเดิม ชาวบ้านไม่มีเวลาทำมาหากินมีแต่มาคอยให้ข้อมูลกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาทำวิจัย ชาวบ้านได้อะไรจากงานวิจัยบ้าง ทั้งนี้บางช่วงบางตอนมีการพูดภาษาไทยบ้างและก้านันแปลเป็นภาษาไทยให้ฟังซึ่ง อ.เอี่ยมได้พูดถึงงานวิจัยท้องถิ่นโดยมีเนื้อหาดังนี้

“สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นสำนักงานหนึ่งที่สนับสนุนให้ชาวบ้าน นักวิชาการ ได้ศึกษาในหลาย ๆ ด้าน แต่ที่เข้ามาในหมู่บ้านจะเรียกว่างานวิจัยท้องถิ่นที่ให้การสนับสนุนชาวบ้านหรือท้องถิ่นได้ศึกษาปัญหาในชุมชนของตนเอง ด้วยคนในชุมชนเอง โดยมีพี่เลี้ยงในการหนุนเสริมให้ชุมชนทำงานวิจัย โครงการที่จะทำนี้ไม่เหมือนที่ผ่านมาเพราะคนที่นี่ทำเอง ความรู้ที่ได้ก็อยู่กับชุมชน และผมก็จะเข้ามาช่วย มาคุย

กันว่าข้อมูลที่ได้จะอย่างไรต่อไป จะประชาสัมพันธ์ จะเผยแพร่อย่างไรเพื่อเป็นเกราะป้องกันให้กับชุมชน ทั้งผมและพี่เลี้ยงจะช่วยประสานให้ แต่สิ่งสำคัญคือ อยากให้คนในชุมชนมาร่วมกันทำให้เกิดความต่อเนื่อง ความรู้ที่ได้ไม่มีใครเอาไป ทำเสร็จอยู่ที่นี้ ใช้ที่นี่ ให้คนในชุมชนได้ใช้กันเอง โครงการนี้จะทำหน้าที่สนับสนุน ให้ชาวบ้านรู้จักทำวิจัยเอง โดยชาวบ้านเอง เป็นของชาวบ้านเอง สกว. และมหิดลยินดีสนับสนุนเต็มที่”

ในส่วนของการออกแบบคดีลือกาเวะนั้น อ.เอี่ยมได้กล่าวเสริมว่า

“ที่นี่ทำวิจัยเรื่องภูมิปัญญาลือกาเวะที่กำลังวิกฤต กำลังจะสูญหาย คนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสนใจ แต่ถ้ามีการทำวิจัยก็จะช่วยให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้และสืบทอดเพื่อรับใช้ชุมชนต่อไป ซึ่ง สกว.ก็ให้ทุนวิจัยลงมาสนับสนุน การเก็บข้อมูลภูมิปัญญาต้องอาศัยคนเฒ่าคนแก่บอกเล่าเรื่องราวให้ลูกหลานได้รับรู้รับฟัง อย่างภูมิปัญญาของที่นี่ที่มีหลักลือกาเวะ ถังเมียเวะ เรียงเจียเวะ ถ้ามองจากภาพที่ออกมา ก็จะเหมือนกับโลกและชีวิตของคนที่นี่ที่

คนโบราณได้สร้าง ได้คิดค้น และถือปฏิบัติสืบต่อมา และอยู่กับที่นี่มากกว่าหลายร้อยปี ลือกาเวะจึงน่าจะมีค่ามาก และเป็นเครื่องมือหนึ่งที่คนโบราณใช้ส่งเสริมชีวิตให้มีความสุข

การพูดคุยกันในวันนี้เป็นประเด็นเกี่ยวกับทรัพยากร การทำไร่หมุนเวียน ทำอย่างไรที่คนโบราณอยู่ได้อย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน มีสุขภาพทั้งกายและใจดี คนอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง เครือญาติเป็นสังคมที่มีระบบคิดที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน มีการสืบทอดมากกว่า 100 หรือ 200 ปี เพราะกว่าที่จะจัดระบบคิดแบบนี้ได้ต้องเป็นเรื่องที่ตกผลึก มีการสั่งสม ใช้

และค่อย ๆ กลั่นกรองจนออกมาเป็นวิถีชีวิต มีประเพณี พิธีกรรม จากภาพที่นำเสนอในเวทีที่มีดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุทั้ง 4 มนุษย์ที่มีระบบคิดแล้วถือแบบนี้เช่นเดียวกัน ดิน น้ำ ลม ไฟ ก็จุดกำเนิดของชีวิต เป็นที่มาของชีวิต คนโบราณจึงเคารพดิน โดยเฉพาะข้าวที่คนโบราณก่อนจะปลูก จะเก็บเกี่ยวต้องทำพิธีกรรม เพราะสิ่งเหล่านี้คือชีวิต เป็นลือกาเวะ และน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นให้คนใน

ชุมชนหันมาพูดคุยกันถึงลักษณะของชุมชน ความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่คนในชุมชนจะต้องรักษาไว้ และใช้เพื่อการอยู่ร่วมกัน สังคมที่มีภาษาเขียนเป็นของตัวเอง มีระบบคิด มีวิถีคิด มีภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้ง ความสุข ความทุกข์ของตนเอง เป็นสังคมที่น่าเคารพ เป็นสังคมที่มีประวัติสืบต่อมายาวนาน ลูกหลานวันนี้ก็จะได้มรดกความคิดเพื่อให้ยั่งยืนสืบไป ไม่ให้หายไปกับกระแสเทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เข้ามาเปล่า ๆ แต่เราต้องเอาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรไปแลกและไม่ได้กลับคืนมา ทาง สกว. และ ม.มหิดลยินดีที่จะช่วยส่งเสริม คนข้างนอกไม่มีความรู้อะไรในหมู่บ้าน คนข้างในต่างหากที่จะมาร่วมกันพิจารณาว่าอะไรใช่ ไม่ใช่ สิ่งทีโครงการนี้จะทำคือให้ทีมวิจัยลงไปถาม แล้วเอาข้อมูลมาประมวลก่อน แล้วจึงเอาข้อมูลที่ประมวลแล้วมาให้ชุมชนได้พิจารณาว่าใช่หรือไม่ ซึ่งก็จะเป็นหลักฐานให้ลูกหลานได้เรียนรู้ และอาจจะมีข้อตกลงกันในการนำไปใช้ และเอาความรู้ที่ได้เข้าไปสอนเด็กในโรงเรียนด้วย แต่ก่อนจะได้สิ่งเหล่านี้มาทุก ๆ คนต้องช่วยกัน เราทำเป็นความรู้ชุดหนึ่งแล้วให้คนภายนอกได้รับรู้ว่าคนที่ไม่มีภูมิปัญญาของเราเองที่จะจัดการให้อยู่อย่างพอเพียงได้”

การพูดคุยดำเนินต่อไปแม้ อ.เอี่ยมจะขอตัวกลับก่อน ทีมวิจัยเล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านถามทีมวิจัยว่าจะทำงานวิจัยต่อไหมเพราะทำไปก็ไม่เห็นประโยชน์ ไม่รู้จะเก็บข้อมูลไปทำไม เก็บไปแล้วเอาไปทำอะไรต่อไม่ได้ ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร แต่ก็นับบอกว่าอย่างไรก็ต้องเก็บไว้จะให้ความรู้เหล่านี้อสูญหายไปไม่ได้ ซึ่งทีมวิจัยก็บอกว่าจะทำต่อ ในที่ประชุมจึงบอกว่าถ้าอย่างนั้นก็ตั้งใจทำให้สำเร็จ

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

ในขั้นของการเตรียมการ ทีมวิจัยได้เตรียมความพร้อมทั้งข้อมูลและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายมาตั้งแต่รู้กำหนดการประชุม กลุ่มคนที่เข้าร่วมเวทีเป็นไปดังกล่าว เป็นกลุ่มเป้าหมายที่ทีมวิจัยมีการบอกกล่าวล่วงหน้าเวลาลงไปเก็บข้อมูล และเป็นการประกาศเรียกชื่อระบุตัวจึงเลี่ยงไม่ได้ถ้าจะปฏิเสธการพูดคุยกันในเวทีชาวบ้านจะแลกเปลี่ยนในเรื่องของงานวิจัยที่เข้ามาทำในหมู่บ้านกันมาก เป็นการปรารถนาอย่างเปื้อน่ายกับงานวิจัยที่ไม่เคยแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้จริง เพราะงานวิจัยที่เข้ามาทำแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้จริง เจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็คงไม่มากคั่นชาวบ้านอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ทั้งที่มีข้อมูลออกไปจากหมู่บ้านเยอะ ทีมวิจัยมองว่าชาวบ้านที่ร่วมเวทีไม่ค่อยให้ความสนใจกับงานวิจัยที่ทำอยู่ เหมือนเข้ามาดู ๆ มอง ๆ ไม่มีความคิดเห็นอะไร ดีหรือไม่ดี ใช่ว่าหรือไม่ใช่ มีเพียงผู้อาวุโสที่ให้ข้อมูลลือกาเวาะที่เข้ามาดูกรอบแนวคิดใกล้ ๆ และฟังทีมวิจัยอธิบาย เวทีในครั้งนี้ทีมวิจัยเห็นตรงกันว่าชาวบ้านที่เข้าร่วมเวทียังไม่เข้าใจว่าทีมวิจัยทำงานวิจัยอะไร แล้วงานวิจัยที่ทำชาวบ้านจะได้ประโยชน์ จะแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้อย่างไร แต่ก็พร้อมให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน ผลที่ได้รับจึงได้บางส่วน ไม่ได้บางส่วนเพราะชาวบ้านยังไม่เข้าใจ แต่ทีมวิจัยก็จะเดินหน้าทำวิจัยต่อ พูดคุยอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เห็นผลของงานชัดเจนขึ้น

กิจกรรมที่ 5 เวทีทีมวิจัยเดือนพฤษภาคม มิถุนายนและกรกฎาคม

สรุปกิจกรรม

มีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล รายงานความก้าวหน้าในการดำเนินงาน ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล และกำหนดทิศทางการดำเนินงานและข้อมูลให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ผลที่จะได้รับคือรับทราบความก้าวหน้าในการดำเนินงาน มีการประเมินผลข้อมูล และได้ทิศทางการดำเนินงานและข้อมูลที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์

การประชุมทีมวิจัยเดือนพฤษภาคม เป็นการรวบรวมเอกสารข้อมูลของแต่ละคนที่เรียบเรียงเนื้อหาเอาไว้แล้วมาจัดการให้เป็นเนื้อหาเดียวกันโดยหัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) จะเขียนเป็นร่างเนื้อหาขึ้นมาก่อนแล้วมาตรวจสอบข้อมูลร่วมกันอีกครั้งในเดือนมิถุนายน

ประชุมทีมวิจัยเดือนมิถุนายนเป็นการประชุมรอบจากที่วางแผนงานไว้เพื่อเอาร่างเนื้อหามาตรวจสอบร่วมกันก่อนจัดทำรายงานความก้าวหน้าและพิจารณาข้อมูลว่าจะนำเสนอข้อมูลอะไรในเวที 6 เดือนและต้องการให้ผู้เข้าร่วมเวทีตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนไหนบ้าง ซึ่งหัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) จะนำข้อมูลไปปรับแล้วจะส่งกลับมาให้ทีมตรวจสอบความถูกต้อง ส่วนข้อมูลที่จะนำเสนอในเวที 6 เดือน ทีมวิจัยต้องการให้ตรวจสอบและเพิ่มเติมในเรื่องข้อห้าม ความเชื่อเกี่ยวกับไร่

หมุนเวียน พันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักที่ปลูกอยู่ในชุมชน และต้องการขอความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วมเวทีด้วยว่า ต้องการให้ทีมวิจัยทำงานอะไรอีกบ้าง เพิ่มเติมข้อมูลอะไรบ้าง

ประชุมทีมวิจัยเดือนกรกฎาคมเตรียมความพร้อมในการจัดเวที 6 เดือน สรุปเนื้อหาที่จะนำเสนอ ประเด็นที่ต้องการให้ผู้เข้าร่วมตรวจสอบ เพิ่มเติมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการดำเนินงาน 6 เดือนหลัง และแบ่งหน้าที่ในการจัดเวที โดยเนื้อหาที่จะนำเสนอประกอบด้วย กรอบแนวคิดลือกาเวาะ ข้อห้าม ความเชื่อการเลือกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน พันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักที่ปลูกในชุมชน ทั้งนี้หัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) ได้เรียบเรียงเนื้อหาและส่งกลับมาให้ทีมก่อนวันนัดประชุมเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและเขียนประเด็นขึ้นกระดาน การเตรียมเวทีให้ส่วยจิโหม่งเตรียมเรื่องอาหาร สถานที่ ประกาศเชิญชาวบ้านเข้าร่วมประชุม เป็นคนนำพูดคุย ทบทวนโครงการ แนะนำทีมวิจัย โยนประเด็นคำถามให้ผู้เข้าร่วมประชุมแลกเปลี่ยน กระตุ้นผู้เข้าร่วมประชุมให้ร่วมกันระดมความคิดเห็นเพื่อกำหนดทิศทางการดำเนินงาน ส่วยฉัย นำเสนอข้อมูลลือกาเวาะ ข้อห้าม ความเชื่อ พันธุ์ข้าวและพันธุ์ผัก เป็นกำลังเสริมให้ส่วยจิโหม่งในเวที กรกฎทำหน้าที่แปลภาษาให้กับทีมภาคที่จะเข้าร่วมเวที

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

การประชุมทีมในช่วงหน้าฝนที่ทีมต้องเร่งงานในไร่ ในนาให้ทันไม่สามารถกำหนดเวลาแน่นอนและความพร้อมของทีมได้ การพูดคุยงานแล้วแต่ความสะดวกของแต่ละคน ใครสะดวกตอนไหนคุยตอนนั้น และต้องกระชับเวลาไม่ให้นานเกินไปแต่ต้องให้ได้เนื้อหาที่ครบถ้วนตามประเด็นที่ได้เตรียมการไว้ก่อนล่วงหน้า

เวทีทีมวิจัยประจำเดือน (สิงหาคม – มกราคม)

สรุปกิจกรรม

เวทีทีมวิจัยถูกขยับจากที่กำหนดไว้ 2 เดือนครั้งมาเป็นเดือนละครั้งเพราะที่ผ่านมามีการพูดคุยนอกรอบเสมอ เพราะต้องมีการทบทวนข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องก่อนที่จะจัดทำเป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ และต้องวางแผนงานกันต่อว่าจะทำอะไรหลังจากที่ได้ข้อมูลมาแล้วโดยเอาข้อเสนอจากเวที 6 เดือนแรกมาพูดคุยกันแล้ววิเคราะห์กันว่าจำเป็นต้องดำเนินการก่อนหรือไม่ ซึ่งหลังจากที่พูดคุยกันเห็นร่วมกันว่าน่าจะมีการทำแผนที่เพื่อวงเขตป่าของชุมชนก่อนเหมือนที่มูลนิธิสืบเคยทำไว้แต่ป่าไม้ไม่เห็นด้วยเพราะมูลนิธิสืบวงเขตกว้างเกินไป ป่าไม้ไม่ยอมรับ ชุมชนก็เคยพูดคุยเรื่องนี้มาหลายครั้งแต่ไม่มีอะไรคืบหน้า ประชุมกันแล้วก็ไม่มีมีการดำเนินงานกันต่อ เพราะไม่มีแผนชัดเจน ไม่รู้จะทำกันอย่างไร ซึ่งทีมวิจัยได้ไปพูดคุยกับทั้งผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส คณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้านทั่วไปก็เห็นเหมือนกันว่าน่าจะเป็นเรื่องแรกเพราะพูดคุย ประชุมกันมาหลายครั้ง น่าจะได้ลงมือทำสักที

ในขณะเดียวกันหัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบัน) ก็ใช้เวทีนี้ในการบอกกล่าวถึงการเปลี่ยนหัวหน้าโครงการโดยให้ส่วยฉัยทำหน้าที่แทนในช่วง 4 เดือนสุดท้ายก่อนปิดโครงการระยะที่ 1

เพราะหัวหน้าโครงการเสาวลักษณ์ กุศลทรามาสจะขยับบทบาทเป็นพี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ต.ไล่โว่ หนุนเสริมชุมชนในการทำงาน พร้อมกันนี้ก็ใช้เวลาในการวางแผนเวทีคืนข้อมูลและวางแผนงานระยะต่อไปเพราะหัวหน้าโครงการบอกว่าถ้าไม่คิดเอาไว้ก่อนว่าจะทำอะไรต่อไปถามความคิดเห็นชุมชนก็จะไม่ได้คำตอบ แต่ถ้าคิดไว้แล้ว ลงไปพูดคุยก็จะบอกว่าดี เห็นด้วย จะเริ่มเมื่อไร จะช่วยเต็มที่

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

การประชุมทีมวิจัยในบางเดือน ทีมวิจัยมาประชุมไม่พร้อมกันเพราะไม่ได้นัดเวลาที่

แน่นอน บางคนมาแล้ว อีกคนยังไม่มา พอไปตามคนที่ยังไม่มา คนที่อยู่ก่อนก็เดินไปทำภารกิจส่วนตัว พอกลับมาก็ไม่เห็นคนที่อยู่ก่อนหน้าก็ต้องรอคนอื่นกว่าคนที่ไปทำภารกิจจะกลับมาเสียเวลาไปเป็นชั่วโมง พอคุยไปสักพักบางคนก็ต้องขอตัวไปทำภารกิจส่วนตัวก่อน ที่เหลือก็ต้องคุยกันไปเอง เพราะแต่ละคนก็มีการกิจไม่ต่างกัน ทั้งดูว่า ช่อมั่ว บ้าน ชื้อของ เตรียมแปลงปลูกผัก สอนน้ำรดผัก เตรียมที่นา ฯลฯ ใครที่ไม่อยู่ในระหว่างพูดคุยก็ต้องไปคุยกันทีหลัง

กิจกรรมที่ 6 เก็บรวบรวมข้อมูล หาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ พร้อมทั้งตรวจสอบและเรียบเรียงข้อมูล

สรุปกิจกรรม

กิจกรรมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษา หาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ พร้อมทั้งตรวจสอบเพื่อความถูกต้อง ได้ข้อมูลที่ครบถ้วน และเตรียมสำหรับการจัดทำรายงานความก้าวหน้าและรายงานฉบับสมบูรณ์

ทีมวิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูล ตรวจสอบและเขียนเนื้อหาตามระยะเวลาที่กำหนด (10 เดือน) แต่จะใช้เวลามากเป็นพิเศษและต้องทบทวนอยู่หลายครั้งจนถึงเวทีคืนข้อมูล คือประเด็นลือกาเวะ ทั้งนี้การหาคำอธิบายข้อห้ามความเชื่อต่าง ๆ ในการเลือกพื้นที่ที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ยังไม่สามารถทำได้เพราะทีมวิจัยบอกว่าลักษณะพื้นที่ที่เป็นข้อห้ามความเชื่อแม้จะมีอยู่จริงแต่เชื่อว่าทุกคนจะเคยเห็น บางคนเคยเจอ บางคนไม่เคยเจอ บางคนเคยทำผิดข้อห้ามแล้วเกิดเหตุไม่ดี บางคนแก้ไขทัน บางคนแก้ไขไม่ทัน คนที่แก้ไขทันก็บอกไม่ได้ว่าเป็นเพราะอะไร แล้วทีมวิจัยเองก็ยังไม่เห็นทุกพื้นที่ที่เป็นข้อห้าม ความเชื่อ จึงน่าจะมีการลงไปสำรวจจริงเพื่อให้เห็นพื้นที่แล้วจะได้รู้ว่ามีพื้นที่ไหนจึงต้องห้ามไว้ เพราะถ้ายังไม่เห็นสถานที่จริงก็อธิบายไม่ได้

ปัญหาอุปสรรคในการเก็บข้อมูลมีบ้างเล็กน้อยแต่กลุ่มเป้าหมายก็ให้ความร่วมมือดี มีบ่นบ้างเล็กน้อยเพราะใช้เวลากลางคืนในการเก็บข้อมูล บางคนนอนหลับไปแล้ว บางคนไปคุยอยู่บ้านอื่น บางคนกำลังพักผ่อนไม่อยากคุยเรื่องงาน บางคนไม่สบาย ทีมวิจัยทำงานตามสถานการณ์ ถ้าวันนี้คุยไม่ได้วันหน้าค่อยไปใหม่ ส่วนการเก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายนอกหมู่บ้าน พอมีงานบุญที่ทุ่งโพรง (ไร่ซาก) ทีมวิจัยคาดว่ากลุ่มเป้าหมายจากไล่โว่และเกาะสะเค็งน่าจะมาร่วมงานด้วยจึงเดินทางไปเพื่อพูดคุยและเป็นไปดังที่คาด ทีมวิจัยเล่าว่าพอกกลุ่มเป้าหมายรู้ว่าทีมวิจัยจะมาคุยเรื่องอะไร กลุ่มเป้าหมายเกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย บางคนเดินหนี ไม่คุยด้วย บอกให้ไปคุยกับคนอื่น มีคำพูดที่ว่า “จะเก็บไปทำไม จะรู้ไปทำไม เคยสอนลูกหลานมามากแล้ว หนังสือตำราก็ให้ไปแต่ไม่มีใครเอา ไม่มีใครสนใจ ความรู้ที่มีอยู่ให้มันตายไปพร้อมกับคนแก่คนแก่นี้แหละ เก็บไปก็ไม่ประโยชน์ เคยให้ไปแล้วไม่มีใครสนใจแล้วคราวนี้จะมาเอาทำไม” แต่จนแล้วจนรอดกลุ่มเป้าหมายก็พูดคุยกับทีมวิจัยและบอกให้ไปอ่านตำราเพิ่มเติมด้วย นอกจากนี้ก็ไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมกับกลุ่มเป้าหมายที่กองม่องทะ เกาะสะเค็ง และพูดคุยกับเจ้าอาวาสวัดศรีสุวรรณที่เมืองสังขละบุรี

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

ทีมวิจัยที่เก็บข้อมูลบอกว่าต้องใช้ความอดทน มีความรู้สึกน้อยใจบ้างแต่ไม่ละความพยายาม อยากให้ชุมชนรู้ว่าทีมวิจัยตั้งใจทำงานจริง ๆ ข้อมูลที่ได้มาก็อยู่กับชุมชนไม่ได้ให้คนอื่น แต่ความรู้สึกของกลุ่มเป้าหมายก็ยังไม่เชื่อว่าข้อมูลเหล่านี้จะคืนกลับมาสู่ชุมชนเพราะงานวิจัยที่เข้ามาทำในหมู่บ้านที่ผ่าน ๆ มามันเป็นอย่างนั้น แต่กลุ่มเป้าหมายก็ให้ข้อมูลเผื่อว่าสิ่งที่พูดไปจะเข้าหัวลูกหลานบ้าง ทีมวิจัยเองก็รู้ว่าทั้งกลุ่มเป้าหมายและชุมชนกำลังมองอยู่ว่าทีมวิจัยจะตั้งใจแค่ไหน จะทำจริงอย่างที่พูดหรือไม่ ข้อมูลเหล่านี้จะกลับคืนสู่ชุมชนจริงหรือไม่ ทีมวิจัยต้องการจะพิสูจน์ให้เห็น

เวลาเก็บข้อมูลในหมู่บ้านถ้าไม่เจอตัวกลุ่มเป้าหมายก็ต้องไปหาใหม่ ไปจนกว่าจะได้คุย แต่กับกลุ่มเป้าหมายนอกหมู่บ้านต้องเตรียมตัวเตรียมคำถาม เพราะต้องเดินทางไกลไปบ่อยไม่ได้ การเขียนเนื้อหาที่เขียนไปตามที่เก็บข้อมูลมา ถ้ายังขาดข้อมูลก็ไปเก็บเพิ่ม นอกจากนี้ทีมวิจัยยังคุยกันเองนอกรอบอยู่บ่อยครั้งทั้งวางตัวคนให้เหมาะกับงานปรึกษาหารือเกี่ยวกับข้อมูลที่ได้มาโดยเฉพาะหลักคิดสื่อภาวะ ประกอบกับสุวรรณน้องที่เข้ามาเสริมทีมช่วยเก็บข้อมูลในช่วงแรกขอถอนตัวเพราะงานในไร่มีมาก ต้องไปไร่ทุกวัน กลับมาถึงบ้านก็เหนื่อย อยากพักผ่อน บางครั้งก็ต้องไปค้างที่ไร่ ทำให้ไม่มีเวลาช่วยเก็บและเขียนข้อมูล ข้อมูลไร่มุนเวียนจึงเป็นหน้าที่หลักของกรกฎ อนึ่ง พี่เลี้ยงโครงการปัจจุบันซึ่งในช่วง 8 เดือนแรกทำหน้าที่หัวหน้าโครงการแม้ไม่ได้ลงเก็บข้อมูล แต่ต้องใช้เวลากับการอ่าน ตรวจสอบ ตั้งคำถามในเรื่องที่ยังไม่

เข้าใจหรือมีข้อมูลไม่ชัดเจน ต้องพูดคุยเพื่อตรวจสอบและเพิ่มเติมเนื้อหา ตรวจสอบเสร็จจึงเรียบเรียงให้เป็นเนื้อหาเดียวกันเพราะข้อมูลมาจากหลายคน หลังจากนั้นก็ให้ทีมตรวจสอบอีกครั้งว่าถูกต้องหรือยังตรงไหนต้องแก้ไขบ้างเพื่อไม่ให้ผิดไปจากข้อมูลที่ทีมเก็บมา และด้วยภาษาและการสื่อสารทำให้บางครั้งเข้าใจไม่ตรงกันจึงต้องมีการทบทวนอยู่หลายครั้งเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายเข้าใจตรงกัน โดยเฉพาะสื่อภาวะหลังจากสัปดาห์ได้ข้อมูลมาในครั้งแรก ต้องอ่านตำราเพิ่มอยู่หลายวัน พูดคุยกับ ผู้เฒ่าผู้แก่หลายคนหลายครั้งจนได้เนื้อหาในชุดที่ 2 ที่เห็นรายละเอียดมากขึ้น ต้องเขียนเป็นภาษากะเหรี่ยงก่อนแล้วค่อยแปลเป็นภาษาไทย แล้วเอาเนื้อหาที่เขียนไปคุยเพื่อตรวจสอบกับผู้เฒ่าผู้แก่อีกครั้ง แล้วคุยเพิ่มเติมกับเจ้าอาวาสวัดศรีสุวรรณที่ อ.สังขละบุรี จนได้รับคำตอบว่าน่าจะเป็นตามนี้ แล้วเขียนเป็นกรอบแนวคิดอยู่หลายกรอบ หัวหน้าโครงการ (พี่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ต.ไล่โว่) รับข้อมูลไป เรียบเรียง เพื่อให้อ่านแล้วเข้าใจง่ายขึ้น และเขียนกรอบแนวคิดใหม่ปรับจากกรอบแนวคิดเดิมที่มีอยู่ และส่งกลับไปให้ทีมวิจัยเพื่อตรวจสอบอีกรอบจนเห็นตรงกันแล้วว่า พอที่จะคืนข้อมูลให้กับชุมชนและกลุ่มเป้าหมายได้ในเวลา 6 เดือน โดยเขียนเป็นภาษากะเหรี่ยง ส่วนภาษาไทยที่เขียนเป็นการเทียบเคียงกับคำในภาษากะเหรี่ยงเพราะบอกไม่ได้ว่าใช้ความหมายหรือคำเดียวกันหรือไม่ เพราะคำในภาษากะเหรี่ยงบางคำก็แปลเป็นภาษาไทยไม่ได้และภาษาไทยบางคำก็ไม่มีในภาษากะเหรี่ยง และเมื่อเสร็จจากเวลา 6 เดือนก็ต้องมาทบทวนและปรับอีกครั้งจนนำเสนอในเวทีคืนข้อมูล แต่หัวหน้าโครงการก็บอกว่ากรอบแนวคิดนี้ยังถือว่าไม่เสร็จสมบูรณ์เพราะถ้าจะให้ถึงที่สุดคงต้องใช้เวลาในการศึกษาดำร้ออีกมากและสืบเสาะหาผู้รู้อีกหลายจึงจะพบคำตอบอันเป็นที่สุดของการอธิบายเพราะจะหาผู้รู้แจ้งชัดเจนไม่มี ผู้รู้ที่ไปพูดคุยมาก็ศึกษามาจากตำราทั้งนั้นแต่ก็ศึกษาได้ไม่หมด จึงต้องมีเวลาและสมาธิในการศึกษาต่อ และแม้หัวหน้าโครงการจะขยับไปเป็นพี่เลี้ยงโครงการแต่ยังต้องช่วยทีมวิจัยในการเรียบเรียงเนื้อหา จัดทำรายงาน สรุปบทเรียนการทำงานกับทีมเพื่อเป็นบทเรียนในการทำงานต่อไป

กิจกรรมที่ 7 เวทีสรุปบทเรียน 6 เดือนแรก

สรุปกิจกรรม

วัตถุประสงค์ 1. เพื่อรายงานความก้าวหน้าในการดำเนินงาน 2. เพื่อนำเสนอข้อมูลจากการเก็บรวบรวม พร้อมทั้งตรวจสอบ เติมเต็มข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย 3. ติดตามประเมินผล รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ 4. ปรับปรุงและพัฒนาการดำเนินงานในช่วง 6 เดือนหลัง

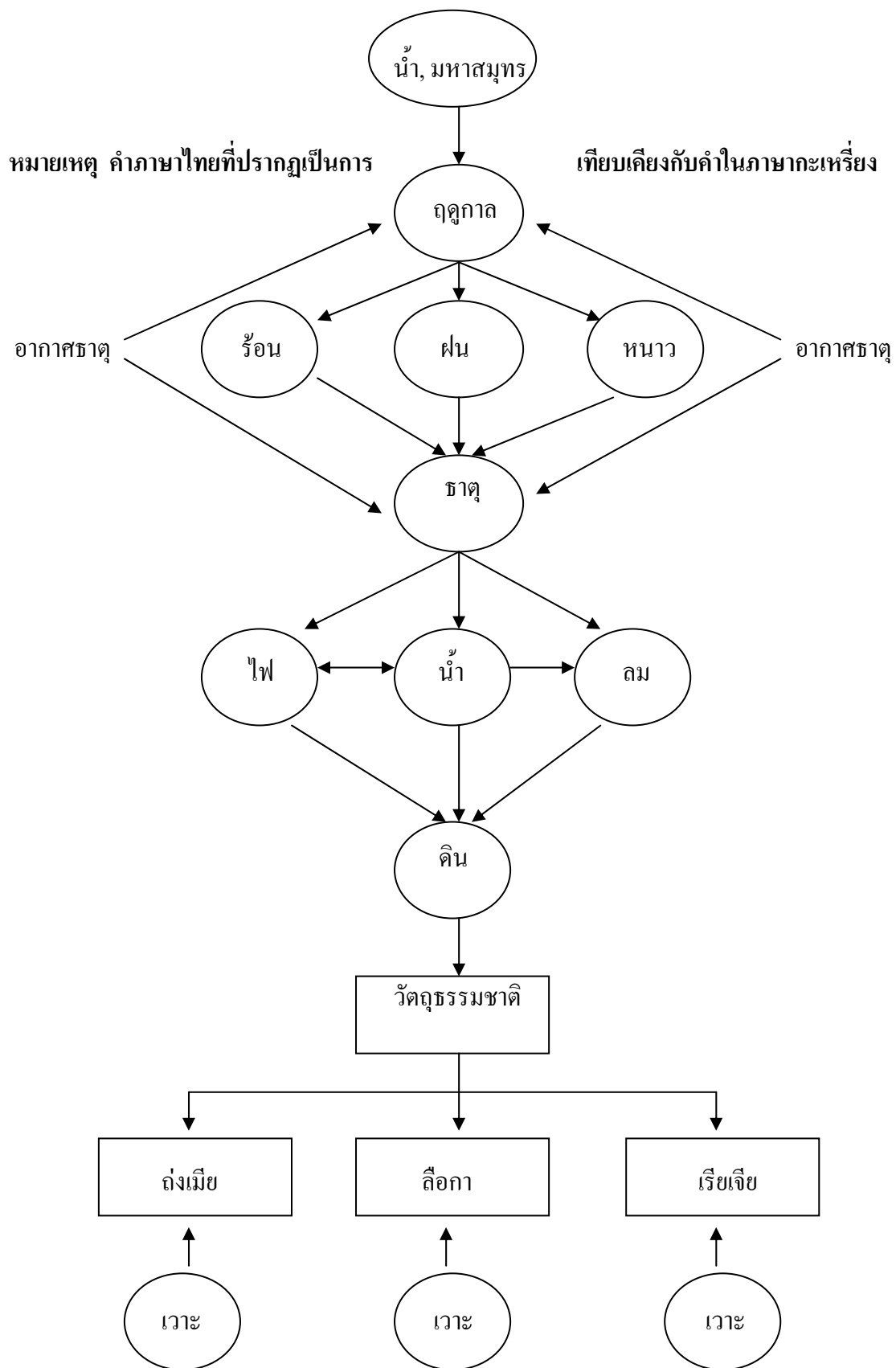
ผลที่จะได้รับ 1. มีการพูดคุย แลกเปลี่ยน ระดมความคิดเห็นร่วมกัน 2. ได้รับความเห็น ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปปรับปรุงและพัฒนาการดำเนินงานในช่วง 6 เดือนหลัง และ 3. ได้ข้อมูลที่ถูกต้องการตรวจสอบของกลุ่มเป้าหมายอีกครั้ง

ผู้เข้าร่วมมีกลุ่มเป้าหมาย กำนันตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ชาวบ้านทั่วไป ทีม สกว.ภาค และคณะอาจารย์จาก ม.มหิดล เนื้อหาที่นำเสนอในเวทีมีดังนี้

สื่อ คือ โลก โลกมีน้ำเป็นองค์ประกอบแรก น้ำก่อให้เกิดฤดูกาล ฤดูกาลประกอบด้วย ร้อน ฝน หนาว ที่ทำให้เกิดธาตุโดยมีธาตุไฟเกิดขึ้นเป็นธาตุแรก ธาตุไฟที่มีความร้อนเมื่อกระทบกับความ

เย็นของน้ำที่เป็นธาตุสองทำให้เกิดลมซึ่งเป็นธาตุสาม เมื่อลมไปกระทบกับพื้นผิวน้ำเกิดการแข็งตัว กลายเป็นน้ำแข็งที่เมื่อถูกกระทบกับทั้งความร้อนและความเย็นก่อให้เกิดธาตุดินเป็นธาตุสี่ ซึ่งก็คือแผ่นดิน อากาศธาตุที่หมุนวนอยู่ในโลกก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดฤดูกาลและธาตุ 4 เช่นกัน เปรียบได้กับ อากาศธาตุเป็นพ่อแผ่นดิน ธาตุทั้ง 4 เป็นแม่แผ่นดิน ฤดูกาลทั้ง 3 เป็นอาหารหล่อเลี้ยงชีวิตบนแผ่นดินที่ ประกอบด้วยพืชพันธุ์ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ตามภาษาท้องถิ่นเรียกว่า เอาะเตาะ คือ เวลา เวียชี คือ รสชาติ หมายความว่า ฤดูกาลสามารถสร้างให้มนุษย์มีอาหารกินตามเวลา ทุกชีวิตที่อยู่บนแผ่นดินทั้งคน สัตว์ ต้นไม้ พืชพันธุ์ อาหารต่าง ๆ รวมเรียกว่า วัตุธรรมชาติ

เมื่อสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นบนโลก การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกันก็ต้องเกิดขึ้นตามมา กลายเป็นสังคม และเมื่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดอยู่ร่วมกันเป็นสังคมก็ต้องมีกรอบในการควบคุมเพื่อให้เกิดความ ถูกต้องซึ่งเรียกว่า เวาะ ลือกาเวาะจึงเป็นเรื่องของสังคมโลก ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เกี่ยวข้อง กับธรรมชาติรวมอยู่ในลือกาเวาะ แต่ลือกาเวาะไม่อาจอยู่ได้เพียงลำพังจะต้องมีสังฆธรรม หลักธรรมทาง ศาสนาเข้ามาทำให้เกิดความพอดี ถ้ามุขยกระทำสิ่งใดโดยไม่มี สังฆธรรมจะทำให้เกิดความไม่สมดุล ตามธรรมชาติ เพราะฤดูกาลต้องพึ่งพาอาศัยธาตุ ธาตุต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัย ฤดูกาล ถ้าสิ่งหนึ่งสิ่งใดถูกทำลายมากเกินไปจะกระทบถึงอากาศธาตุ ทั้งฤดูกาล ธาตุ 4 ธรรมชาติ ต้อง อาศัยอยู่ร่วมกับอากาศธาตุ ถ้าธรรมชาติเสีย อากาศธาตุก็เสียตามส่งผลกระทบมาถึงฤดูกาลและธาตุ ด้วย เหตุนี้เมื่อสังคมมนุษย์ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมทางศาสนาที่ พระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้เป็นกรอบในการอยู่ร่วมกันคือ ถังเมียวเวาะ รวมถึงเรียเจียวเวาะที่เป็นข้อกำหนด กฎระเบียบที่ผู้มีอำนาจกำหนดไว้เพื่อความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันของทุกคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

ภายหลังการนำเสนอทีมวิจัยและกำหนดนัดพูดคุยกับผู้เข้าร่วมซึ่งได้ข้อสรุปที่เป็นแผนงานในอีก 6 เดือนข้างหน้าคือ

1. เก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นข้อห้าม ความเชื่อในการเลือกพื้นที่ เพราะผู้เข้าร่วมประชุมบอกว่ามีมากกว่านี้
2. รวบรวมรายชื่อพันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักเพิ่มเติมจากแต่ละครอบครัว
3. หาคำอธิบายความเชื่อในการเลือกพื้นที่ที่เป็นวิทยาศาสตร์

สำหรับแผนงานต่อเนื่องที่ต้องการให้เกิดขึ้น คือ ต้องการให้มีศูนย์การเรียนรู้ในหมู่บ้าน หรือพิพิธภัณฑ์ที่เก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักพื้นบ้านให้ลูกหลานในศึกษาเรียนรู้ และถ้ามีคนนอกเข้ามาท่องเที่ยวในหมู่บ้านก็จะได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้านด้วย

ในส่วนความคาดหวังของผู้เข้าร่วมประชุม คือ ต้องการให้ส่งรายงานฉบับนี้ไปให้ป่าไม้ อบต. และอำเภอ หลังจากเสร็จสมบูรณ์แล้ว และให้คณะกรรมการหมู่บ้านด้วย ถ้ามีใครเข้ามาเก็บข้อมูลอีกก็จะให้เอารายงานไปอ่านเองเพราะชาวบ้านไม่มีเวลามาให้ข้อมูลบ่อย ๆ

ปัญหาอุปสรรคในการจัดเวทีครั้งนี้ยังคงเป็นความไม่พร้อมของทีมวิจัยทำให้ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ด้วยส่วจิโหม่งติดภารกิจต้องเดินทางไปหมู่บ้าน กองมืองทะกะทันหันไม่สามารถกลับมาได้ทันในวันประชุมจึงต้องให้ส่ววิชัยทำหน้าที่แทน กำหนดกับกรกฎ ช่วยเสริมประเด็น และศักดิ์ชัย ลูกชายกำนันช่วยทำหน้าที่แปลให้กับทีม สกว.ภาค

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

ผลที่ได้รับจากเวทีในครั้งนี้เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ แต่สิ่งที่ทีมวิจัยบอกว่าเหนือความคาดหมายคือคนที่เข้าร่วมประชุมมาเยอะกว่าที่คิดไว้ คณะกรรมการหมู่บ้านมาเกินเกือบหมดและอยู่จนเสร็จเวที เพราะโดยปกติเวลาที่มีจัดประชุม คณะกรรมการมาบ้างไม่มาบ้าง ไม่ค่อยพร้อมเหมือนครั้งนี้ และอยู่กันไม่นาน ไม่ทันจะจบประชุมก็ทยอยกันออกจากที่ประชุมแล้ว ทีมวิจัยคิดว่าอาจเป็น

เพราะสถานที่ที่ใช้วัดซึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง และเนื้อหาประชุมอยู่ในความสนใจพอดีเพราะเกี่ยวข้องกับที่ทำกิน ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านคุยกันมาหลายครั้งแล้วแต่หาข้อสรุปไม่ได้ทำให้เป็นปัญหามาตลอด ผู้เข้าร่วม

ประชุมจึงต้องการให้ส่งรายงานฉบับนี้ไปให้ป่าไม้ อบต. และอำเภอเพื่อที่หน่วยงานเหล่านี้จะได้เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในขณะที่ทีมวิจัยทั้ง 2 คนก็ไม่คิดว่าเวทีจะสำเร็จลุล่วงไปได้เพราะเคยแต่นั่งฟังแต่ไม่เคยเป็นตัวหลักในเวที ไม่คิดว่าจะทำได้แต่ก็ทำได้จริง แต่คงต้องมีการวางแผนการดำเนินงานให้ดีขึ้นสำหรับเวทีคืบข้อมูลทั้งในส่วนของผู้ที่เข้าร่วมประชุมที่ควรมีหลากหลายกลุ่มมากขึ้น ทั้งนี้ยังขาดกลุ่ม ผู้อาวุโสที่เป็นเป้าหมายซึ่งมีทั้งที่ป่วยกะทันหัน และไปร่วมงานบุญเข้าพรรษาที่หมู่บ้านอื่น กลุ่มเยาวชนที่ไม่ได้กลับบ้านในช่วงเข้าพรรษา การบอกกล่าวเชิญชวนล่วงหน้าไปไม่ถึงถึงเพราะคณะกรรมการบางท่านติดธุระแต่ถูกเรียกประชุมด่วนทำให้ต้องเลื่อนงานของตัวเอง ถ้าบอกก่อนล่วงหน้าจะได้ทำตัวให้ว่างไว้ ช่วงเวลาการจัดเวทีที่ต้องให้มีความลงตัวมากที่สุด ไม่มีงานสำคัญในช่วงเวลานั้นไม่ว่าจะเป็นระดับตำบล ชุมชน หรือครอบครัว เพราะเดือนมกราคมมีประเพณีกินข้าวใหม่ บทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยที่ต้องวางแผนใหม่เพื่อไม่ให้เกิดความฉุกฉะเหมือนครั้งนี้

การประเมินผลหลังจากจัดเวทีไปแล้ว ทีมวิจัยเห็นว่ากลุ่มเป้าหมายที่เคยเข้าร่วมเวทีชาวบ้านที่บ้านกำนันน่าจะเข้าใจการดำเนินโครงการมากขึ้นเพราะได้เห็นข้อมูลที่นำเสนอ เห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากงานวิจัย ส่วนกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมในเวทีชาวบ้านก็เข้าใจได้เลยว่าโครงการทำงานวิจัยเกี่ยวกับอะไร และคาดหวังร่วมกันว่างานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้ ทีมวิจัยเห็นว่าที่ผ่านมาแม้กลุ่มเป้าหมายจะให้ความร่วมมือมอบความรู้ให้ทีมแต่พวกเขาก็ยังคิดอยู่เหมือนเดิมว่าข้อมูลที่ให้ไปเดี๋ยวก็น่าจะได้อีกคนต่อคนไม่ได้กลับมาเป็นความรู้ของชุมชน แต่หลังจากนี้ไปแล้วกลุ่มเป้าหมายน่าจะเปลี่ยนความคิดและเห็นว่าความรู้คืนกลับสู่ชุมชนจริง ๆ ทีมวิจัยรู้สึกสบายใจขึ้นและคาดหวังว่าน่าจะทำงานง่ายขึ้นเพราะมีแนวร่วมที่เห็นความสำคัญของโครงการนี้ แต่สิ่งที่ประเมินเอาไว้ก็ต้องรอดูใน 6 เดือนหลัง และทีมวิจัยเห็นว่าควรที่จะมีการคืนข้อมูลอีกครั้งก่อนที่จะจัดเวทีสรุปบทเรียน 1 ปีเพื่อให้ชุมชนเห็นความก้าวหน้าของงาน และผลจากเวทีนี้เป็นแรงกระตุ้นให้ทีมต้องเดินหน้าต่อและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ถอยไม่ได้แล้วเพราะชุมชนมีความคาดหวังกับงานชิ้นนี้แล้วว่าจะแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้

กิจกรรมที่ 8 เวทีคืนข้อมูลและนำเสนอแผนงานระยะที่ 2

สรุปกิจกรรม

วัตถุประสงค์ 1. เพื่อนำเสนอข้อมูลจากการเก็บรวบรวม พร้อมทั้งตรวจสอบข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย 2. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลและหาแนวทางในการปรับใช้ภูมิปัญญากับวิถีปัจจุบัน และ 3. เพื่อนำเสนอแนวทางการฟื้นฟูและถ่ายทอดภูมิปัญญา

ผลที่คาดว่าจะได้รับ 1. ได้ข้อมูลที่ต้องการจากการตรวจสอบของกลุ่มเป้าหมายอีกครั้ง 2. ได้แนวทางในการปรับใช้ภูมิปัญญากับวิถีปัจจุบัน 3. มีการระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนในแนวทางที่นำเสนอ และ 4. ได้รับความคิดเห็นและข้อเสนอแนะในแผนงานระยะที่ 2

ผู้เข้าร่วมมีกลุ่มเป้าหมาย กำนันตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ชาวบ้านทั่วไป อ.เอี่ยม ทองดี นักศึกษาปริญญาโท และคุณปราโมทย์ เจ้าหน้าที่มูลนิธิสืบ เนื้อหาในเวทีคืบข้อมูลครั้งนี้มีการปรับบ้างในส่วนของการอธิบายและกรอบแนวคิด

ลือกาเวะ ลักษณะพื้นที่ที่เป็นข้อห้าม ความเชื่อที่ทำให้มีการเก็บเพิ่มเติมจากความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมเวที 6 เดือน ซึ่งเมื่อไปหาข้อมูลเพิ่มก็ได้ข้อมูลเหมือนชุดแรกไม่มีอะไรเพิ่มเติม และซื้อพันธุ์ข้าว พันธุ์ผักที่ปลูก อยู่ในหมู่บ้าน (เนื้อหารายละเอียดกล่าวไว้แล้วในบทที่ 5 ผลการวิจัย) หลังจากนั้นจึงพูดคุยถึงแผนงานที่จะดำเนินการต่อใน ระยะที่ 2 คือการสำรวจพื้นที่และจัดทำแผนที่ป่า 3 ประเภท ได้แก่ ป่าต้นน้ำ ป่าความเชื่อพิธีกรรม และป่าใช้สอย รวมถึงพื้นที่ทำ กินของชาวบ้านทั้งที่เป็นไร่นาและไร่ปัจจุบัน พร้อมทั้งศึกษา ลักษณะพื้นที่ที่เป็นข้อห้ามความเชื่อ ดูพื้นที่ว่าทำไร่บรรพบุรุษถึง ไม่ให้เลือกพื้นที่บริเวณนั้นทำไร่ และศึกษาลักษณะป่าแต่ละประเภท หลังจากนั้นจึงเป็นการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันในเวที ซึ่งชุมชนเห็นด้วย อยากให้มีการลงมือทำจริงจังสักที ที่ผ่านมามีแต่ประชุมแต่ไม่ลง

มือทำ ต่อไปจะไม่มีการประชุมเรื่องนี้อีกแล้วแต่ลงมือทำได้แล้ว ถ้าไม่รีบทำต่อไปก็จะไม่มีป่าเหลือ ไม่มีพื้นที่ให้ทำกินอีก ซึ่ง อ. เอี่ยม ทองดีได้กล่าวเสริมว่าโครงการนี้เป็นงานด้านการจัดการ ทรัพยากรที่มีกรอบแนวคิดลือกาเวะ ถังเมียวะ และเรียวเจียวะ เป็นกรอบคิดสำคัญในการให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน ชาวบ้านที่นี่ทำไร่ปลูกข้าวเป็นหลักซึ่งข้าวแต่ละเมล็ดจะต้องอาศัย

ธรรมชาติในการเจริญเติบโต ทั้งดิน น้ำ ลม ไฟ ต้องมีความ สมดุลกันจึงจะทำให้ข้าวเจริญงอกงามขึ้นมาได้ ซึ่งดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุทั้ง 4 จะมีความสมดุลได้ก็ต้องอยู่ที่สภาพแวดล้อม อยู่ที่ ทรัพยากรธรรมชาติ อยู่ที่ป่า อยู่ที่นี่ว่าจะมีความอุดมสมบูรณ์ หรือไม่ ถ้าป่าถูกทำลาย เวะ 3 เวะก็จะสูญหายไปด้วย ถ้า สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงก็แสดงว่าคนทำผิดหลักเวะ 3 เวะ กรอบแนวคิดนี้เป็นกรอบแนวคิดที่ดีที่ควรจะศึกษาและสืบทอดไว้ให้ลูกหลานเพราะเป็นกรอบแนวคิดที่ช่วย ให้คนกับป่าอยู่กันได้ ถ้ามีอะไรจะให้ช่วย ให้เสริมก็ขอให้ออก ทั้งผมและพี่เลี้ยงโครงการยินดีช่วยเต็มที่ ที่นี้มีพี่เลี้ยงโครงการอยู่ก็เหมือนเป็นคนที่นี่ พี่เลี้ยงจะช่วยหนุนเสริมชุมชนในการทำงานทุกอย่าง และผมก็ จะลงมาช่วยเหมือนกัน เพราะที่นี้มีเรื่องที่น่าสนใจเยอะ ถ้ามีเวลว่างผมจะลงมาหนุนเสริมอีกแรก ในขณะที่ เจ้าหน้าที่มูลนิธิสืบนาคะพร้อมจะร่วมเดิน ให้ความรู้เกี่ยวกับการทำแผนที่ และประสานกับป่าไม้ในการทำ ความใจถึงแผนที่ชุมชน

บทเรียนจากการดำเนินกิจกรรม

สถานที่จัดเวทีแคบเกินไป ทำให้ชาวบ้านที่มาทีหลังขึ้นมาบนศาลาไม่ได้แต่ก็นั่งกันอยู่ข้างล่าง พอดีกับใช้เครื่องขยายเสียงในการพูดคุยทำให้ได้ยินกันอย่างทั่วถึง ในเวทีผู้นำหมู่บ้านจะแสดงความคิดเห็นมากกว่าแต่ก็มีข้อเสนอแนะไม่มาก ชาวบ้านที่มาฟังไม่ให้ความคิดเห็นอะไรแต่จะมาพูดคุยกับหัวหน้าโครงการหลังเสร็จเวทีมากกว่า และคนที่ไม่ได้มาร่วมเวทีให้แม่บ้านมาแทนพอรู้ว่าประชุมเรื่องอะไรก็มาคุยภายหลัง ก็มีทั้งคนที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย คนที่เห็นด้วยแม้เป็นคนเผ่าคนแก่ไม่ได้เป็นคณะกรรมการก็พร้อมจะเข้าไปด้วยเพราะรู้ว่าพื้นที่ที่เป็นข้อห้ามความเชื่ออยู่ที่ไหนบ้าง ส่วนคนที่ไม่เห็นด้วยก็บอกตรง ๆ ว่าไม่เห็นด้วยที่จะทำแผนที่เพราะไม่แน่ใจว่าจะทำให้พื้นที่ทำกินน้อยลงหรือไม่ แต่เมื่อหัวหน้าโครงการอธิบายเหตุผล บอกถึงพื้นที่ที่จะทำลงในแผนที่ ความครอบคลุมพื้นที่ และชวนให้ไปเดินร่วมกันเวลาทำแผนที่ ก็เข้าใจแต่จะขอไปดูก่อนว่าจะเป็นอย่างไรที่พูดไหม และไปทำเมื่อไรขอให้ออกจะได้ไปด้วย แม้ในเวทีจะมีผู้ให้ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะน้อยและเป็นผู้นำหมู่บ้านส่วนใหญ่ แต่หลังจากเสร็จเวทีชาวบ้านมีความตื่นตัว ถามไถ่อยู่เสมอว่าจะทำเมื่อไร จะเริ่มเมื่อไร และอยากให้ช่วยแก้ปัญหาเรื่องอื่นบ้างโดยเฉพาะคนที่ไม่มีพื้นที่ทำกินน้อย

6.2. วิเคราะห์และอภิปรายผล

การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญา “ลือกาเวะ” เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของคนกะเหรี่ยงบ้านสะเนพ่องเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับไร่มุมนเวียนในประเด็นวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีผู้ทำการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้บ้าง ทั้งในบ้านสะเนพ่อง บ้านกองม่องทะ บ้านจะแก บ้านเกริงบอ จ.ตาก (เขตรักษาพันธุ์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรฝั่งตะวันออก) ซึ่งผลการวิจัยมีความสอดคล้องกันทั้งในเรื่องภูมิปัญญางานความรู้ รูปแบบการผลิตที่ชุมชนยังคงสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง การปลูกข้าวไร่จะเริ่มในเดือนมกราคมโดยเลือกพื้นที่ป่าไผ่ที่ไม่ฝ่าฝืนข้อห้าม ความเชื่อ เช่น พื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นหลังเต่า หลังช้าง พื้นที่ที่มีน้ำผุดขึ้นจากพื้นดิน, พื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนของลับผู้หญิง, ภูเขาที่มีลักษณะเหมือนนกกระสาบิน, พื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนลิ้นยักษ์, พื้นที่กันกระทะ, พื้นที่ติดภูเขาหิน เป็นต้น เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วจึงฟันไร่ประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน ชาวบ้านจะเผาไร่เพื่อให้ดินสุก ให้เศษไม้กลายเป็นปุ๋ยแล้วปลูกผัก เช่น พริก ผักชี ทั้งไร่ไว้ประมาณ 1 เดือนจึงกลับมาไร่ไร่ ปลูกกระต๊อบ ปลูกผัก เดือนพฤษภาคมดายหญ้าเตรียมพื้นที่สำหรับหยอดข้าวในเดือนมิถุนายน เมื่อถึงช่วงหยอดข้าว ก่อนหยอดข้าวจะทำ “บือชีเบาะ” ปลูกข้าวเก้ากอเพื่อเป็นแม่ข้าวแล้วจึงหยอดข้าวในไร่ต่อ การหยอดข้าวจะใช้ไม้ไผ่เสียบไปที่หัวเสียมแล้วจะเดินเป็นหลุมเพื่อให้คนเดินตามหลังหยอดเมล็ดข้าว ชนิดของพันธุ์ข้าวที่หยอดขึ้นอยู่กับความชอบและถูกชะตากับคนปลูก พันธุ์ข้าวที่หยอดมีหลายพันธุ์ มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว มีทั้งพันธุ์ดั้งเดิมและพันธุ์ที่แลกเปลี่ยนมา ประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ข้าวทยอยสุกเหลือง ข้าวที่สุกก่อนจะถูกเก็บเกี่ยวจนเหลือข้าวที่สุกสุดท้ายจะเหลือไว้เก้ากอเป็นพื๋อโย และจากพื๋อโยไปหาบือชีเบาะเหลือไว้ 1 แถวเป็นสะพานเมื่อเกี่ยวส่วนอื่นจนหมดจึงมาเกี่ยวพื๋อโย สะพาน และบือชีเบาะ ข้าวที่อยู่ในบือชีเบาะจะเก็บไว้ส่วนหนึ่ง

เป็นปื๋อหมูเพื่อใช้ในพิธีฟาดข้าว ก่อนการฟาดข้าวแม่บ้านจะเรียกขวัญปื๋อโยแล้วเอาปื๋อโยมาฟาด ลูกหลานเอาสะพานมาฟาด คนที่มาช่วยเอาข้าวในกองมาฟาดแล้วพัก ทำแบบนี้จนครบ 3 รอบแล้วจึงช่วยกันฟาดข้าวจนหมด วันรุ่งขึ้นจึงโบกข้าวและดวงข้าวขึ้นยั้ง (ปัจจุบันดวงข้าวใส่กระสอบแล้วเก็บไว้ในกระต๊อบ) เดือนธันวาคมประกอบพิธีกรรมกินข้าวใหม่เพื่อขอบคุณข้าวและเครื่องมือเครื่องมือต่าง ๆ ที่ช่วยให้มีข้าวกิน

อนึ่ง...งานวิจัยที่เคยศึกษามากับงานวิจัยในครั้งนี้อาจมีข้อแตกต่างกันบ้างในส่วนของผู้ที่ห้ามความเชื่อ และความเป็นปัจจุบันในการเลือกพื้นที่ เช่น งานวิจัยที่เคยศึกษาไว้กล่าวถึงพื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นหลังเต่า หลังช้างห้ามทำ แต่ปัจจุบันชาวบ้านบอกว่าทำได้แต่ทำได้ฝั่งเดียว พื้นที่ ๆ มีต้นไม้ขึ้นผิดปกติ แยกเป็น 2 ลำห้ามทำ แต่ปัจจุบันบอกว่าทำได้แต่ให้เว้นช่วงห่างจากไม้ไฟ 2 เมตร เหตุที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นเพราะจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นแต่พื้นที่มีอยู่เท่าเดิม พื้นที่ไหนที่พอจะยึดหยุ่นได้ก็ต้องยึดหยุ่นแต่ต้องดูที่ความจำเป็นและเหมาะสมด้วย เช่น หากพื้นที่ทำกินไม่ได้ก็จะให้ทำกินบนพื้นที่หลังเต่า หลังช้างได้ฝั่งเดียว หรือถ้าเจอสิ่งผิดปกติก็ให้เว้นช่วงห่างออกไป สิ่งผิดปกติที่เจอจะได้กลายเป็นอยู่นอกพื้นที่ไร่นา แทน จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าชาวบ้านยังคงรักษาและปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีไว้ได้อย่างต่อเนื่อง นั่นอาจเป็นเพราะความเชื่อทำให้ได้ข้าวพอกิน รูปแบบพิธีกรรมที่ช่วยสร้างความตระหนักให้คนในชุมชนเห็นถึงความสำคัญของการใช้ดิน ใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และด้วยประสบการณ์ที่ทำให้เล็งเห็นว่าดินดี น้ำดี ข้าวก็ดี ทุกอย่างต้องเกื้อกูลกัน แม้ในปัจจุบันจะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างแต่ก็เพื่อความอยู่รอดของทุกคนและป่า

นอกจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ทำในพื้นที่แล้ว ยังมีงานวิจัยของนักวิชาการ เช่น อาจารย์ศ สันตสมบัติ และอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ ที่ศึกษากระบวนการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ งานวิจัยของอาจารย์ทั้ง 2 ท่านพยายามหาข้อได้เปรียบและพิสูจน์ข้อเท็จจริงที่คนส่วนใหญ่มักกล่าวหาว่า ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการเกษตรที่ทำลายป่า ใช้พื้นที่สิ้นเปลือง ซึ่งในความเป็นจริงระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่มีทั้งอาหารและยา และยังเป็นแหล่งในการเก็บรักษาและพัฒนาสายพันธุ์พืชทั้งที่ปลูกและขึ้นเองตามธรรมชาติดังที่อาจารย์ศ สันตสมบัติได้กล่าวไว้ซึ่งชาวบ้านก็กล่าวไว้เช่นกันว่า ในไร่ข้าว 1 ฝนจะมีทั้งอาหารและยาหลากหลายชนิดที่สามารถหาเก็บหากินได้ตลอดทั้งปี หากไปอยู่ที่ไร่จะหาอาหารกินได้ง่ายกว่าในหมู่บ้าน อีกทั้งในไร่ข้าวยังเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์พืชหลายสิบชนิดและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้าน เช่น เก็บพริกและผักชีขาย แล้วจะบอกว่าชาวบ้านใช้พื้นที่สิ้นเปลืองได้อย่างไร

เหตุที่ชาวบ้านต้องมีพื้นที่ประมาณ 3-5 ไร่ใช้ในการหมุนเวียนเป็นเพราะชาวบ้านไม่ได้ใช้ปุ๋ยและยาฆ่าหญ้าในการเพาะปลูก ซึ่งพื้นที่ ๆ ใช้หมุนเวียนก็เป็นพื้นที่ไร่ซากที่เคยทำการเพาะปลูกมาแล้วและปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 3-5 ปีจนดินมีความอุดมสมบูรณ์จึงกลับมาใช้เพาะปลูกอีกครั้ง อีกทั้งพันธุ์ข้าวและ

พันธุ์ผักบางชนิดจะชอบพื้นที่แตกต่างกัน บางชนิดอาจชอบพื้นที่ที่เป็นไร้ซากมาแล้วหลายปี ในขณะที่บางชนิดอาจชอบพื้นที่ที่เป็นไร้ซากมาแล้วไม่กี่ปี (ผู้รู้ท่านหนึ่งได้กล่าวไว้แล้วในบทสัมภาษณ์) ทั้งนี้พื้นที่ไร้หมุนเวียนของชาวบ้านจะไม่มีภาระจับจองเป็นเจ้าของ ทุกคนมีสิทธิ์ในการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่มีความเหมาะสมแล้ว อย่างไรก็ตามการทำไร้หมุนเวียนไม่ได้เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่เป็นองค์ความรู้ที่มีจุดกำเนิดมาจากความเข้าใจในโลกและธรรมชาติ รู้ว่าโลกเกิดขึ้นได้อย่างไร ธรรมชาติเกิดขึ้นได้อย่างไร และจะใช้ชีวิตอย่างไรให้สอดคล้องไปกับธรรมชาติจนเกิดเป็นหลักคิดสำคัญ 3 หลักคือ “ลือกาเวะ” “ถ่งเมียเวะ” และ “เรียเจียเวะ” ที่บรรพบุรุษวางไว้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและถ่ายทอดหลักคิดดังกล่าวให้กับลูกหลานได้ปฏิบัติ ซึ่งหากลูกหลานสามารถปฏิบัติได้ตามหลักคิดนี้ก็จะสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ไร้หมุนเวียนจึงไม่ได้เป็นภูมิปัญญาแค่การปฏิบัติตาม แต่เกิดจากความรู้ ความเข้าใจและเรียนรู้ในโลกและธรรมชาติทำให้ไร้หมุนเวียนยังคงเป็นระบบการเกษตรที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายร้อยหลายพันปี

แต่.....ด้วยชุมชนกะเหรี่ยงแห่งนี้อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีความเชื่อและความเข้าใจไม่ตรงกับชาวบ้านเกี่ยวกับไร้หมุนเวียน มองว่าเป็นการทำลายป่า พื้นที่บริเวณไหนที่เป็นป่าก็เข้าไปบุกรุกถากถางเป็นพื้นที่ทำกินทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านยืนยันว่าเป็นพื้นที่ไร้ซากที่ชาวบ้านทำกินมาก่อนแล้วปล่อยทิ้งไว้ ทำให้มีความขัดแย้งมาโดยตลอด และมีความพยายามจะจำกัดพื้นที่ไร้หมุนเวียนของชาวบ้านซึ่งหากมีความพยายามที่จะให้ชาวบ้านลดรอบหมุนเวียนหรือจำกัดพื้นที่ในการทำไร้ก็จะเป็นการบีบให้ชาวบ้านไม่มีพื้นที่ในการหมุนเวียน ปัญหาการขาดแคลนข้าวก็จะตามมา ปัญหาการทำไร้ถาวรและปลูกพืชเศรษฐกิจ ประเภทมันสำปะหลัง ยางพารา ก็จะมากขึ้น การใช้ปุ๋ย ใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืชก็จะเกิดเป็นปัญหาต่อสภาพแวดล้อมและสุขภาพของคนมากขึ้น การไม่ยอมรับในวัฒนธรรมชุมชนมีแต่จะบีบบังคับให้คนต้องตกเป็นทาสทางเศรษฐกิจมากกว่าการพึ่งตนเองและอยู่อย่างเศรษฐกิจพอเพียง ดังเช่นข้อค้นพบของอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธ์ที่แย้งความเข้าใจผิด ๆ ที่ว่าการลดขนาดพื้นที่ทำไร้และรอบหมุนเวียนจะช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าธรรมชาติ แต่ในความเป็นจริงกลับจะผลักดันให้ชาวบ้านเปลี่ยนไปทำไร้ถาวรและผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น และจะทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าให้เป็นไร้ถาวรมากขึ้นเพราะความบีบคั้นทางเศรษฐกิจและปัญหาการขาดแคลนข้าว ด้วยเหตุนี้อาจารย์อานันท์ จึงเสนอให้เปิดทางเลือกเชิงนโยบายให้กว้างขวางและยืดหยุ่นอย่างเพียงพอ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริงบนพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน พร้อม ๆ กับการสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต ด้วยการขจัดความยากจนตามนโยบายของรัฐบาล และเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พัฒนาและสืบทอดกันมาบนพื้นฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบทอดไปหากถูกตัดขาดจากรากเหง้าทั้งในด้านของธรรมชาติและวัฒนธรรมดังเช่นที่อาจารย์ศ สันตสมบัติได้กล่าวไว้

ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับประเด็นวิจัย

การเพาะปลูกข้าวไร่ของชาวบ้านในปัจจุบันแม้จะยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรม รูปแบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่ควบคู่กันไปกับทั้งข้อห้าม ความเชื่อ พิธีกรรม แต่ก็ได้มีการปรับเปลี่ยน ปรับใช้ไปบ้างตามความเหมาะสมของสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น ปรับเปลี่ยนจากการสร้างขี้ข้าวมาเป็นดวงข้าวใส่กระสอบแล้วเก็บไว้ในกระต๊อบหรือทำเป็นเพิงไม้สำหรับเก็บกระสอบข้าว พิธีกรรมการดวงข้าวขึ้นยั้งจึงมีคนทำน้อยลง การเลือกพื้นที่ทำไร่ก็มีความยืดหยุ่นมากกว่าแต่ก่อนในบางพื้นที่ เช่น แต่เดิมพื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นหลังเต่าหลังช้างห้ามทำ แต่ปัจจุบันทำได้ฝั่งเดียว ถ้าเจอต้นไผ่ต้นเดียวแต่แตกออกเป็น 2 ลำให้เว้นช่วงห่างจากไผ่ 2 เมตร หรือถ้าเจอต้นไผ่ต้นเดียวแยกออกเป็น 2 ต้นแล้วกลับมารวมกันเป็นต้นเดียวให้เว้นช่วงห่างจากต้นไผ่นั้น 2 เมตร ซึ่งเหตุที่ต้องมีการปรับใช้เพราะคนในชุมชนมีมากขึ้นแต่พื้นที่ทำกินมีเท่าเดิมก็ต้องมีการยืดหยุ่นเพื่อให้มีพื้นที่เพียงพอ แต่ก็มีข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งคือ ชาวบ้าน(บางส่วน)ได้ละเลยหลักคิดของ “ลือกาเวาะ” “ถั่งเมียเวาะ” และ “เรียเจียเวาะ” ไปมาก ประกอบกับนโยบายภาครัฐ หน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินการเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินสร้างความสับสนให้กับชาวบ้าน เกิดกระแสการออกโฉนดที่ดินทำกินทำให้ชาวบ้านเริ่มจับจองพื้นที่เป็นของส่วนตัวมากขึ้น ยึดพื้นที่ไร่หมุนเวียนทำเป็นสวนถาวร ซึ่งที่ผ่านมาไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้ความชัดเจนในเรื่องดังกล่าว และมาตรการทางด้านเศรษฐกิจที่ส่งผลให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากปลูกเพื่อยังชีพมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย ทำกินนอกเขตพื้นที่ไร่หมุนเวียน อีกทั้งชุมชนต้องแบกรับภาระคนต่างถิ่นที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเข้ามาทำกินร่วมในพื้นที่ ๆ มีอยู่จำกัดซึ่งการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรของบุคคลต่างถิ่นเหล่านี้ไม่คำนึงถึงวัฒนธรรมของชุมชน หรือกฎเกณฑ์ ข้อห้าม ทำให้พื้นที่ ๆ ชาวบ้านไม่เคยทำกินมาก่อนถูกบุกรุกมากขึ้น เช่น พื้นที่ใกล้ป่าต้นน้ำ

ด้วยเหตุนี้ทีมวิจัย แกนนำ และคนในชุมชนจึงได้ร่วมกันหาทางออกในการที่จะดูแลรักษาพื้นที่ทำอยู่หากินให้อยู่คู่กับชุมชนต่อไปและให้มีการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น รวมถึงฟื้นฟูภูมิปัญญาและถ่ายทอดให้กับลูกหลานได้สืบทอดต่อไป ซึ่งแนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและถ่ายทอดให้กับลูกหลานในที่ประชุมรายงานความก้าวหน้า 6 เดือนแรกของการดำเนินงานโครงการวิจัยต้องการให้มีศูนย์เรียนรู้ หรือพิพิธภัณฑ์ที่เก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักพื้นบ้านในหมู่บ้าน แต่จากการดำเนินงานโครงการวิจัยในช่วง 6 เดือนหลังและมีการพูดคุยกันภายในชุมชนอย่างต่อเนื่องต่างเล็งเห็นว่าเรื่องสำคัญและเร่งด่วนที่ควรจะดำเนินการให้เรียบร้อยก่อนคือการดูแลรักษาพื้นที่ทำอยู่หากินของชุมชน เพราะถ้าไม่มีป่าภูมิปัญญาที่ไม่มีการฟื้นฟูและถ่ายทอด ถ้าไม่มีป่าลูกหลานจะเรียนรู้ภูมิปัญญาได้จากที่ไหน เพราะชุมชนอยู่กับป่า และปัจจุบันชุมชนกำลังเผชิญกับปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าของคนต่างถิ่น การปลูกพืชเศรษฐกิจที่นับวันมีแต่จะขยายตัวมากขึ้น การบุกรุกพื้นที่ ๆ เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนเพื่อทำไร่ การจับจองพื้นที่ ๆ เกินความจำเป็นทำให้บางครอบครัวไม่มีที่ดินทำกินหรือมีน้อยจนได้ข้าวไม่พอกิน ซึ่งเสี่ยงกับการบุกรุกพื้นที่ป่าอย่างมาก การใช้ประโยชน์จากป่าที่เกินความพอดี ทั้งนี้ทั้งนั้นมาจากกระแสการพัฒนาและความเจริญที่คนภายนอกหิวยื่นให้โดยไม่ดูสภาพความเป็นจริงและความพร้อมของชุมชน ประกอบกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรต้องการเห็นความชัดเจนของพื้นที่ทำกินเพื่อลดความขัดแย้งให้

ชุมชนอยู่ได้ ป่าไม่ก็อยู่ได้ และชุมชนเองก็ต้องทำความเข้าใจในพื้นที่ด้วยว่าตรงไหนทำกินได้ ตรงไหนทำกินไม่ได้เพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกันอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนำภูมิปัญญามาปรับใช้และถ่ายทอดให้กับลูกหลานด้วยการเปิดพื้นที่ให้ลูกหลานได้มีโอกาสเรียนรู้การนำภูมิปัญญาสื่อภาวะมาปรับใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินร่วมไปกับผู้ใหญ่ในโครงการวิจัยระยะที่ 2 ซึ่งจะขอรับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต่อไป ในส่วนของศูนย์เรียนรู้ นั้นทางกำนันตำบลได้ขอรับการสนับสนุนไปยังมูลนิธิสืบนาคะเสถียรเพื่อดำเนินการต่อไปเช่นกัน

6.3. ข้อเสนอแนะ

เนื่องด้วยการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาและหาแนวทางในการฟื้นฟูและถ่ายทอด ซึ่งภูมิปัญญาไร้หมุนเวียนจะคงอยู่สืบต่อไปได้ก็ต้องอาศัยป่า อาศัยธรรมชาติ ถ้าขาดธรรมชาติ ไร้หมุนเวียนก็อยู่ไม่ได้ ดังนั้นการจะรักษาป่า รักษาไร้หมุนเวียน และภูมิปัญญาให้คงอยู่และเคียงคู่กันต่อไปจำต้องนำภูมิปัญญามาปรับใช้ในการดูแลรักษาป่า รักษาไร้หมุนเวียนโดยให้มีความเหมาะสม สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและให้เหมาะสมกับการเป็นชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรเช่นเดียวกัน จึงควรขยายผลงานวิจัยครั้งนี้ให้เกิดรูปธรรมที่ชัดเจนในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากินที่เหมาะสมกับชุมชน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรให้การยอมรับได้

อ้างอิง

- กุลวดี บุญภินนท์, “วิถีชีวิตกะเหรี่ยง : วิถีแห่งความผูกพันกับธรรมชาติ กรณีศึกษาหมู่บ้าน
สะเนฟ่องและกองม่องทะ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี” สาขาเทคโนโลยีการบริหาร
สิ่งแวดล้อม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540
- จักรกฤษณ์และสุพรรณิ โพธิ์แพงพุ่ม, “การปลูกข้าวของชาวกะเหรี่ยงจังหวัดกาญจนบุรี” 2546
(www.kru.ac.th)
- ชยันต์ วรรณะภูติ, “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพ” คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการ
พัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรกฎาคม 2537, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชยันต์ วรรณะภูติ, “การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ” คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการ
พัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรกฎาคม 2537, สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “องค์ความรู้นิเวศวิทยาของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่าศึกษากรณีชุมชน
กะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร” สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534
- ยศ สันตสมบัติและคณะ, “ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง
ยั่งยืน” ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง
ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2542
- อานันท์ กาญจนพันธ์และคณะ, “ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน” คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (หน้า 9 หนังสือพิมพ์มติชน วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2547 ปีที่ 27 ฉบับ
ที่ 9598)

ผลการดำเนินงานของโครงการโดยสรุป

วัตถุประสงค์ของโครงการ

- 1) เพื่อรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นกาเวาะ และหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ ในภูมิปัญญาท้องถิ่นกาเวาะ
- 2) เพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟูภูมิปัญญาและแนวทางในการนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมกับวิถีปัจจุบัน
- 3) เพื่อหาแนวทางในการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาต่อไป

กิจกรรม (ตามแผน)	กิจกรรมดำเนินการ	ผลการดำเนินงาน	หมายเหตุ
1. เวทีทีมวิจัย	เวทีทีมวิจัย	ทีมวิจัยมีความเข้าใจร่วมกันในเป้าหมายของโครงการ และรู้หน้าที่ที่รับผิดชอบ	
2. เวทีชาวบ้าน	เวทีชาวบ้าน	ผู้เข้าร่วมประชุมมีการพูดคุยในเรื่องของงานวิจัยที่มีหลายหน่วยงานเข้ามาซึ่งชาวบ้านไม่เคยได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเหล่านั้น ทีมวิจัยได้พูดคุยถึงโครงการที่กำลังดำเนินการอยู่แต่ให้ความสนใจน้อย เพราะไม่รู้ว่าจะทำไปแล้วได้อะไรแต่ก็พร้อมให้ความร่วมมือ	
3. เวทีวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูล	เวทีวางแผนการเก็บรวบรวมข้อมูล	ทีมวิจัยได้แนวคำถามใช้เก็บข้อมูลและได้แบ่งกลุ่มเป้าหมายเพื่อที่แต่ละคนจะได้รับผิดชอบเหมือนกัน	
4. เก็บรวบรวมข้อมูลและหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ	เก็บรวบรวมข้อมูลและหาคำอธิบายความเชื่อต่าง ๆ	ได้ข้อมูลตามประเด็นที่ศึกษา	การหาคำอธิบายความเชื่อยังไม่ได้รับผลตามวัตถุประสงค์เนื่องด้วยทีมวิจัยเห็นว่าการจะให้คำอธิบายความเชื่อที่จะสามารถถ่ายทอดให้กับเด็กและ

กิจกรรม (ตามแผน)	กิจกรรมดำเนินการ	ผลการดำเนินงาน	หมายเหตุ
			เยาวชนได้ ควรที่จะได้เห็นพื้นที่จริงก่อนโดยมีผู้รู้ร่วมเดิน ให้ความคิดเห็นและร่วมกันวิเคราะห์
5. ตรวจสอบและเรียบเรียงข้อมูล	ตรวจสอบและเรียบเรียงข้อมูล	ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงในปัจจุบัน สามารถนำเสนอในรายงานฉบับสมบูรณ์ได้	
6. ประชุมทุก 2 เดือน	ประชุมทุกเดือน	1. ได้รับความก้าวหน้าในการดำเนินงาน 2. มีการวิเคราะห์ข้อมูล 3. ได้ทิศทางการดำเนินงานและข้อมูลที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และแผนการดำเนินงานโครงการในระยะที่ 2	ในบางเดือนมีความไม่พร้อมของทีม เพราะแต่ละคนมีงานในไร่นาที่ต้องรีบเร่งให้ทัน จึงคุยไม่ครบทีม มี 2 คนบ้าง 3 คนบ้าง
7. เวทีสรุปบทเรียน 6 เดือนแรก	เวทีรายงานความก้าวหน้า	ผู้เข้าร่วมประชุมมีความเข้าใจกับงานโครงการมากขึ้นเพราะได้เห็นข้อมูลที่นำเสนอและเห็นประโยชน์ร่วมกันที่จะช่วยแก้ปัญหาให้กับหมู่บ้าน และให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเพื่อให้ทีมนำไปดำเนินการต่อ	ทีมเหลือเพียง 3 คน ทำให้ต้องเปลี่ยนตัวคนทำหน้าที่ในเวทีกะทันหันซึ่งไม่เป็นไปตามแผนแต่ก็ไม่ทำให้เวทีต้องสะดุดเพราะทีมอยู่กับงานที่ทำมาโดยตลอด
8. เวทีคืนข้อมูลและนำเสนอแผนงานระยะ2	เวทีคืนข้อมูลและนำเสนอแผนงานระยะ2	ผู้เข้าร่วมประชุมได้เห็นข้อมูลที่นำเสนอและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเห็นด้วยที่จะมีการทำแผนที่ป่าและพื้นที่ทำกินเพื่อให้เกิดความชัดเจน	

คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้อย่างไร

สุวัตรชัย ไทรสังขวลิต*

ความผูกพันระหว่างคนกับป่าที่มีการพึ่งพาอาศัยกันมาอย่างยาวนานของคนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่วิถีชีวิตของพวกเราแต่ก่อนมาอยู่ด้วยความเรียบง่าย ทำมาหากินด้วยการเพาะปลูกข้าวและพืชผักต่าง ๆ ไว้ในไร่ข้าวและบริเวณบ้าน เก็บหาของป่าทั้งเป็นอาหารและยารักษาโรค ผลิตภัณฑ์ไม้เครื่องมือต่าง ๆ จากวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเราจึงพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยเฉพาะการเพาะปลูกข้าวบนเขาหรือข้าวไร่ที่ต้องอาศัยป่าเพื่อให้มีข้าวไว้กินเพียงพอต่อคนในครอบครัวตลอดทั้งปี การทำไร่ข้าวต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกหมุนเวียนกันไปในแต่ละปีที่เรียกว่า “ไร่หมุนเวียน” ปีแรกทำผืนหนึ่ง ปีต่อไปทำอีกผืนหนึ่ง ปีต่อไปก็ย้ายไปอีกจนกว่าผืนแรกจะมีความอุดมสมบูรณ์พอทำกินได้ซึ่งใช้เวลา 3-5 ปีก็จะวนกลับไปใหม่เป็นเช่นนี้อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ส่วนพื้นที่ราบที่น้ำเข้าถึงก็จะใช้เพาะปลูกข้าวนาทั้งข้าวไร่และข้าวนาต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติทั้งสิ้น

การเพาะปลูกข้าวไร่ไม่ใช่แค่การถือมีดเดินเข้าป่าแล้วเลือกพื้นที่ทำไร่ได้ตามใจชอบ แต่การหาพื้นที่สักผืนต้องคำนึงถึงความเหมาะสม เช่น ลักษณะของป่า ลักษณะของพื้นที่ เพราะมีข้อห้ามความเชื่อและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีการบอกกล่าวสั่งสอนและสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนจนกลายเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นและการดำเนินชีวิตของชุมชน การทำไร่ ทำนา ทำสวน หรือการปฏิบัติตนต่าง ๆ ก็อยู่ภายใต้หลักคิดสำคัญคือ ลือกาเวาะ เรื่องทางโลกที่เกี่ยวกับคน สังคม เศรษฐกิจ ถังเมียเวาะ เรื่องทางธรรมเกี่ยวกับพิธีกรรม ความเชื่อที่เชื่อมโยงไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งคุ้มครองตามธรรมชาติ และเรียเจียเวาะ เรื่องการปกครอง การวางกฎเกณฑ์ กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติร่วมกันของชุมชน หลักคิดทั้ง 3 เวาะนี้เป็นความรู้ท้องถิ่นที่สั่งสมและสืบทอดมายาวนาน และช่วยให้ชุมชนอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้ตลอดมา

แต่เมื่อคนในป่าต้องเปิดรับสังคมภายนอก ความเปลี่ยนแปลงตามกระแสย่อมหลั่งไหลเข้ามาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คนในป่าต้องอยู่กับการเปลี่ยนแปลงทั้งที่ด้งรับได้ทันและไปตามกระแส บางครอบครัวยังพึ่งตนเองด้วยการปลูกข้าว ทำนา ทำสวน ใช้จ่ายเท่าที่มีและจำเป็น ในขณะที่บางครอบครัวกลับพึ่งพาตลาดด้วยการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง เพื่อหาเงินมาซื้อความสะดวกสบายด้วยความหวังว่าจะช่วยให้ชีวิตสุขสบายขึ้น แต่ด้วยระบบเศรษฐกิจที่มีขึ้นมีลง และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของคน ราคาผลผลิตไม่เป็นไปตามความต้องการทั้งที่ลงทุนไปมาก รายได้ที่มาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวก็ไม่เพียงพอต่อการจับจ่ายซื้อหาจนต้องกู้หนี้ยืมสิน ข้าวก็ไม่พอกิน ประชากรก็เพิ่มมากขึ้น แต่พื้นที่ทำกินมีเท่าเดิม ทำให้ผู้คนต้องดิ้นรนมากขึ้น การเข้าไปทำกินปลูกข้าวในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ป่าความเชื่อพิธีกรรมจึงผิดต่อหลักคิดลือกาเวาะ ถังเมียเวาะ และเรียเจียเวาะ ทำให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันลำบากมากขึ้น

แต่เมื่อคนกับป่าต้องอยู่ร่วมกันต่อไป เพราะป่าคือ “บ้าน” คือ “ชีวิต” การฟื้นฟูภูมิปัญญาเพื่อรักษาป่าจึงเริ่มขึ้นภายใต้โครงการศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญาลือกาเวาะเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยการ

* หัวหน้าโครงการ “การศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญาลือกาเวาะเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ฯ”

สนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ชุมชนได้เรียนรู้และแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งการดำเนินงานในปีแรกเป็นการรวบรวมภูมิปัญญาเพื่อให้ได้ข้อมูลและสร้างการมีส่วนร่วมและปลูกจิตสำนึกในการรักษาป่าโดยการพูดคุย และร่วมกันหาแนวทางในการฟื้นฟู

ผลที่ได้นอกจากข้อมูลที่เป็นตัวหนังสือสำหรับการเผยแพร่แล้ว ชุมชนยังได้เรียนรู้หลักคิดสำคัญ 3 เวาะ คือ ลือกาเวาะ ถังเมียเวาะ และเรียเจียเวาะ ซึ่งเป็นหลักคิดที่สอนให้คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดความตื่นตัวที่จะรักษาป่าโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการนำทางซึ่งจะได้ดำเนินการอีกครั้งในโครงการระยะที่ 2

แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนตำบลไล่โว่

